

# Ο ΠΟΛΙΤΗΣ



Μηνιαία Έπιθεώρηση • Ιούλιος - Αύγουστος 2002 • τεύχος 102 • € 4

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ  
Μηνιαία Έπιθεώρηση  
Ιούλιος - Αύγουστος 2002  
τεύχος 102 • 4 €

#### ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

##### Ελλάδα

Έτήσια (12 τεύχη): 40 €  
Έξαμηνιαία (6 τεύχη): 20 €  
Φοιτητική (12 τεύχη): 30 €  
Όργανισμοί, τράπεζες κλπ.: 60 €

##### Ευρώπη

Έτήσια (12 τεύχη): 50 €

##### Άλλες χώρες

Έτήσια (12 τεύχη): 60 €

Τραπεζικός Λογαριασμός:

Άγγελος Έλεφάντης  
Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος  
υποκ. 132 αριθ. λογαριασμού  
401740-48 (παρακαλούμε να  
αναγράφεται τό όνομα του  
καταθέτη)

ή

μέ ταχυδρομική έπιταγή  
στή διεύθυνση του περιοδικού

#### ΕΚΔΟΤΗΣ - ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ

Άγγελος Έλεφάντης  
Ζωναρά 10, Αθήνα 11472  
τηλ. 6470079 & fax: 6470696  
e-mail: poliths@otenet.gr  
Έκτύπωση: Αφοί Χρυσοχού  
Στυμφαλίας 8,  
Περιστέρι, τηλ. 5719937

## Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

#### ΔΙΑ ΓΥΜΝΟΥ ΟΦΘΑΛΜΟΥ

Άγγελος Έλεφάντης, Εκκλησία και ιδεολογία .....	5
Μαριάννα Τόλια, Ητόλμη, ή φούσκα κι ο όρκος του Μπούς .....	7
Συνοδοιπόρα του Μάρκο Πόλο, Ούτε ο Μάρκο Πόλο .....	10

---

Νίκος Θεοδοκάς, Ποιός διαλύει τά ΑΕΙ; .....	11
Άγγελος Έλεφάντης, Τό φάντασμα της 17ης Νοέμβρη .....	14
Άγγελος Έλεφάντης, Μιά έποχή τέλειωσε .....	17
Άγγελος Έλεφάντης, «Έκλεκτικές συγγένειες»: Μάρξ - Λεπέν - Μπίν Λάντεν! .....	20
Κώστας Σταμάτης, Ηγεμονία και κοινωνικές τάξεις .....	24
Όμέρ Λατινέρ, Κλείσιμο ή άνοιγμα .....	27
Άντύπας Καρίπογλου, Ημέρες έθνικης άμνησίας .....	32
Θανάσης Άλεξίου, Η έργατική τάξη ως αντικείμενο μικρο-κοινωνιολογικών προσεγγίσεων .....	38
Άρμάν Ματελάρ, Η έπικοινωνία ενάντια στην κουλτούρα .....	44
Νάσος Βαγενάς, «Στίς φυλακές» .....	48

---

Άπό τίς τελευταίες έκδόσεις .....	50
-----------------------------------	----

Πίνακας έξωφύλλου: Ό Οιδίποδας και ή Σφίξ  
του Τσάρλς Ρίκετς, 1891.



## Ἐκκλησία καί ἰδεολογία

«Ὅταν ἡ πίστη τῆς Ἐκκλησίας μεταβάλλεται σέ ἰδεολογία τότε παρουσιάζονται κάθε εἶδους προβλήματα...».

Ἀρχιεπίσκοπος κ. Χριστόδουλος

**Ἡ** δήλωση αὐτή τοῦ ἀρχιεπισκόπου, σέ ξένη ἐφημερίδα, γίνεται μέ ἀφορμή τήν ἐμπλοκή θρησκευομένων καί «λευιτικοῦ» γένους ἀτόμων στήν τρομοκρατική ὀργάνωση τῆς 17ης Νοέμβρη. Σέ παρόμοιο πνεῦμα ἔγραψαν ὁ μητροπολίτης Ναυπακτίας κ. Ἱερόθεος καί ὁ καθηγητής θεολογίας κ. Φειδᾶς. Καί στίς τρεῖς ἀναλύσεις-τοποθετήσεις ὑπάρχουν τά ἐξῆς κοινά σημεῖα, τά ὁποῖα θά ἤθελα νά ἐπισημάνω καί νά σχολιάσω ἐν τάχει.

1ο. Ἡ ἐκκλησία, ἡ ὀρθοδοξία καί γενικῶς ὁ χριστιανισμός δέν ἔχουν ἀπολύτως καμιά σχέση μέ οἰουδήποτε εἶδους τρομοκρατική ἰδεολογία καί πρακτική. Ἀγάπα τόν πλησίον σου ὡς ἑαυτόν. Ἀνεξάρτητα ἀπό παλαιότερες ματωδαμένες πρακτικές τῆς Χριστιανοσύνης (Ἱερά Ἐξέταση, βίαιος ἐκχριστιανισμός Ἰνδιάνων Ν. Ἀμερικῆς, Σταυροφορίες, «νίκας τοῖς εὐσεβεῦσι κατά βαρβάρων δωρούμενος» συμπόρευση Βατικανοῦ καί ναζισμοῦ, φρανκισμοῦ καί καθολικῆς ἐκκλησίας, Στρατιωτικῆς Δικτατορίας καί Ἐκκλησίας κλπ., κλπ. — ὁ κατάλογος μπορεῖ νά μακρύνει —) προσωπικά θά συμφωνοῦσα ὅτι ἀπό τή σημερινή δράση καί ὑπαρξη τῆς Ἐκκλησίας δέν προκύπτει τρομοκρατία. Οἱ Ἐηροὶ δέν εἶναι κἀν σύμπτωμα, στοῦς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας δέν ἐπωάζεται τρομοκρατία.

2ο. Λένε ἐπίσης, ὅτι ὁ χριστιανισμός δέν εἶναι ἰδεολογία. Εἶναι ἄμεση σχέση θέωσης πρὸς τό θεῖο, δέν εἶναι κοσμική (ἐξ ἀνθρώπων) ἰδεολογία. Ἡ Ἐκκλησία «ἀπλῶς», διαμορφώνει τήν εὐχαριστιακή κοινότητα καί διά τῶν μυστηρίων, θείας προέλευσης αὐτά, ὀργανώνει τήν πίστη τῶν πιστῶν, τήν ἐναρμονίζει μέ τούς θεῖους κανόνες.

3ο. Ἀλλά, ἄνθρωποι εἴμαστε. Ἀκόμη καί οἱ ἐνάρετοι καί οἱ εὐσεβεῖς πιστοὶ προσβάλλονται ἀπό τίς (κοσμικές) ἰδεολογίες, ὅπως προσβάλλονται καί ἀπό τήν ἄμαρτία. Ὅθεν ἡ Ἐκκλησία εἶναι τό ἀνάχωμα κατά τῶν ἰδεολογιῶν, κατά τῆς ἄμαρτίας καί ὡς ἐκ τούτου ὄχι μόνον δέν ἔχει σχέση μέ τίς ἰδεολογίες ἀλλά ἀντίθετα τίς καταπολεμᾷ.

Ἐδῶ θά διαφωνήσουμε μέ τούς Ἁγίους Πατέρες. Ἡ χριστιανική πίστη καί γενικά ἡ θρησκεία εἶναι ἡ κατ' ἐξοχήν ἰδεολογία, ἡ μήτρα ὅλων τῶν ἰδεολογιῶν πού παρέχει, σὺν τοῖς ἄλλοις, τό μοντέλο. Τά βασικά δόγματα τῆς θρησκευτικῆς ἰδεολογίας εἶναι ἐξ ἀποκαλύψεως ἀλήθειες, δηλαδή μὴ ἐπαληθεύσιμες ἀλήθειες καί πολὺ περισσότερο μὴ ἐπαληθεύσιμες γνώσεις. «Ἄν δέν πιστεύεις στήν Ἀνάσταση τοῦ Χριστοῦ καί πράττεις ὅλα τά ἄλλα δέν εἶσαι χριστιανός», ἔλεγε ὁ ἀπό-

## Διά γυμνοῦ ὀφθαλμοῦ



στολος Παῦλος, θέτοντας ἔτσι τήν ἀπαράγραφτη ἀρχή τοῦ χριστιανισμοῦ. Καί ὁ ἐπίσκοπος Τερτυλιανός, ὅταν ἄρχισαν οἱ τριβές («πίστευε καί μή ἐρεύνα», «ερεύνα καί πίστευε») ἐδογματίσε ἀπολύτως ἀπόλυτα: *credo quiam absurdum* (πιστεύω γιατί εἶναι παράλογο).

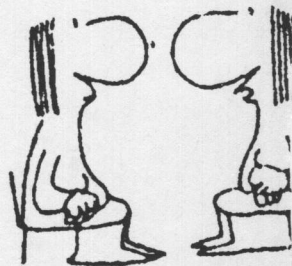
Ἔτσι, μέ τήν ἐκκοσμικευμένη γνώση ἢ ἔστω ἐγκόσμια ἀλήθεια τῶν ἀνθρώπων μπορεῖ νά ὑπάρξει συζήτηση, μπορεῖ νά ὑπάρξει ἐπαφή τοῦ πιστοῦ μέ τόν ἄπιστο. Ὅχι ὅμως τοῦ πιστοῦ μέ τόν ἄπιστο σέ θέματα πίστεως. Διότι, ἀκριβῶς, ἡ πίστη εἶναι ἰδεολογία ἄπευθος, μή ἐλέγξιμη. Ὅταν οἱ πιστοί, οἱ ὅποιοι πιστοί, κουβεντιάζουν ὡς ἄνθρωποι γιά τά ἐγκόσμια καί ἀνθρώπινα μπορεῖ νά ὑπάρξει ἐπαφή μέ τούς μή πιστούς καί καί μέ τούς πιστούς ἄλλων θρησκειῶν.

Λέγοντας αὐτά δέν ἐννοῶ ὅτι ἡ θρησκευτική ἰδεολογία, καίτοι ἄπευθος στή θεωρητική της μορφή, εἶναι ἀπάτη, τό ψεῦδος πού κατασκεύασαν οἱ παπάδες γιά νά κοροϊδεύουν τόν κόσμο καί ἐπομένως, μαζί μέ τούς, ὅπωςδήποτε, πιστούς ἡγεμόνες νά κυριαρχοῦν. Ἐννοῶ ὅτι ἡ θρησκευτική ἰδεολογία εἶναι κι αὐτή, ὡς ἀνθρώπινη ἐνέργεια καί παραγωγή, μιᾶ ἀναπαράσταση τοῦ κόσμου καί τῶν ἐγκοσμίων ἀντικαθρεφτιζόμενη στόν καθρέπτη τοῦ ὑπερέραν ἀπ' ὅπου ἀντλεῖ τήν ἀπολυτότητά της. Αὐτή ὅμως ἡ ἀπολυτότητα δεσμεύει μόνον ὅσους τήν πιστεύουν ὄχι ἄλλους. Καί ἡ αἰώνια συζήτηση-σύγκρουση ἀνοιχτή, καί θά μένει γιά πάντα ἀνοιχτή.

Νά προσθέσω μόνον δύο πράγματα. Τό πρῶτο: ὁ πιστός προσεύχεται. Ἄπευθύνεται δηλαδή νοερά καί συναισθηματικά, σιωπηλά, στό Θεό. Ἄν ὅμως αὐτή ἡ ἀπεύθυνση διά τῆς προσευχῆς στό Θεό παρέμενε στήν προσωπική προαίρεση τοῦ πιστοῦ τό πράγμα δέν θά πῆγαινε μακριά. Ἐνας ἕνας πιστός, μέ τόν ἑαυτό του καί τό Θεό δέν φτιάνουν σύνολο, δέν φτιάνουν θρησκεία, δεσμό. *Religio* στά λατινικά σημαίνει δεσμός κι ὕστερα σήμαινε τή θρησκεία. Τόν δεσμό αὐτό τῆς θρησκείας ὑπηρετεῖ ἡ Ἐκκλησία, ὀργανώνει δηλαδή τή συλλογική προσευχή διά τῶν ἱερουργιῶν, τίποτε δέν ἀφήνει στήν τύχη, ἀκόμη καί τήν ἀνομβρία ἢ τή στερρότητα τῶν γυναικῶν (ὄχι ὅμως καί τῶν ἀνδρῶν). Ἡ Ἐκκλησία λειτουργεῖ ὡς ἕνας γιγαντιαῖος καί ἐξαιρετικά λεπτοεργημένος ἰδεολογικός μηχανισμός, ἄνευ τοῦ ὁποίου δέν ὑπάρχει θρησκεία.

Τό δεύτερο: Τί εἶναι τάχα ἡ «ιερά» ἑλληνορθοδοξία; Ὁ ἑλληνισμός, κάποιος ἑλληνισμός, τέλος πάντων, προϋπάρχει τῆς ὀρθοδοξίας. Ἡ ὀρθοδοξία πάλι θεωροῦσε τόν ἑλληνισμό καί τούς Ἑλληνες εἰδωλόατρεις, ἐθνικούς. Διά τῶν Πατέρων, καί μετά ἀπ' αὐτούς, τούς πολέμησε σκληρά ὥσπου ἤρθαν καί οἱ μεγάλοι αὐτοκράτορες (Θεοδόσιος ὁ Μέγας, Ἰουστινιανός) καί δέν ἄφησαν ἑλληνικόν λίθον ἐπί λίθου. Ὑστερα ἤρθε ἡ ἑλληνική ὀρθόδοξος ἐκκλησία τέλος σχεδόν τοῦ 19ου αἰώνα καί κατασκεύασε τό ἰδεολόγημα τῆς ἑλληνορθοδοξίας, ἐπί τοῦ ὁποίου βασίστηκε καί τό ἄλλο, κοσμικό αὐτό ἰδεολόγημα, τοῦ ἑλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ. Ἄν αὐτά, ἅγιοι πατέρες, δέν εἶναι ἰδεολογία, πεῖτε μας τί εἶναι ἡ ἰδεολογία.

Ἄγγελος Ἐλεφάντης





## Ἡ τόλμη, ἡ φούρκα κι ὁ ὄρκος τοῦ Μπούς

*Ὀρκίζομαι ὅτι θά εἶμαι καλό παιδί  
Καί δέν θά ξαναγράψω ψεύτικα νούμερα στόν ἰσολογισμό μου...  
Θά βρῶ κάποιο ἄλλο κολπάκι νά σᾶς τά πάρω, χι, χι, χι...*

*Ἀπόσπασμα ἀπό ἐσωτερικό μονόλογο  
«τολμηροῦ» Ἀμερικανοῦ μάνατζερ*

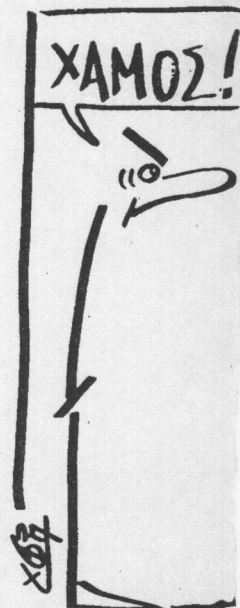
**Σ** τίς ἀρχές τοῦ χρόνου ἦταν ἡ πτώχευση τῆς Enron. Μιάς μεγάλης ἐταιρείας, πετρελαϊκῆς ἄλλοτε, πού εἰσήλθε στους κλάδους τῆς ὑψηλῆς τεχνολογίας, ἔγινε ἐν μέσω τῆς ἔκρηξης τῶν χρηματιστηριακῶν ἀγορῶν κολοσσός, γνώρισε ἀλματώδη ἀνάπτυξη, μισό πραγματική, μισό ὑποτιθέμενη, προσέφυγε σταδιακά σέ ὄλο καί τολμηρότερες λογιστικές ἀλλαγμεῖες γιά νά κρατηθεῖ ψηλά ἡ μετοχή της, ἐμφάνισε πλασματικούς ἰσολογισμούς μέ εἰσροές πού ποτέ δέν ὑπῆρξαν ὥσπου κατέληξε στή χρεοκοπία. Τό ἀποτέλεσμα εἶναι γνωστό: χιλιάδες μικρομέτοχοι τῆς Enron βρέθηκαν σέ μιά νύχτα μέ χαμένα τά λεφτά τους κι ἄλλοι τόσοι ἐργαζόμενοι σέ αὐτήν βρέθηκαν μέ χαμένα τά πάντα, ὄχι μόνον δουλειές ἀλλά καί ἀσφαλιστικές εἰσφορές, ἀφοῦ χάρη στό εὐρέως διαδεδομένο στίς ΗΠΑ σύστημα τῶν ταμείων ἀνά ἐπιχείρηση πού «ἐπενδύει» στή φήρμα — ἕναν μηχανισμό μεταφορᾶς τῶν ἀσφαλιστικῶν εἰσφορῶν στά ταμεία τῶν ἐπιχειρήσεων κατ' οὐσίαν — χάθηκαν κι ὅλες οἱ ἐργατικές εἰσφορές. Οἱ φιλικές σχέσεις καί ὁ κοινός κύκλος πού συνέδεαν τά ἀφεντικά τῆς Enron μέ τούς ἐπικεφαλῆς τῆς ἀμερικανικῆς κυβέρνησης, Μπούς καί Τσέιι — πετρελαιάδες ὄλο τους — εἶχε ὀδηγήσει, θυμόμαστε, τότε τόν ἀμερικανικό Τύπο νά διατυπώσῃ ἄν ὄχι κατηγορίες, πάντως σοβαρά ἐρωτηματικά γιά διαπλοκή καί κρατική διαφθορά. Ἡ λέξη δημιουργική λογιστική εἶχε φτάσει τίς μέρες ἐκεῖνες γιά πρώτη φορά στά αὐτιά τοῦ πολύ κόσμου πού ρωτοῦσε νά μάθει τί σημαίνει. Οἱ συζητήσεις ἄναβαν καί πολλοί κατανοοῦσαν ὅτι γιά τό στήσιμο καί τό ξέσπασμα ἐνός σκανδάλου τύπου Enron ἀπαιτοῦνταν πολλοί συνεργοί: διευθύνοντες σύμβουλοι, τραπεζίτες, ἀναλυτές, λογιστές, δικηγόροι, ἀκόμη καί κρατικοί λειτουργοί γιά νά κάνουν τά στραβά μάτια. Ἡ συγγένεια τῆς τάξης καί τῶν συμφερόντων ἦταν ἄλλωστε πασιφανῆς καί μεγάλη ἀμερικανική ἐφημερίδα ὑπαισιστόταν ὅτι δέν πῆγαιναν πολλά χρόνια πού ὁ πρόεδρος τῶν ΗΠΑ σήμερα, Μπούς ὁ νεότερος, διευθυντικό στέλεχος πετρελαϊκῆς ἐταιρείας παλιότερα, εἶχε βγάλει



πολλά λεφτά, πουλώντας μετοχές στήν κατάλληλη ὥρα, χάρη στήν ἐσωτερική πληροφόρηση πού τοῦ ἐξασφάλιζε ἡ θέση του.

Τήν ἀνοιξη ἦταν ἡ ἔκθεση τῆς Price Waterhouse Coopers (βλ. *Ἡ φούσκα μιᾶς πολυδιαφημισμένης τόλμης, Πολίτης*, τεῦχ. 99, Ἀπρίλιος 2002). Ἡ ἔκθεση αὐτή ἔθιγε μιάν ἄλλη ὄψη, τοῦ ἴδιου ζητήματος ἐν τούτοις. Μέ λίγα λόγια, ἐπισήμαινε ὅτι οἱ «μάνατζερ τοῦ κόσμου», οἱ «τολμηροί» ἥρωες πού ἐν μέσῳ τῶν ἐπίμονων παραληρηματικῶν ἐπευφημιῶν τοῦ οικονομικοῦ Τύπου εἶχαν ἀναλάβει νά μᾶς ὀδηγήσουν στή «νέα χρυσή παγκόσμια ἐποχή», (ἡ πλειοψηφία γιά τήν ἀκρίβεια ἐνός δείγματος 590 διευθυνόντων συμβούλων καί ἀνώτατων στελεχῶν πολυεθνικῶν κολοσσῶν γιά τή συγκεκριμένη ἔρευνα) ἔβγαιναν καί δῆλωναν στήν Price Waterhouse Coopers πώς ὅλα ἦσαν φούσκα. Ἡ «ἥρωική» πράξη τους νά ἀναλάβουν τό κόστος ἑκατοντάδων χιλιάδων ἀπολύσεων μέ στόχο τήν ἐνίσχυση τῆς ἀνάπτυξης εἶχε μείνει χωρίς κανένα οικονομικό ἀντίκρουσμα, τό ἕνα ἑκατομμύριο τῶν μαζικῶν ἀπολύσεων πού ἀποφάσισαν τό 2001 σαρώνοντας τίς τάξεις τῶν ἐργαζομένων ἔγιναν «γιά ἐντυπωσιασμό καί ἀπό ἀπλό μιμητισμό», ἡ ὅλη κατάσταση, ἀντί νά συντείνει θετικά, δυναμίτισε κάθε προοπτική μακροχρόνιας ἀνάπτυξης. Γιατί εἶχαν πράξει ἔτσι; Ἐφταιγε ἡ πίεση τῶν μετόχων, τοῦ χρηματιστηριακοῦ κλίματος, καί τοῦ πλαισίου τῆς ἀγορᾶς ἐν γένει πού ἀπέβλεπε μόνο στό κυνήγι τοῦ βραχυπρόθεσμου κέρδους, ἔλεγαν τώρα. Ἐφταιγε ἡ σύγχρονη χρηματιστηριακή ἐκδοχή τοῦ «ἀόρατου χεριοῦ τῆς ἀγορᾶς» δηλαδή. Ἀποσιωποῦσαν ὅμως τό προσωπικό τους κέρδος ἀπό τήν ὑπόθεση: λέξη ἀκόμη γιά τίς ἀμοιβές τῶν stock options, πού συνδέονταν καί μέ τά μαζέματα τῶν ἰσολογισμῶν, καί μέ τά χρηματιστηριακά παιχνίδια, καί μέ τίς ἀπολύσεις, καί εἶχαν γεμίσει μέ ἱλιγγιώδη ποσά — δεκάδες κι ἑκατοντάδες ἑκατομμύρια δολάρια — τίς τσέπες τῶν μάνατζερ ὡς νά σκάσει ἡ φούσκα τους. Τό θέμα τῶν stock options θά συζητοῦνταν τρεῖς μῆνες ἀργότερα, στό τρίτο χτύπημα — τρίτο καί φαρμακερό.

Ἦταν τό καλοκαίρι. Τό καλοκαίρι εἶδαμε διαδοχικά τήν πτώχευση τῆς Worldcom, τό χρηματιστηριακό σκάνδαλο τῆς Qwest, τήν ἀναγνώριση, ἀκολούθως, ἀπό τήν συντριπτική πλειοψηφία τῶν ἀμερικανικῶν ἐπιχειρήσεων ὅτι ναι, χρησιμοποιοῦν τή δημιουργική λογιστική, ὅτι δηλαδή, ναι, ἡ παραποίηση τοῦ ἰσολογισμοῦ, ἡ ἀπάτη, ἦταν ὁ κανόνας τῆς σύγχρονης ἀμερικανικῆς οικονομικῆς ζωῆς τά τελευταῖα χρόνια, καί, ναι, ὅλα ἔγιναν γιά τό Χρηματιστήριο, καί φυσικά, σαφῶς κάποιοι ἐπωφελήθηκαν ἔτσι καί κάποιοι ἔχασαν — ὁ διευθύνων σύμβουλος τῆς Qwest Τζόζεφ Νάτσιο, φερ' εἰπεῖν, ἔβγαλε 227 ἑκατομ. δολάρια μέ τά stock options πρὶν παυθεῖ. Τό καλοκαίρι ἄρχισαν ἐπίσης νά ἐμφανίζονται κι οἱ πρῶτες ἐπιπτώσεις τῶν σκανδάλων καί τῆς φούσκας στήν πραγματική οἰκονομία — ἔπεσαν οἱ δεῖκτες ἐπιχειρηματικῆς καί καταναλωτικῆς ἐμπιστοσύνης, ἐνῶ ὁ Τύπος διατύπωσε πλέον ἀνοιχτά κατηγορίες γιά ἐπιχειρηματική διαφθορά καί πολιτική διαπλοκή. Μέ συνέπεια ἡ κυβέρνηση Μπούς νά ἀποφασίσει τήν κάθαρση προχωρώντας σέ μιᾶ μεταρρύθμιση κατά τό ἥμισυ κωμική. Τί ἀκριβῶς ἔκανε; Πρῶτον, ζήτησε ἀπό





τούς ἀνθρώπους τῶν ἐπιχειρήσεων νά ὀρκιστοῦν ὅτι οἱ ἰσολογισμοί εἶναι εἰλικρινεῖς καί δεύτερον, μετέτρεψε σέ κακούργημα τήν παραποίηση ἰσολογισμοῦ προβλέποντας αὐστηρές ποινές γιά τό μέλλον. Ὅ,τι ὅμως ἔχει ἤδη συντελεστεῖ φυσικά δέν τιμωρεῖται — οὔτε θά μπορούσε νά γίνει διαφορετικά, ἀφοῦ οἱ νόμοι δέν ἔχουν ἀναδρομική ἰσχὺ. Πού σημαίνει ὅτι ὁ Νάτσιο τῆς Qwest κι ὅλα τὰ ἄλλα ἀνώτατα στέλεχη τῆς Enron, τῆς Worldcom — ἀπατεῶνες βαρυνόμενοι μέ κακούργημα ὑπὸ τό νέο καθεστῶς — ὄχι μόνο δέν θά διωχθοῦν ἀλλά θά κρατήσουν ὡς κύριοι τὰ ἑκατοντάδες ἑκατομμύρια δολάρια πού ἔβγαλαν μέσα σέ λίγους μῆνες χάρη στίς ἀπάτες τους τήν ὥρα πού χιλιάδες ἄλλοι ἐξαιτίας αὐτῶν βρίσκονται στόν δρόμο.

Ἡ κυβερνητική ἀπόφαση γιά τήν εἰσαγωγή ἐνός «ὄρκου ἐντιμότητος» τῶν μάνατζερ στήν ἐπιχειρηματική Ἀμερική μεταφέρει ἓνα κρίσιμο πρόβλημα διαφθορᾶς σύμφυτο μέ τή βασική ἀρχή τοῦ καπιταλισμοῦ τῆς πάση θυσία ἐπιδίωξης τοῦ κέρδους, καί μάλιστα τοῦ βραχυπρόθεσμου κέρδους στό χρηματιστηριακό πλαίσιο, σέ ἓνα ἀσαφές διάτρητο ἠθικό-νομικό ἐπίπεδο κι ἐμφανίζει μιᾶ ἀξιοσημείωτη ἀστειότητα. (Ὅπως μοῦ ἔλεγε μιᾶ μέρα μάλιστα φίλος οἰκονομικός συντάκτης γελώντας ἢ εἰλικρίνεια ἐπὶ τοῦ ἰσολογισμοῦ συνιστᾷ σέ τέτοιο βαθμὸ ἀκρογωνιαῖο λίθο τοῦ ἀμερικανικοῦ τύπου καπιταλισμοῦ, στόν ὁποῖο πρωταγωνιστές εἶναι οἱ πολυμετοχικές ἐπιχειρήσεις μέ εὐρεία βάση μετόχων, ἔναντι τῶν ὁποίων ἡ διοίκηση τῆς ἐπιχείρησης ὀφείλει νά παρουσιάζει τήν ἀληθῆ καί ἀκριβῆ εἰκόνα, ἀφοῦ αὐτοί, μαζί μέ τίς τράπεζες, τή χρηματοδοτοῦν, πού τό νά βάζει ὁ Μπούς τούς μάνατζερ νά ὀρκίζονται εἰλικρίνεια στούς ἰσολογισμούς τώρα εἶναι σά νά βάζει ὁ Πάπας τούς καρδινάλιους νά ὀρκίζονται ὅτι πιστεύουν στόν Θεό!)

Ὁ ὄρκος τῶν μάνατζερ ὅτι δέν θά παραποιῶν τούς ἰσολογισμούς τους στό ἐξῆς κι ἡ ὑποτιθέμενη ἐπιχειρηματική μεταρρύθμιση πού εἰσήγαγε τό καλοκαίρι ἡ κυβέρνηση Μπούς γιά τήν κάθαρση στίς ἐπιχειρήσεις, ἔρχεται ἀπλῶς νά ἀπαγορεύσει ἓναν τρόπο κλοπῆς ἄλφα ἀπὸ αὔριο, ὁ ὁποῖος ἀπέδωσε ἤδη τὰ μέγιστα στούς ἔξυπνους πού ἐπωφελοῦνταν ἀπὸ αὐτόν ὡς χτέες. Τρόποι κλοπῆς θά βρεθοῦν σύνομα ἄλλοι, νέοι, ἢ ἀνθρώπινη ἐπινοητικότητα, ὅταν τῆς δοθεῖ κίνητρο, δέν γνωρίζει ὅρια. Ἡ μεταρρύθμιση τοῦ Μπούς δέν ἀγγίζει κάτι ἄλλο καί προπαντός καθόλου τίς ρίζες τοῦ φαινομένου. Ὁ λόγος γιά τήν σύγχρονη καπιταλιστική ἐπιδίωξη τῆς μεγιστοποίησης τοῦ βραχυπρόθεσμου κέρδους, τόν ἄγριο τζογαδόρικο καπιταλισμό τῶν σημερινῶν χρηματιστηριακῶν ἀγορῶν, ὅλο αὐτό τό συνονθύλευμα τῶν νέων χρηματιστηριακῶν προϊόντων, πράξεων, παραγῶγων, κλπ., τό ἀσαφές τῶν ἄυλων πόρων τῆς νέας οἰκονομίας, τούς μηχανισμούς πού στήνουν ψεύτικες ἀξίες, τροφοδοτοῦν χρηματιστηριακές φούσκες σάν αὐτή τῆς δεκαετίας τοῦ '90 — ὅλα αὐτά πού ἀπαιτοῦν ρύθμιση. Δέν ἀγγίζει ἐπίσης τή μέθοδο ἀμοιβῆς τῶν stock options, ἀπὸ τούς σημαντικότερους μηχανισμούς δημιουργίας διαφθορᾶς πού λειτουργεῖ ὡς κίνητρο ἐξαπάτησης γιά τόν μάνατζερ. Ἡ κατ' ὄνομα μόνον μεταρρύθμιση τοῦ Μπούς δέν ἀγγίζει κατ' οὐσίαν τίποτα. Γιατί;

Πέραν τῶν βαθύτερων, πολύπλοκων αἰτίων πού συνδέονται μέ τή σύνολη λει-



τουργία τῆς σύγχρονης χρηματιστηριακῆς οἰκονομίας — κι εἶναι δουλειά τῶν οἰκονομολόγων νά τά ἀναλύσουν — ἐγὼ βλέπω κι ἕναν ἀκόμη λόγο γι' αὐτό, πολύ ἀπλό, ἀπλοϊκό σχεδόν: ποτέ δέν ὑπῆρξε στίς ΗΠΑ τὰ τελευταῖα χρόνια κυβέρνηση τόσο στενά συνδεδεμένη μέ τήν ἐλίτ τῶν ἐπιχειρήσεων, τήν περίφημη κάστα τῶν μάνατζερ, ὅσο τούτη ἐδῶ, τοῦ Μπούς τοῦ νεότερου. Ἡ συντριπτική πλειοψηφία τῶν μελῶν τῆς καί ἔχει κάνει καριέρα στίς ἐπιχειρήσεις, καί συνδέεται μαζί τους ἀκόμη. Ὑπάρχει ἐκτεταμένη σύμπτωση συμφερόντων καί ἀκόμη μεγαλύτερη ταύτιση ἀπόψεων, θέσεων, ἀκόμη καί ταυτότητας μεταξύ τῆς ἐπιχειρηματικῆς ἐλίτ τῶν μάνατζερ καί τῆς κυβέρνησης τῶν ΗΠΑ σήμερα, πῶς ἐκτεταμένη ἀπό κάθε ἄλλη φορά. Σέ βαθμό πού πραγματικά ἡ τελευταία νά ἀγνοεῖ ἐπίμονα τίς συστάσεις πολλῶν Ἀμερικανῶν οἰκονομολόγων. Αὐτοί ἐπισήμαιναν τό καλοκαίρι ἀνοιχτά πῶς τό σχῆμα ἔχει χάσει τήν ἰσορροπία του, πῶς δέν πρέπει νά παραβλέπεται ὅτι ἡ βάση νομιμοποίησης τῆς καπιταλιστικῆς ἐπιχείρησης στά μάτια τοῦ κόσμου εἶναι ἡ παραγωγή ἀξίας πρὸς ὄφελος ὁλόκληρης τῆς κοινωνίας, καί πῶς αὐτή ἡ πασιφανῆς ἀπομύζηση τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου πρὸς ὄφελος μιᾶς ἐλίτ, ὅπως παρατηρήθηκε κατὰ κόρον μέ τή τελευταία χρηματιστηριακή φύσκα, ἂν δέν τεθοῦν ἀποφασιστικοί φραγμοί στήν ἀτιμωρησία καί τόν ὑπέρμετρο πλουτισμό τῶν στελεχῶν, ἴσως ἀποδειχτεῖ ἱκανή νά προκαλέσει σοβαρή κρίση ἐμπιστοσύνης, ὀδηγώντας καί σέ ἐσωτερικό κλυδωνισμό. Ἐπιβράδυνση, παρατεταμένη ὕφεση, κρίση, τίποτα δέν ἀπέκλειαν. Ὅμως δέν τοὺς ἄκουσε κανεῖς.

Μαριάννα Τόλια

## Οὔτε ὁ Μάρκο Πόλο

«**Θ**ά πρέπει [οἱ λουόμενοι] ἐκτός ἀπό τὰ 24 μέτρα τῆς λεωφόρου νά διασχίσουν καί 10 μέτρα δρόμου γιά τό τράμ».

Ἀπό ἀνακοίνωση τῆς ἐπιτροπῆς γιά τήν προστασία τῆς ἀκτῆς τοῦ Σαρωνικοῦ πού καλοῦσε σέ συγκέντρωση περιοίκων τῆ Δευτέρα 2 Σεπτεμβρίου. Ὑπῆρχαν κι ἄλλα σημεῖα ἀντιρρήσεων τῆς ἐν λόγω ἐπιτροπῆς, ἐνδεχομένως συζητήσιμα. Ἀλλά αὐτή ἡ τρομερή ταλαιπωρία τῶν 34 μέτρων, πού πρέπει νά περπατήσουν οἱ λουόμενοι ὡς τῆ θάλασσα, μᾶς ἔκανε νά σκεφτοῦμε ὅτι οὔτε ὁ Μάρκο Πόλο δέν περπάτησε τόσο ἀπό τήν Ἰταλία ὡς τήν Κίνα.

Συνοδοιπόρα τοῦ Μάρκο Πόλο



# ΠΟΙΟΣ ΔΙΑΛΥΕΙ ΤΑ ΑΕΙ;

του Νίκου Θεοτοκά

**Μ**ΕΡΑ ΜΕ ΤΗΝ ΗΜΕΡΑ συνέρχονται στα πανεπιστήμια και στις σχολές οι Γενικές Συνελεύσεις του Διδακτικού και Έρευνητικού Προσωπικού και αποφασίζουν τη συνέχιση των κινητοποιήσεων. Όλα δείχνουν ότι το άπεργιακό κλίμα στα ΑΕΙ είναι πλέον δύσκολα ανασχέσιμο. Έπειτα από πολλά χρόνια, ο κλάδος των πανεπιστημιακών βρίσκεται συσπειρωμένος στα συνδικάτα του και δίνει τη μάχη για το δημόσιο πανεπιστήμιο και για την αξιοπρέπεια των λειτουργών του. Θά έλεγα, με τη βεβαιότητα ότι δεν προδίδω την πραγματικότητα, πώς ήδη, από τα τέλη του Αύγουστου, διαθέτουμε τα τεκμήρια της ευρύτητας και συνειδητής στράτευσης των πανεπιστημιακών στον αγώνα τόν καλό.

Περισσότερο από μιά δεκαετία τώρα, το ελληνικό πανεπιστήμιο και τα έρευνητικά ιδρύματα δέχονται απανωτά πλήγματα στην ακαδημαϊκή τους φυσιογνωμία και εκδιάζονται να στρέψουν τα έπιστημονικά τους ενδιαφέροντα σε εφήμερης σημασίας δραστηριότητες πού, στην εκάστοτε συγκυρία, οι κυβερνώντες εκτιμούν ότι προτίθεται να χρηματοδοτήσει τό φάντασμα της «αγοράς». Περισσότερο από μιά δεκαετία τώρα, οι κυανοπράσινοι νεοφιλελεύθεροι «σουφλιακοντογιαννοπουλοαρσενοευθυμοχριστοδουλάκηδες», όσο προλαβαίνουν κάθε φορά, πού εναλλάσσονται στο γκουβέρνο, άπονευρώνουν τούς δημόσιους μηχανισμούς της εκπαίδευσης και της έρευνας, καταλύουν τή συνταγματικά κατοχυρωμένη άυτονομία και άυτοτέλεια των ΑΕΙ, εκποιούν τά δημόσια έρευνητικά ιδρύματα και ίνστιτούτα, διαλύουν τούς θεσμούς της στοιχειώδους και βασικής μάθησης, ύπαγορεύουν τή μετάλλαξη του Λυκείου από ζωντανό όργανισμό (έπαρκή και άντιφατικό ή όχι - αυτό είναι άλλη κουβέντα) άναπαραγωγής της γενικής μόρφωσης σε κέντρο διαγωνισμών για τήν πιστοποίηση της παπαγαλίας, της έθελόδουλίας, της άγραμματοσύνης, της ιδιώτευσης και της άποδλάκωσης.

Άσφαλώς, ύπάρχουν άντιστάσεις. Τόσο σημαντικές, πού άναδύονται στην έπιφάνεια της έπικαιρότητας και, ένιοτε, τήν καταλαμβάνουν. Οί καταλήψεις των μαθητών στα σχολεία, των σπουδαστών στα ΤΕΙ ή στα πανεπιστήμια είναι δείγματα μιάς άναρθρης σ' άφτιά μας γλώσσας, μιάς άπροσδιόριστης μέ βάση τούς κώδικες πού συμμεριζόμαστε διαμαρτυρίας, πού πασχίζουμε να τήν έννοήσουμε και να τήν έγγράψουμε στα δεδομένα της σκέψης μας για τό αύριο.

Ύπάρχει, βέβαια, και ή δυναμική της ένσωμάτωσης. Μέ τό άζημίωτο μάλιστα για μερικούς. Τό σύνολο σχε-

δόν των ευρωπαϊκών πόρων για τήν «άναδιάρθρωση» της ελληνικής δημόσιας εκπαίδευσης έχει επενδυθεί σε «κίνητρα» για τούς «έθελοντές πιονιέρους» της νεοφιλελεύθερης «μεταρρύθμισης». Αύτοί οι «όνοματισμένοι» πόροι (στά ΑΕΙ τουλάχιστον, πού γνωρίζουμε πάνω κάτω τούς αριθμούς) έχουν ύποκαταστήσει πλήρως τις «δημόσιες επενδύσεις». Κι έπειδή οι ευρωπαϊκοί πόροι δεν είναι άνεξάντλητοι (καθ' ό,τι «όνοματισμένοι»), οι δημόσιες επενδύσεις στα ΑΕΙ έχουν συρρικνωθεί στο 50% περίπου σε σχέση με τά τελευταία χρόνια. Τό Έλληνικό Δημόσιο έχει, δηλαδή, παραιτηθεί από κάθε σχετική δική του ύποχρέωση. Καί, άς τό σημειώσουμε, ακόμα και ό «τακτικός προϋπολογισμός για τήν τριτοβάθμια εκπαίδευση» πόρρω απέχει από τό να παρακολουθεί στοιχειωδώς ακόμα και τούς έπίσημους (ό,τι καταλαβαίνει ό καθένας από αυτό) δείκτες του πληθωρισμού. Δεν είναι άχρηστο να θυμίσει κανείς ότι, από τις πρώτες εβδομάδες των κινητοποιήσεων του ΔΕΠ, ή κυβέρνηση φρόντισε να κοινολογήσει τά «άμύθητα» για τά νοικοκυριά της πλειονότητας των πανεπιστημιακών ποσά πού προβλέπει τό Τρίτο Κοινωνικό Πλαίσιο Στήριξης για τήν έρευνα στα ΑΕΙ, προβάλλοντας τα ως «άντιστάθμισμα» στις πιέσεις για έξασφάλιση αξιοπρεπών μισθών και συντάξεων. «Φάτε τα, μοιράστε τα όπως νομίζετε» και μην ζητάτε «άξιοπρέπειες», δήλωσαν, άυτολεξεί περίπου, οι κυβερνητικοί παράγοντες στους Πρυτάνεις.

Μόνο πού οι Πρυτάνεις, ή άτυπη «Σύνοδος» τους δηλαδή (πού κάποιου, μάλιστα, θέλουν να τήν άναβαθμίσουν σε άναγνωρισμένη «έταιρεία» ιδιωτικού δικαίου), άποδείχθηκαν άνίσχυροι να «μοιράσουν» στις πανεπιστημιακές τους πελατείες τά λεφτά για τήν έρευνα. Καθώς ρητά ξεκαθάρισε ή Όμοσπονδία των Συλλόγων ΔΕΠ (ΠΟΣΔΕΠ), οι πόροι για τήν έρευνα είναι δημόσια ύπόθεση, δεν είναι όροι έξαγοράς συνειδήσεων. Καί κανένας, ούτε κι ό πιο διεφθαρμένος «προγραμματάκιος», δεν τόλμησε να άμφισβητήσει (άρα να θέσει σε ψηφοφορία στις Γενικές Συνελεύσεις) αυτή τή θέση της ΠΟΣΔΕΠ. Άς τό βάλομε, όμως, κι αυτό στη συζήτηση: καταστατικός όρος για τή συμμετοχή του καθενός στην πανεπιστημιακή κοινότητα είναι ή άνάληψη της ευθύνης της θέσης και του λόγου πού εκφέρει. Κι όποιος στις συνελεύσεις του ΔΕΠ επιλέγει τή σιωπή ή τή λούφα, άποποιείται ένσυνείδητα τήν ιδιότητα του πανεπιστημιακού. Οί συνελεύσεις του ΔΕΠ, δηλαδή, άποφάσισαν ότι οι άρχές λειτουργίας του δημοσίου πανεπιστημίου είναι άδιαπραγμάτευτες.

Βεβαίως, άπέναντι σ' αυτήν τήν πραγματικότητα δεν

έχουμε κανέναν λόγο να κρύψουμε ότι στις αποφάσεις της πλειοψηφίας εγγράφεται είτε η απουσία είτε η ένοχη σιωπή – είτε ακόμα και η πλειοδοσία ορισμένων «καρεκλάκηδων», μπάς και κάποιιο από δαύτους, στην προοπτική των κινητοποιήσεων, καταφέρουν να διασφαλίσουν την παραδοσιακή νομιμοποίηση της αυθεντίας τους στους δουλολάροικους – την εργασία των οποίων έμπορευονται. Θέλω να πω ότι οι κατά πλειοψηφία ή και οι όμοφωνες αποφάσεις των Γενικών Συνελεύσεων δεν αποκλείουν την πιθανότητα να ενσωματώνουν τις στοχεύσεις ιδιοτελέστατων υποκειμένων πού, χρόνια τώρα, επενδύουν μικρά ή μεγάλα δοσίματα στη χρηματική ή στην πολιτική απόδοση της καριέρας τους. Τό λέω ρητά και καθαρά διότι, σε κάποια πολύ πρόσφατη συζήτηση, κάποιιο άριστεροί φοιτητές έβαλαν στο τραπέζι «όνόματα» γνωστών πανεπιστημιακών «εργολάβων» ή «εργοδηγών» για να δικαιολογήσουν την αντίθεσή τους με τις κινητοποιήσεις του ΔΕΠ, για να εξηγήσουν την αντίθεσή τους με την πιθανότητα απώλειας του εξαμήνου από τό γεγονός πως «δέν άνέχονται ότι οι «διεφθαρημένοι» καθηγητές τους τους χρησιμοποιούν ως ομάδες πίεσης για να αυξήσουν τις αποδοχές τους ή για να εξασφαλίσουν τή μισθοδοσία των ύποτακτικών τους». Αυτοί οι θυμωμένοι φοιτητές έχουν δίκιο. Μόνο πού, περιγράφοντας ύπαρκτες «διαπλεκόμενες» μειονότητες (σε κάποιους χώρους, μάλιστα, περιγράφοντας τό άθλιο φαινόμενο πού τείνει να γίνει «καθεστώς»), χάνουν από τά μάτια τους τό μείζον θέμα πού εγείρει ή κινητοποίηση του ΔΕΠ των ελληνικών ΑΕΙ. Τήν υπεράσπιση του δημοσίου χαρακτήρα του Πανεπιστημίου. Περιγράφοντας τις άθλιότητες πού, σε κάποια ιδρύματα, γεμίζουν ασφυκτικά τή φοιτητική ζωή τους, ταυτίζουν τό κίνημα των πανεπιστημιακών με τις ιδιοτελείς επιδιώξεις «κάκαδημαϊκών» παραγόντων οι όποιοι, σε κάποια τμήματα ή σε κάποιες σχολές ή και σε κάποια ΑΕΙ, έτυχε να ήγεμονεύουν εκβιάζοντας τους όμόβαθμους ή απειλώντας τους χαμηλόβαθμους συναδέλφους τους να «συναινέσουν» στα άγοραϊά «κελεύσματα των καιρών». Βλέπουν, άς πούμε, κάποιον από τους εργολάβους πού χρεώθηκαν τά άληστου μνήμης ΠΣΕ, να βγαίνει στα κανάλια και να υπερασπίζεται τήν άπεργία. Και, με τό δίκιο εκείνου πού βαριέται να σκεφτεί λίγο πέρα από τήν πραγματικά δεινή κατάσταση πού περιβάλλει τή μύτη του, ταυτίζουν τήν κινητοποίηση του ΔΕΠ μ' αυτό τό υποκείμενο ή με τους όμοίους του. Θέλω να πω, δέν είναι, αναμφίβολα, όλα τά πράγματα καθαρά. Ώστόσο, τά κριτήρια για τήν αποτίμησή τους είναι δεδομένα και γνωστά. Κι όποιος, χαμένος στις συστάδες των θάμνων πού τόν περιβάλλουν, χάνει τό δάσος από τό όπτικό του πεδίο, δέν έχει παρά να υποβληθεί στη βάσανο να κάνει λίγο πίσω ή λίγο μπρός και να δει τά πράγματα όπως έχουν, όπως φτιάχτηκαν κι όπως προσιωνίζονται για αύριο. Δύσκολα πράγματα, αλλά άπολύτως άναγκαϊά.

Από τόν Μάιο πού ξεκίνησε ή κινητοποίηση των μελών ΔΕΠ στα ΑΕΙ, ή κυβέρνηση έχει γεμίσει τόν κό-

μο ψέματα. Τραβάει τό σκοινί, λές κι επιθυμεί τή σύγκρουση. Νομίζω ότι ή κυβέρνηση Σημίτη έχει επιλέξει ν' άναμετρηθεί με τους πανεπιστημιακούς μέχρι τέλους. Γιατί άραγε; Η ΠΟΣΔΕΠ, δδομάδες τώρα, πήρε πίσω τό αίτημα για αύξήσεις στους μισθούς. Δέν ζητά πλέον παρά μιά σαφή δέσμευση ότι θα συζητηθεί τό κεντρικό της αίτημα: Ένσωμάτωση των επιδομάτων στον βασικό μισθό. Κι ακόμα, τό συνδικάτο αποφάισε (κι έγινε δεκτό από τις ΓΣ των Συλλόγων) εν μέσω τής άπεργίας να συμπληρωθούν τά μαθήματα σε όσα τμήματα δέν ολοκληρώθηκαν οι διδασκαλίες του εαρινού εξαμήνου και να πραγματοποιηθούν οι εξετάσεις των επί πτυχίω φοιτητών. Κι έτσι γίνεται. Κι ακόμα παραπάνω, ή ΠΟΣΔΕΠ δεσμεύτηκε να εισηγηθεί στους συλλόγους τήν άναστολή των κινητοποιήσεων, αν ή κυβέρνηση δεχθεί έστω και τώρα να συστήσει μιά επιτροπή πού θα έπεξεργαστεί προτάσεις για τή διευθέτηση των επίδικων ζητημάτων.

Παρά ταύτα ή Κυβέρνηση άρνείται κάθε διάλογο. «Από τά πέντε αίτήματα των πανεπιστημιακών ικανοποιήσαμε τά τέσσερα», λέει και ξαναλέγει διά στόματος Υπουργού Παιδείας. Ψέματα! Τά τρία αίτήματα πού επικαλούνται άφορούν σε, από έτους τουλάχιστον, συμπεφωνημένες ρυθμίσεις πού είχαν περιληφθεί ως τροπολογίες στο σχέδιο Νόμου για τόν Όργανισμό Σχολικών Κτιρίων, κατατεθειμένες στη Βουλή προς ψήφιση πολύ πριν να ξεκινήσει ή άπεργία. Οι σχετικές τροπολογίες άποσύρθηκαν με τό ξέσπασμα τής κινητοποίησης για να ξαναέρθουν στο τραπέζι τής διαπραγμάτευσης. Τό τέταρτο «αίτημα» άφορά στην προφορική ύπόσχεση του Υπουργού Παιδείας ότι θα προμετρηθεί στις συντάξιμες αποδοχές τό επίδομα «έξω-διδασκτικής άπασχόλησης», ποσόν πού αντιπροσωπεύει λιγότερο από τό μισό του συνόλου των επιδομάτων και πού, υπό τις καλύτερες συνθήκες, ανεβάξει τό ποσοστό τής σύνταξης στο 60% περίπου των μηνιαίων αποδοχών των εν ενεργεία μελών ΔΕΠ. Άνεβάξει, λοιπόν τις συντάξεις κατά 15-18% σε σχέση με τό σημερινό καθεστώς, μένει όμως ένα 20%, για να φθάσουν οι συντάξεις των πανεπιστημιακών στο ποσοστό πού ισχύει για τους λοιπούς κλάδους εργαζομένων.

Οι πανεπιστημιακοί, στην πλειονότητα των ιδρυμάτων δέν κήρυξαν άπεργία αλλά άποχή από τά διδακτικά τους καθήκοντα (ας θυμίσω, εν προκειμένω, ότι οι ώρες τής διδασκαλίας ή τής διεξαγωγής των εξετάσεων δέν αντιπροσωπεύουν παρά μικρό μέρος τής εκ του νόμου άπαιτούμενης άπασχόλησης των μελών ΔΕΠ στα ΑΕΙ). «Κινητοποίηση με τό άζημίωτο», άποφάινεται ή Κυβέρνηση παίζοντας τό παιχνίδι των έντυπώσεων. «Πληρώνεστε και κλείνετε τά πανεπιστήμια».

Ψέματα! Η άλήθεια είναι ότι, είτε πρόκειται για «άπεργία» είτε για «άποχή από τά διδακτικά καθήκοντα», ή καταβολή ή ή περικοπή των μισθών άφορά σε άπόφαση τής Κυβέρνησης. Δέν τό έχει κάνει ως τώρα κι έχει τους λόγους της. Μπορεί όμως, αν θέλει, να τό πράξει αύριο τό πρωί. Νομίζω μάλιστα ότι θα τό κά-

νει αύριο μεθαύριο. Στο ΕΜΠ, για παράδειγμα, τὰ μέλη ΔΕΠ δηλώνουν ότι απεργούν. Στο Πάντειο δηλώνουν ότι απέχουν από τή διδασκαλία. Οι μισθοί καταβάλλονται κανονικά και στά δύο ιδρύματα. Όταν ή κυβέρνηση δέν έχει πάρει ακόμα τήν ευθύνη νά «κόψει» τίς αποδοχές τών απεργών ή εκείνων πού απέχουν από τό εκπαιδευτικό έργο, είναι ευθύνη τών απεργών πού δέν πετάνε αυτοβούλως τούς μισθούς τους στο πηγάδι; Για νά καταλάβω, δηλαδή. Η πολιτεία, ως εργοδότης, έχει επιλέξει νά σταματήσει τίς πληρωμές όταν θά θεωρήσει ότι τό μέτρο αυτό θά αποδώσει στο σπάσιμο τής κινητοποίησης. Και στο όνομα τής «ήθικης» ζητάει από τούς απεργούς νά άρνηθούν τόν μισθό πού συνεχίζει νά τούς καταβάλλει. Όποτε θέλει άς κόψει ή ίδια τή μισθοδοσία τών μελών ΔΕΠ πού μετέχουν τής κινητοποίησης, όπως εκ τού νόμου δικαιούται. Δέν μπορεί όμως νά κατηγορεί τό συνδικάτο ότι συνεχίζουν νά πληρώνονται τὰ μέλη του πού «απέχουν» ή πού «απεργούν». Αν θέλει νά κόψει τίς πληρωμές είναι δική της άρμοδιότητα και δική της ευθύνη. Άς τό κάνει! Δέν θά τό απαιτήσουν αυτό οι ίδιοι οι εργαζόμενοι.

Πού τό πάνε; Γιατί άρνούνται κάθε διάλογο; Γιατί κάνουν σαν νά μήν άκούνε τίς συμβιβαστικές προτάσεις τής ΠΟΣΔΕΠ για διάλογο; Φοβάμαι ότι ή κυβέρνηση έχει επιλέξει τόν δρόμο τής σύγκρουσης. Μέ άπόφαση τού συνδικάτου οι πανεπιστημιακοί, εν μέσω τής κινητοποίησης, φρόντισαν νά πραγματοποιήσουν τίς διδασκαλίες πού προϋποθέτει ή ολοκλήρωση τών προγραμμάτων σπουδών και νά διεξαγάγουν τίς εξετάσεις τών επί πτυχίω φοιτητών. Μένουν οι εξετάσεις τών υπολοίπων ετών. Δέν υπάρχουν λοιπόν «χαμένα εξάμηνα». Οι εξετάσεις, μέ άποφάσεις τών Συγκλήτων τών ΑΕΙ μπορούν νά διεξαχθούν μιά μέρα άφ' ότου ή κυβέρνηση άποφασίσει νά καθίσει στο τραπέζι τού διαλόγου. Αύριο, μεθαύριο, ακόμα και στίς διακοπές τών Χριστουγέννων. Αν οι εξετάσεις δέν γίνουν, τήν ευθύνη τήν έχει εκείνος πού άρνεϊται τόν διάλογο. Η ουσία τού διδακτικού εξαμήνου έχει νά κάνει μέ τή σωστή και πλήρη διεξαγωγή τών μαθημάτων. Κι ό κύκλος τών μαθημάτων έχει ή σύντομα θά έχει ολοκληρωθεί σε όλα τὰ ΑΕΙ. Οι εξετάσεις, μέ άποφάσεις τών άρμοδιών διοικητικών όργάνων, μπορούν νά πραγματοποιηθούν αύριο, μεθαύριο, αντιμεθαύριο, όποτε τέλος πάντων ή κυβέρνηση άποφασίσει ή πιεστεί νά ανοίξει τή συζήτηση. Αν οι εξετάσεις δέν γίνουν τελικά, τότε ή ευθύνη θά άφορά αποκλειστικά στην άδιαλλαξία τής κυβέρνησης.

Πού τό πάνε; Γιατί άρνούνται κάθε διάλογο; Γιατί κάνουν σαν νά μήν άκούνε τίς συμβιβαστικές προτάσεις τής Όμοσπονδίας και τών συλλόγων ΔΕΠ; Φοβάμαι ότι στην κυβέρνηση πρυτανεύουν πιά «δεύτερες σκέψεις». Κι αυτό θά πρέπει κι εμείς νά τό μετρήσουμε στίς οικονομίες τής κινητοποίησής μας. Μετά τήν «έπιτευχθείσα» διάλυση τού Λυκείου, μετά τίς άλλες γές στον Νόμο Πλαίσιο για τήν έρευνα, ό κ. Σημίτης προσωπικά και ή κυβέρνησή του έχουν αναλάβει δε-

σμεύσεις για τήν πραγματοποίηση μιάς ριζικά νεοφιλελεύθερης «μεταρρύθμισης» και στην άνωτατη εκπαίδευση. Τραβούν, λοιπόν, τήν αντιπαράθεση ώπου νά χαθεί τό εαρινό εξάμηνο τού 2002, νά χαθεί ακόμα και τό χειμερινό (τό τρέχον δηλαδή). Νομίζουν ότι έχουν τρόπο νά κεφαλαιοποιήσουν τήν εύλογη λαϊκή δυσανεξία για νά νομιμοποιήσουν μιά όλόκληρη δέσμη μέτρων πού έχουν στο πρόγραμμα για νά περάσουν. Άπαριθμώ μερικά: Τήν αξιολόγηση, τήν επιλεκτική χρηματοδότηση, τήν ανάπτυξη, τό κλείσιμο ή τή σύμπτυξη τών πανεπιστημιακών τμημάτων και σχολών μέ βάση τὰ άποτελέσματα τής επιχειρηματικής τους δραστηριότητας. Τή διάλυση τών επιστημονικών αντικειμένων και τή συγκρότηση μιάς «μεταπτυχιακής» βαθμίδας «σπουδών ειδίκευσης» πού θά λειτουργεί μέ γνώμονα τίς «ανάγκες τής αγοράς». Τή σύνδεση τού μισθού τών πανεπιστημιακών μέ έξωπανεπιστημιακές δραστηριότητες. Τή νεοφιλελεύθερη αναθεώρηση τού Νόμου Πλαισίου για τὰ ΑΕΙ. Τήν πλήρη ύπαγωγή τής πανεπιστημιακής έρευνας στη χρηματοδότηση τών επιχειρήσεων. Και άλλα και άλλα. Αν χαθεί ένα εξάμηνο (δύο, ακόμα καλύτερα) πού θά μείνει τόπος αντίστασης στίς νεοφιλελεύθερες μεταρρυθμίσεις; Στάχτη νά γίνει. Αυτή είναι ή στάση τής κυβέρνησης.

Καλά τό σκέφτονται από τή μεριά τους. Και ρίχνουν λάδι στη φωτιά. Μετά τό τέλος τών πτυχιακών εξετάσεων θά κόψουν και τούς μισθούς τών απεργών. Και πριν τό τέλος τού χρόνου θά φέρουν στη Βουλή τὰ Νομοσχέδια για τήν πλήρη ιδιωτικοποίηση τών ΑΕΙ. Η κυβέρνηση σπρώχνει τὰ πράγματα έτσι ώστε νά «χαθούν» οι εξεταστικές περιόδοι. Διότι, υπό τήν πίεση τού «χαμένου εξαμήνου», ποιός θά τολμήσει νά πάρει πάνω του τό κόστος μιάς νέας κινητοποίησης; Ποιός θά σταθεί άπέναντι στα πλήθη τών «άγανακτισμένων πολιτών»; Καλά τό σκέφτονται από τή μεριά τους. Μόνο πού από τή μεριά τούς ή θέα είναι περιορισμένη. Δέν μπορούν νά έννοήσουν τί πάει νά πει ότι ένα κίνημα βρϊσκει ξανά τὰ υλικά νά σαρκωθεί. Πώς κουνεντιάζει και μετράει τό μπόι του. Σε πρόσφατη συνέντευξή του στην έφημερίδα τού εργοδότη του, ό Υπουργός Παιδείας αντιπαρέβαλε τήν κακομοιριασμένη «άποχή» μας στην «ήρωική» άπεργία τών 100 ήμερών. Δέν κατάλαβε τίποτα ό κ. Ευθυμίου ή ανασύρει ό,τι τόν βολεύει από τὰ παλιωμένα έντυπα τού Συγκροτήματος πού τού είναι εύκαιρα. Αν θέλει νά δει στ' αλήθεια πόσο άντέχουμε, δέκα μέρες, πενήντα, εκατό, αύριο τό πρωί άς ανασκουμπωθεί νά βάλει τὰ πράγματα στη θέση τους. Κι άς κόψει, ως όφείλει, τούς μισθούς τών απεργών ή εκείνων πού απέχουν από τό εκπαιδευτικό έργο, τραβώντας ως τίς εσχάτες συνέπειες τό θατσερικό όραμα τής κυβέρνησης για ένα πανεπιστήμιο παράρτημα τής αγοράς, ένα πανεπιστήμιο πού παράγει άμορφωσία και σκοταδισμό. Άποδεικνύεται ότι ή πανεπιστημιακή κοινότητα δέν συμμερίζεται αυτή τήν έπιλογή. Κι ότι είναι διατεθειμένη, μέ κάθε κόστος, νά τήν ανατρέψει.

Τά κείμενα πού ακολουθοῦν, *Τό Φάντασμα τῆς 17ης Νοέμβρη, Μιά ἐποχή τελείωσε* καί *Ἐκλεκτικές συγγένειες: Μάρξ - Λεπέν - Μπίν Λάντεν!*, πρωτοδημοσιεύτηκαν στήν ἐφημερίδα *Αὐγή* στίς 14/7/02, 28/7/02 καί 4/8/02 ἀντίστοιχα.

Παρουσιάζονται ὅλα μαζί ἐδῶ, ὡς μιά ἐνότητα, καί λόγω τῆς σοβαρότητας τοῦ ζητήματος καί γιατί πολλοί ἦταν ἐκεῖνοι πού δέν μπόρεσαν νά προμηθευτοῦν τήν ἐφημερίδα, ἐξαιτίας τῶν καλοκαιρινῶν διακοπῶν καί τῶν ρόδινων ἀκρογιαλιῶν.

## Α΄ ΤΟ ΦΑΝΤΑΣΜΑ ΤΗΣ 17ης ΝΟΕΜΒΡΗ

τοῦ Ἄγγελου Ἐλεφάντη

**Ε**ΝΑ ΦΑΝΤΑΣΜΑ ΠΛΑΝΙΕΤΑΙ, ἀπό τό 1975, πάνω ἀπ' τήν Ἑλλάδα: ἡ 17η Νοέμβρη. Ἐμφανίζεται, ἀφήνει τά αίματηρά της ἴχνη, πυροβολεῖ, σκοτώνει καί ἐξαφανίζεται, φαντομάς καί ἐκδικητής Ζορό, ἥσκιος πού στοιχειώνει συνειδήσεις, φοβερίζει, ξανασκοτώνει δικτατορικούς βασανιστές, ἰμπεριαλιστές, καπιταλιστές καί διαλαλεῖ ἀρές καί κατάρες γιά τόν ἰμπεριαλισμό, τά ντόπια καί ὑπερεθνικά ὄργανά του, τόν καπιταλισμό, τούς συμβιβασμένους πού κοροϊδεύουν τόν λαό, σεντονιάδες οἱ διατριβές της πού θρῖσκουν φιλόξενο καταφύγιο καί ἀνέλπιστο ἀναμεταδότη σέ ἰσχυρότατη μερίδα τοῦ ἑλληνικοῦ Τύπου καί τά γλωσσαλγικά ΜΜΕ (τιμητική ἐξαίρεση ὁ *Ριζοσπάστης*, ἡ *Αὐγή* καί ἡ *Καθημερινή*, πού ποτέ δέν θέλησαν νά γίνουν ὁ ἐπικοινωνιακός διαμεσολαβητής τῆς 17ης Νοέμβρη). Μά τί εἶναι ὅλα αὐτά;

Γιά τό κράτος, τή δικαιοσύνη, τά κόμματα, τήν κοινή ἰδεολογία, τήν πολιτική σκέψη, ὅλο αὐτό τό ματωμένο δρομολόγιο εἶναι τρομοκρατία, τό παρανοϊκό βασίλειο τοῦ τρόμου: πρωτοурγοί καί συνεργάτες παρανοϊκοί φονιάδες, τρομοκράτες πού πρέπει νά παταχθοῦν. Ἄμποτε. Ἐνας τεράστιος, πολυμήχανος καί πολυδάπανος μηχανισμός τέθηκε στήν ὑπηρεσία τῆς καταπολέμησης τῆς τρομοκρατίας πού, φεῦ, ἀποδείχτηκε ἀναποτελεσματικός καί, ἐνίοτε, μέχρι διασυρμού γκαφατζής. Καί μόνο τώρα, μετά τή βομβιστική ἀπόπειρα τοῦ Πειραιᾶ, τή σύλληψη τοῦ Ξηροῦ καί τήν ἀνακάλυψη τῆς γιάφκας στήν ὁδὸ Πάτμου καί στήν ὁδὸ Δα-

μάρεως, μέ τά ὀπλοστάσιά τους, εὐλόγα πλέον εικάζεται ὅτι οἱ διωκτικές ἀρχές θρῖσκονται σέ καλό δρόμο, καί μέ ἀπτά ἀποτελέσματα, γιά τήν ἐξάρθρωση τοῦ δολοφονικοῦ δικτύου. Καί βέβαια, ὅλα αὐτά μέσα στόν ἀκατασίγαστο σάλαγο τῶν ΜΜΕ, τῶν μονιμάδων τῆς τηλεόρασης, τῆς σεναριολογίας, τῆς «ὀνοματολογίας», ὅπου «ζωγραφίζονται» πρόσωπα, σπιλῶνονται ὑπολήψεις ἐνῶ τά αὐτόκλητα λαγωνικά ἀνιχνεύουν, ἀλυχτώντας, τούς «ἱστορικούς ἡγέτες» ἀπ' τό Παρίσι καί ἄλλα κέντρα τοῦ κοσμοπολιτισμοῦ. Καί μεις, κοινότητα κοινή γνώμη μπήκαμε στόν ἴδιο ντορό, στίς ταβέρνες καί τίς συνάξεις ψάχνουμε νά «ζωγραφίσουμε» τόν ἀρχηγό μ' ὅποια χρώματα διαθέτει ἡ παλέτα τοῦ καθενός.

Θέλω νά τά δῶ ὅλα αὐτά κάπως ἀλλιῶς, θά προσπαθῶσῶ τουλάχιστο. Νά τά δῶ μέσα ἀπ' τό πρίσμα τῆς ἴδιας τῆς 17ης Νοέμβρη, μέσα ἀπ' τά ἴδια της τά λόγια, πού πιστεύω ὅτι τά πιστεύει, καί ἀντιστοίχως πράττει. Διαπράττει ἀκριβῶς αὐτά πού πιστεύει. Καί συνάμα νά τά δῶ ὡς ἱστορία, ὡς πραγματική πτυχή μιᾶς πραγματικότητας πού, ὅπως ὅλα τά πράγματα, ἔχει καί αὐτή τήν ἱστορία της. Καί γιά τό ἕνα καί γιά τό ἄλλο ζήτημα δέν ἐπικαλοῦμαι «πληροφορίες» ἀλλά στοιχεῖα πασίγνωστα στόν καθένα, στοιχεῖα δημόσια καί δημοσιοποιημένα.

Τί εἶναι, λοιπόν, ἡ 17η τοῦ Νοέμβρη, γι' αὐτήν τήν ἴδια, γιά τή δική της τήν ἰδεολογία πού ὑπαγορεύει τά βήματά της;

**Α. ΕΙΝΑΙ ΑΥΤΟ ΠΟΥ ΛΕΕΙ Η ΙΔΙΑ.** Συμπυκνώνω βάνουσα: Μιά ὀργάνωση ἐπαναστατική. Ἀναγκαστικῶς συνομοτική γιατί ἂν δέν ἦταν συνομοτική, ἂν δέν ἦταν ἀκραία μορφή συνομοτικότητας – κι ἔχει τόσο μακρὰ ἱστορία ἢ «κονοσιράτσια», ἢ συνομοτικότητα – θά εἶχε ἢ ἴδια αὐτοανααιρεθεῖ. Δεύτερον, λέει καί ξαναλέει ἢ ἴδια, εἶναι μιά ὀργάνωση πρωτοποριακή. Αὐτοορίζεται ὡς τό ὄπλισμένο χέρι τοῦ λαοῦ καί πράττει, ἐπ' ὀνόματί του, αὐτό πού ὁ λαός θά ἤθελε μὲν, ἀλλά ὁ ἴδιος δέν τολμᾷ ἢ δέν μπορεῖ νά πράξει. Μιά ὀργάνωση παραδειγματική, μιά πράξη-παραδειγμα γιὰ νά δείξει ὅτι ὁ καθένας μπορεῖ νά πράξει κατὰ τό παράδειγμά της. «Μία, δύο τρεῖς, 17 Νοέμβρη». Ἔτσι δέν διδάσκει ἄλλωστε ἢ πείρα τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος; Ἀπό τοὺς πρώτους, λίγους, ἀποφασισμένους πρωτοπόρους στό αὐθόρμητο ξέσπασμα τῶν μαζῶν! Τό ὄπλισμένο χέρι τῶν πρωτοπόρων παρακινεῖ καί εὐαγγελίζεται τό ἔνοπλο ξέσπασμα τῶν λαῶν, δείχνει τὸν δρόμο. «Ἡ βία μαμὴ τῆς ἱστορίας». Ὁ πιστολέρο εἶναι κι αὐτός μιά ἀνάγνωση τῆς περιλάλητης ρήσης τοῦ Μάρξ. Τρίτον, ὁ ἱμπεριαλισμός καί ὁ καπιταλισμός δέν μπορεῖ νά καταπολεμηθοῦν καί νά ἀνατραποῦν παρά μόνο μέ τὴν ἔνοπλη ἐξέγερση τῶν λαῶν. Ὡστε ἀπ' τό προζύμι τοῦ πρωτοποριακοῦ παραδείγματος στό ψωμί καί τὴν εὐωχία. Ἄρα σκοτῶνει ὄχι ὡς φονιάς ἀλλά γιατί ἢ μάχη εἶναι φονική. Ἔτσι δέν γίνεται σ' ὄλους τοὺς πολέμους; Τέταρτον, ὅλα τὰ ἄλλα, γιὰ ἓνα τέτοιο ἐπαναστατικό κίνημα, ὅπως συνδικαλισμός, μαζική πάλη, κοινωνική πάλη, ιδεολογικές συγκρούσεις, δέν εἶναι παρά ἰδιοτελής καί ἀποπροσανατολιστική ἐνοσωμάτωση στό «σύστημα». Ἄρα, πέμπτον, καί τελευταῖο: ἀπὸ τὴ μιά μεριά τό «σύστημα» μέ ὅλα τὰ συμπράγκαλά του, – κεφάλαιο, κράτος, κρατικοὶ μηχανισμοί, μπουρξουάδες, κόμματα, ἐκλογές, οἱ συμβιθασμένοι, οἱ ξενέρωτοι, οἱ φουκαράδες, οἱ μικροαστοί –, ἀπὸ τὴν ἄλλη ἢ ἔνοπλη πάλη. Τό τέλειο μανιχαϊστικό σχῆμα τοῦ καλοῦ καί τοῦ κακοῦ, τοῦ φωτός καί τοῦ σκοτίου, τῆς σκλαβιάς καί τῆς ἀπελευθέρωσης, τῆς λύτρωσης καί τῆς ἀμαρτίας. Ἀπ' τὰ χρόνια τῆς ἀρχαίας Γνώσης ὡς σήμερα, ἀπέθαντος ὁ Μανίχ. Ἀφέλειες θά ποῦμε ὅλοι, ἐν πάσῃ περιπτώσει οἱ πάρα πολλοί. Ἀλλά εἶναι μόνον αὐτοὶ πού κινοῦνται μέ ἀπλοϊκὰ νοητικά σχήματα, μέ ὁδηγὸ τό φῶς καί τό σκότος, παρ' ὅλο πού τό «σύστημα» καί τό ὄπλισμένο χέρι δέν ὀρίζονται πάντα ὡς ἀντίπαλοι στόν κοινωνικό καί τὸν ἱστορικό στίβο; Τί ἄλλο εἶναι ὁ Θεός καί ὁ Σατανάς ἂν ὄχι μανιχαϊσμός; Τό Πνεῦμα, (Ἅγιο ἢ μὴ ἅγιο) καί ὁ βρυκόλακας καταχανάς, παρὰ τίς λεπτεπίλεπτες ἐπεξεργασίες θεολόγων, ιδεολόγων καί φιλοσόφων τί ἄλλο εἶναι;

Αὐτά γιὰ τὴν ἰδεολογία, τὴ σκέψη, πού καθοδηγεῖ τὴ 17η Νοέμβρη. Σκέψη ἐρεβώδης θεβαίως ἀπλοϊκὴ μέχρι πλήξεως σίγουρα, κι ἀκόμη πιό σίγουρο μιά σκέψη πού ἰσοπεδώνει ὅλα τὰ ἠθικά, τὰ ψυχολογικά, τὰ πολιτικά, τὰ κοινωνικά προβλήματα, τὰ μεταξύ οὐρανοῦ καί γῆς, φωτός καί σκοτίου, μέχρις ἀκραίου κυ-

νισμοῦ. Γι' αὐτό καί μπορεῖ νά σκοτῶνει, γιατί ἢ διακαίωση, ὅπως πιστεύουν αὐτοί, ἐρχεται πέρα ἀπ' τὴν ἱστορία, ἀπ' τὴν ὑπεριστορία τῆς ἀπώτατης πορείας πρὸς τὴν τελικὴ λύτρωση.

**Β. ΕΚΤΟΣ ΟΜΩΣ ΑΠ' ΤΗΝ ΥΠΕΡΙΣΤΟΡΙΑ** τῆς ὑπερ-ιδεολογηματοποίησης ὑπάρχει καί ἢ ἱστορία, αὐτὴ ἢ συγκεκριμένη ἱστορία πού ἐξῆρε τό ρωμείο τίς τελευταῖες δεκαετίες. Ὑπῆρχε λοιπὸν μιά Ἑλλάδα στά μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ '60 πού προσπαθοῦσε νά πάρει ἓναν νέο δηματισμό, μετὰ τὸν σπαρακτικό Ἐμφύλιο πόλεμο. Ἐναν δηματισμὸ δημοκρατικό, νά ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τό φάσγανο τῆς δικτατορίας. Παλάτι, Στρατός, ξένη ἐξάρτηση, ἐμφυλιοπολεμικὴ δεξιά. Ἀλλά ἦρθε «ἀπρόσμενα» ἢ στρατιωτικὴ δικτατορία. Ἐνόπλιος, μετὰ τὴν ὠμὴ στρατιωτικὴ βία, μέ τίς λόγχες καί τὰ τάνκς. Ἐμβρόντητο τό ρωμείο. Κι ἀρχίζει τότε ἓνα ἀνήκουστο κι ὀδυνηρὸ κουβεντολόι. Δέν ἦταν φλυαρία ἐκείνη ἢ κουβέντα, δέν ἦταν σενάρια, ἀλλά ὁ λόγος τῆς ὀδύνης, τοῦ πόνου, τῆς ἀπόγνωσης, τοῦ φόβου, τῆς ἐκδίκησης, τῆς προσμονῆς, τοῦ σχεδιασμοῦ. Ἦταν ὁ λόγος ὁ ἀντιδικτατορικός τῆς Ἀντίστασης ἀνάμεσα σέ λίγους, σέ περισσότερους, στίς παρέες, στίς ὁμάδες ἐμπιστοσύνης, ἀνάμεσα στοὺς κρατούμενους σέ φυλακές καί ἐξορίες, ἀνάμεσα στά ὑπολείμματα τῶν διαλυμένων κομμάτων, στὴν Ἑλλάδα καί στό ἐξωτερικό, ἀνάμεσα στά ὑπολείμματα παλαιῶν ὀργανώσεων ἢ νέων πού προσπαθοῦσαν νά φτιαχτοῦν. Σ' αὐτὴ τὴν ἐπώδυνη κουβέντα, τὴ συζήτηση, δέν ἔλαβαν μέρος τὰ δύο μεγάλα κόμματα: ἢ Ἐνωση Κέντρου καί ἢ ΕΡΕ. Δέν εἶχαν πρὸς τοῦτο οὔτε τὴν ἰδεολογικὴ οὔτε τὴν ὀργανωτικὴ σκευή, παρ' ὅλο πού σέ γενικὲς γραμμὲς ἦταν ἀντίθετες στό πραξικόπημα. Ἡ Ἀριστερὰ ὅμως, μέσα στό ἐνιαῖο ἀκόμη τότε ΚΚΕ, στοὺς Λαμπράκηδες, τὴν ΕΔΑ τό συζητοῦσε ἀκαταπαύστως τό ζήτημα. Δέν σώπασαν οἱ ἀριστεροί, οἱ παλαιότεροι, οἱ παλαιοὶ καί οἱ νέοι πού δημιουργοῦσε ἢ ἀντίδραση στό δικτατορικό καθεστῶς καί ἢ νέα ριζοσπαστικότητα. Ἄλλωστε σέ ὁλόκληρη τὴν Εὐρώπη, ἀλλά καί στά μαχόμενα ἀντιιμπεριαλιστικά-ἀντιαποικιοκρατικά κινήματα σ' ὅλον τὸν κόσμον, ἀναπτύσσεται ἓνας πρωτακόστος ριζοσπαστισμός.

Τί συζητοῦσαν οἱ Ἕλληνες ἀριστεροὶ καί ὁ κόσμος τῆς νέας ριζοσπαστικότητας; Τὰ πάντα. Τί ἐφταιξε, τίνο ἢ εὐθύνη, τί θά ἀντικαταστήσει τὴ δικτατορία, τί εἶναι, ποιοὶ τὴ στηρίζουν, κι ἄλλα πολλά. Ἡ κουβέντα ἔπαιρνε μᾶκρος, ἑκατομμύρια ὥρες συζητήσεων, συνεδριάσεων ἐντὸς καί ἐκτὸς ὀργανώσεων, διατεταγμένων καί αὐθόρμητων, ντουμάνι ὁ καπνός, ἢ ἔγνοια σκληρῆ. Κυρίως ὅμως συζητοῦσαν οἱ ἀριστεροὶ κι ἄλλοι πού ἔμπαιναν «στά νέα προζύμια» τό πῶς θά πέσει ἢ δικτατορία, πῶς θά τὴν πολεμήσουμε, πῶς θά πάρουμε τὴν ὑπόθεση στά χέρια μας, ποιὲς οἱ μορφές πάλης, ποιὲς οἱ συνεργασίες, οἱ συμμαχίες ὡστε νά εἴμαστε ἀποτελεσματικοί. «Πάλης ξεκίνημα, νέοι ἀγῶνες!» «Εἴμαστε ὀκτῶ ἑκατομμύρια, ἂν φουξήσουμε ὅλοι μαζί

ή δικτατορία καταρρέει», έλεγε ο Θεοδωράκης. Κι είχε δίκιο. Πώς όμως θα μαζευτούμε όλοι μαζί; Ίδού τό πρόβλημα.

Χονδρικά, πολύ χονδρικά, δύο ήταν οι γραμμές: ή μία προέκρινε τήν πολιτική πάλη, μέ συνεργασία όλων τών αντιδικτατορικών κομμάτων, όλων τών πατριωτικών δυνάμεων, μέσα σέ μία πλατιά αντιδικτατορική ένότητα, μέ συνεργασία επίσης και όλης τής δημοκρατικής Εύρώπης. Και βέβαια μαζί μέ τήν πολιτική πάλη πού θα άπομόνωνε τή Χούντα και θα τής στερούσε τά έρείσματα έπρεπε νά αναπτυχθεί και τό μαζικό – κοινωνικό, διεκδικητικό ή ό,τι άλλο – κίνημα πού θα άντάμωνε και θα ένεργοποιούσε τό λαό.

Η άλλη γραμμή: χωρίς νά καταδικάζει ή νά άρνείται τή χρησιμότητα τής πολιτικής πάλης και τού μαζικού κινήματος άντιμετώπιζε ως αναγκαίες τίσ δυναμικές μορφές πάλης, αναγκαστικά ένοπλες αυτές. Δέν θα έλεγα ότι σ' αυτή τή δεύτερη γραμμή, τή δυναμική, επικρατούσε ή άντίληψη τού ένοπλου άγώνα. Τά συγκριτικά πλεονεκτήματα τής Χούντας – Στρατός, ΝΑΤΟ – και ή τραυματική έμπειρία τού Έμφυλίου άπέτρεπαν τήν υιοθέτηση τού ένοπλου άγώνα.

Ανάμεσα σ' αυτές τίσ δύο γραμμές, μέ τίσ πολλές μεταξύ τους άποχρώσεις και παραλλαγές, έγινε πολλή κουβέντα και συχνά διχάζονταν οι άνθρωποι. Πάντως οι δυναμικές μορφές πάλης δέν ήταν ή αναζήτηση κάποιων καφενόβιων ψευτοεπαναστατών πού οργάνωναν, στό μυαλό τους, καινούργια άντάρτικα στόν Παρνασσό, ή τόν άνταρτοπόλεμο τών πόλεων άλά Μαριγκέλα. Όχι! Αυτή ή εικόνα κατασκευάστηκε εκ τών ύστερων, άν και δέν έλειψαν τά παραδείγματα για νά τροφοδοτηθεί. Θέλω πάντως νά έπιμείνω σέ τούτο τό κεφαλαϊώδες: οι δυναμικές μορφές πάλης ήταν ιδέα – και υπήρξαν πολλές εκδηλώσεις έπιτυχημένες ή άποτυχημένες – νομιμοποιημένη ιδεολογικά, δέν έθεωρούντο ψώνια όσοι τήν είχαν και τήν προπαγάνδιζαν, και δέν τήν ονόμασε κανείς τρομοκρατία. Κανείς, εκτός από τή Χούντα, δέν ονόμασε τόν Σάκη Καράγιωργα ή τόν Άλέκο Παναγούλη τρομοκράτες.

Στό μεταξύ, μέσα σ' αυτήν τήν όδυνηρή περιπέτεια, διασπάστηκε τό ΚΚΕ, φτιάχτηκαν σωρό οργάνώσεις νέες όπως τό ΠΑΚ, ή Δημοκρατική Άμυνα, τροτσκιστικές, μαοϊκές, τροτσκομαοϊκές, γκεβαρικές, οργάνώσεις τής «αύτονομίας», άτυπες – χωρίς συγκεκριμένο ιδεολογικό πρόσημο – άλλες πού ευθύς έξαρχής προσανατολίστηκαν πρós τό μαζικό κίνημα. Τήν ξεχάσαμε αυτή τήν ιστορία, δηλαδή τήν ιστορία τής ένεργητικής Άντίστασης, όπως κι εκείνη τή διάστασή της πού προσανατολιζόταν πρós δυναμικές μορφές πάλης. Είναι μία ιστορία συναρπαστική πού περιμένει τόν ιστορικό της.

Γ. ΣΤΙΣ 24 ΙΟΥΛΙΟΥ 1974 ή στρατιωτική δικτατορία κατέρρευσε. Δέν κατέρρευσε έξαιτίας τών πληγμάτων πού τής κατέφερε ή Άντίσταση, αλλά άλλιώς. Δέν θα μπώ τώρα σ' αυτό τό ζήτημα. Πάντως, όπως έγραψε

τό 1975 ο Νίκος Πουλαντζάς, ή άποκατάσταση τής Δημοκρατίας ήλθε «άπό τή δεξιά πόρτα, όχι τήν άριστερή». Ο κοινοβουλευτισμός όμως άποκαταστάθηκε και θεμελιώθηκαν οι συνταγματικοί θεσμοί πού λειτούργησαν όμαλά ως σήμερα. Όλοι άποδεχθήκαμε αυτή τήν πορεία και, φυσικά, και όλη ή Άντίσταση όλων τών μορφών της. Υπάρχουν βέβαια κάποιοι έτεροχρονισμοί, π.χ. ο Ά. Παπανδρέου από τή Ρώμη χαρακτήρισε τήν άλλαγή ως «άλλαγή φρουράς τού ΝΑΤΟ». Ύστερα τό «ξέχασε». Πάντως όλος ο κόσμος άποδέχθηκε ότι θα λειτουργήσει, εντός τού δημοκρατικού πλαισίου, τού μαζικού κινήματος, τού κοινοβουλευτισμού. Άκόμη κι αυτοί πού ονομάστηκαν «έξωκοινοβουλευτική Άριστερά», μολοντί χρησιμοποιούσαν συχνά μία επαναστατικοφανή ρητορική, εντός τού ίδιου πλαισίου λειτούργησαν, δέν εκφράστηκαν κατά τού κοινοβουλευτισμού ούτε συνιστά άντίφαση ότι προέκριναν τό δυναμικό μαζικό κίνημα. Στήν πραγματικότητα, και ανεξάρτητα από τό τί σκεφτόταν ο καθένας επί δικτατορίας, μετά τόν Ιούλιο τού 1974 τά πιστόλια ξεχάστηκαν. Ήταν σαφώς άλλη ή φάση τού άγώνα, άλλα τά μέσα του, άλλα τά καθήκοντα. Οι άπεργοί βιομηχανικοί εργάτες τό 1976 ή οι καταληψίες φοιτητές τού Χημείου τό 1979, για παράδειγμα, δέν σκέφτονταν πιστόλια και τέτοια. Κι αυτό έχει τεράστια σημασία. Τό ρωμείο – μέ καθυστέρηση βέβαια έξαιτίας τού Έμφυλίου και τής στρατιωτικής δικτατορίας – άπέρριψε τήν ένοπλη πάλη, τόν πόλεμο, ως τρόπο άσκησης πολιτικής.

Δ. ΤΟ ΡΩΜΕΪΚΟ ΑΠΕΡΡΙΨΕ ΤΙΣ ΕΝΟΠΛΕΣ ΜΟΡΦΕΣ ΠΑΛΗΣ, οι άριστεροί και οι ρεφορμιστές διαχωρίστηκαν μέ άλλες διαχωριστικές γραμμές. Μόνο ή άστυνομία, όταν άρχισε ή 17 Νοέμβρη τά χτυπήματά της, μάζεσε τά φρικά, τούς «άναρχικούς» απ' τά Έξάρχεια και τούς «συνήθεις ύποπτους» Βότση, Κοροδέση, κλπ. Εκείνη όμως, απ' ό,τι φαίνεται, ή ιστορία τού επί δικτατορίας ένοπλου και δυναμικού, άφησε πίσω της ουρές. Κάποιοι πού είχαν ταυτιστεί μέ τό μανιχαϊστικό σχήμα τού κακού και τού καλού, πού έλεγα στήν αρχή, συνέχισαν νά ευαγγελίζονται τήν ένοπλη έξέγερση και οργάνωσαν μεθοδικά τό Παράδειγμα. Τό γεγονός ότι ξεκίνησαν μέ τήν εκτέλεση άστυνομικών βασανιστών επί δικτατορίας, άκριβώς αυτούς πού ή δικαιοσύνη ούσιαστικά απήλλαξε μέ άσήμαντες ποινές – 22 έως 24 μήνες –, τούς χάρισε άρχικά μία ευμένεια εκ μέρους πολλών ανθρώπων. «Καλά τούς έκαναν», είπαν πολλοί, και είναι χαρακτηριστική ή αντίδραση αυτή τά πρώτα χρόνια τής δράσης τής 17 Νοέμβρη. Από τήν άλλη μεριά, ο άντιμπεριαλιστικός, άντικαπιταλιστικός, άντισυμβατικός, άντικατεστημένος λόγος της, μέσα στό γενικότερο κλίμα τού λαϊκισμού και τών όπωσδήποτε ρευστών και συχνά ύποπολιτικών μορφωμάτων, είχε μία ευνοϊκή ιδεολογική άκρόαση. Δέν υπήρξε όμως συστράτευση. Τό μεγάλο Παράδειγμα, παρά τίσ έπιτυχίες του, δέν έφερε στόν κόσμο μιμητές: τά μολότωφ όρι-

σμένων διαδηλώσεων δέν έχουν καμιά σχέση μέ τήν τρομοκρατία.

Τό σημείο τομής, ἐκεῖ πού γιά τούς πάντες ἡ 17 Νοέμβρη λογίζεται τρομοκρατική ὀργάνωση καί οἱ δράστες τῆς τρομοκράτης, εἶναι ἡ ἐκτέλεση τοῦ Παύλου Μπακογιάννη. Οἱ διωκτικές ἀρχές, ὅπως φαίνεται ἀλλάζουν προσανατολισμό πολύ ἀργότερα, ὅποτε παύει, οὐσιαστικά, ἡ «εὐμένεια» μιᾶς ὀρισμένης κοινῆς γνώμης πρὸς τή 17η Νοέμβρη. Ὅταν μάλιστα κινδυνεύουν νά χαντακωθοῦν οἱ Ὀλυμπιακοί, πού μέ τόσο κόπο καί χρήμα κερδήθηκαν γιά τήν Ἀθήνα, ὅταν ἐξᾶλλου Ἀμερικανοί καί Ἑγγλέζοι πίεσαν τόσο πολύ καί συνεργάστηκαν στενά μέ τίς ἑλληνικές διωκτικές ἀρχές, τότε μπήκε τό νερό στ' αὐλάκι. Ἡ ἐπιτυχία δέν μπορούσε παρά νά ἔλθει, ὅπως καί ἦλθε.

Ε. ΕΝΑ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟ ΣΗΜΕΙΟ ΙΔΙΑΙΤΕΡΗΣ ΣΗΜΑΣΙΑΣ, καθόσον πιά μακρόβιο καί ἰδεολογικά πολύ πιά δραστικό. Ἡ 17 Νοέμβρη τελιώνει, καί θά ἐξαρθρωθεῖ περισσότερο. Πόσο δέν ξέρω, εἶναι ὑπόθεση τῆς κυβέρνησης καί τῶν διωκτικῶν ἀρχῶν. Αὐτό τό φάντασμα πού ἤσκωνε καί στοίχειωνε τήν ἑλληνική κοινωνία δέν θά ξαναεμφανιστεῖ. Δέν λυπᾶμαι γι' αὐτό, ἄν καί νομίζω ὅτι θά βροῦμε, ὡς κοινωνία, ἄλλα φαντάσματα κι ἄλλους Ἐξαποδῶ.

Ὅμως, μαζί μέ τήν ἐξόντωση τῆς 17 Νοέμβρη πάει

νά ἐξοντωθεῖ καί ἡ Ἀντίσταση, μιᾶ σημαντική δηλαδή πτυχή τῆς νεοελληνικῆς ἱστορίας, πού σ' ἐκείνη τή φάση τῆς Δικτατορίας, μέ τίς διάφορες μορφές τῆς ἐξέφρασε ὅ,τι πιά δυναμικό, δημιουργικό κι ἐλπιδοφόρο ὑπῆρξε στήν ἑλληνική κοινωνία. Ἐξοντώνεται ἡ Ἀντίσταση γιατί κάποιοι, κυρίως τά ΜΜΕ, προσπαθοῦν νά τήν ἀναγάγουν σέ μοναχικούς πιστολέρος, γιατί ἡ Ἀντίσταση περιστέλλεται στό τρομοκρατικό Παράδειγμα, γιατί ἐξομοιώνεται μέ τήν τρομοκρατία. Ἡ τρομοκρατία ἀποκτᾶ μιᾶ διαχρονία, στά καθ' ἡμᾶς, σαρώνοντας συλλήβδην τήν Ἀντίσταση. Θά φτάσει στόν Ἐμφύλιο – δέν εἶναι καινούργιο αὐτό – στόν ΕΛΑΣ, θά φτάσει ὡς τόν Καραϊσκάκη. Κουμπουροφόρος δέν ἦταν κι αὐτός; Κάπως ἔτσι ἔγινε καί στή Γερμανία πού μετά τήν ἐξόντωση τῆς Μάινχοφ, καταστράφηκε ὅ,τι τό δημιουργικό εἶχε νά ἐπιδείξει ἡ χώρα αὐτή ἀπό τήν ἐποχή τήν προναζιστική.

Νά σώσουμε λοιπόν τήν Ἀντίσταση ἀπό τή μυθολογία, ἀπό τήν ἐξιδανίκευση, ἀπό τήν ἀνεκδοτολογία, νά σώσουμε τήν Ἀντίσταση ἀπό τήν τρομοκρατία, τήν ἀντιτρομοκρατία, τήν τρομολαγνεία κι ἀπ' ὅλους τους μετά Χριστόν προφήτες. Νά τήν δοῦμε ὡς ἱστορία μέ ὅλα τά πραγματικά τῆς στοιχεῖα πού τότε εἶχε κι ὄχι ἐκεῖνα πού οἱ σύγχρονοι φανατισμοί ἡ σημερινές πολιτικές σκοπιμότητες τῆς ἀποδίδουν.

## Β' ΜΙΑ ΕΠΟΧΗ ΤΕΛΕΙΩΣΕ

τοῦ Ἀγγέλου Ἐλεφάντη

«**Μ**ΙΑ ΕΠΟΧΗ ΤΕΛΕΙΩΣΕ», ΛΕΝΕ ΠΟΛΛΟΙ, τώρα μέ τή διαφαινόμενη ὀλοκληρωτική ἐξάρθρωση τῆς 17ης Νοέμβρη. Τό λένε κάποιοι, κι ἴσως τό αἰσθάνονται περισσότερο, ἀπ' αὐτούς πού στό μυαλό τους ὁ ὅρος «ἐποχή» περιέχει περισσότερο καί σημαντικότερα στοιχεῖα ἀπ' ὅσα μιᾶ παροδική μόδα ἢ οἱ λεπτομέρειες μιᾶς συγκυρίας. Ἄς ποῦμε, συνηθίζουν νά ἀναστοχάζονται ἕνα γενικότερο πνεῦμα, μιᾶ ὀρισμένη αἰσθαντικότητα, ἕναν τρόπο ζωῆς πού ἀξιοδοτεῖ καί ἱεραρχεῖ προσίδιες μορφές ὑπαρξῆς καί δράσης τῶν ἀνθρώπων σέ ὅλα τά ἐπίπεδα μιᾶν ὀρισμένη ἐποχή.

Θά ἄξιζε τόν κόπο νά ψαχουλέψουμε κάπως αὐτή τήν ἐκφραση, πού μέ ἄλλη μορφή ἐμφανίζεται ὡς «ὀριστικό τέρας τῆς μεταπολίτευσης». Καί, γιά νά συνεννοοῦμαστε, ἡ «ἐποχή πού τελειωσε» ὀριστικά δέν εἶναι ἄλλη ἀπό ἐκείνη γιά τήν ὁποία πολλοί θεώρησαν ὅτι κεντρικό, ἀρθρωτικό τῆς στοιχεῖο ἦταν ἡ βία, καί

μάλιστα ἡ ἐνοπλη βία. Μιλᾶμε πάντα γιά τίς ἀναπτυσσόμενες κοινωνίες τῆς Δύσης, γιατί οἱ ἴδιοι ὄροι γιά κοινωνίες τοῦ Τρίτου Κόσμου ἔχουν τελείως διαφορετικό νόημα.

Θά σταθῶ γιά λίγο σέ ἕνα σημείο: τόν Γαλλικό Μάη τοῦ '68. Γιά ὀρισμένους ἀναλυτές ὑποτίθεται ὅτι στή διάρκεια τῆς φοιτητοδιανοούμενης ἐξέγερσης καί τῆς μεγαλύτερης ἐργατικῆς ἀπεργίας τῆς ἱστορίας ἐκεῖνο τό στοιχεῖο τῆς συμπεριφορᾶς τῶν μαζῶν πού ξέσπασε, ἀπελευθερώθηκε καί ἔφτασε σέ πρωτόγνωρες κορυφώσεις, ἦταν ἡ βία. Μέσα ἀπό μορφές βίας ἐξέφρασε νέα νοήματα, σημασίες καί στόχους. Τά ἐγκλειστα στήν ἀστική εὐταξία ὀρμέμφυτα ξεχύθηκαν στό προσκήνιο συντριβώντας τήν παλαιά τάξη πραγμάτων, μέσα ἀπό τή ρηξικέλευθη ἀμφισβήτηση ἀνοιξαν νέους ὀρίζοντες καί ὑποστασιοποίησαν χειραφετητικά ὀράματα καί προτάγματα. Εἶναι αὐτό πού διαφορετικά ὀνομάστηκε νέος ριζοσπαστισμός. Αὐτόν τόν νέο ριζο-



σπασισμό θεώρησαν πολλοί στοχαστές, πολιτικοί και πρωταγωνιστές της εποχής του Μάη '68 ότι τόν έφευγε στον κόσμο ή «μαμή της ιστορίας», ή βία.

Ανάμεσα, όμως, στη βία και την ένοπλη βία υπάρχει τόση διαφορά όσο η μέρα με τη νύχτα. Και δεν υπάρχει χειρότερος αναγωγισμός από την αναγωγή της μιάς στην άλλη και την εξομοίωσή τους. Πολύ απλά, αυτό τό τεράστιο χειραφετητικό-ριζοσπαστικό κίνημα του Μάη δεν θέλησε τόν έαυτό του ένοπλο. Οί άνθρωποι, άπεργοί και διαδηλωτές, δεν είδαν τόν έαυτό τους ζωσμένο με φυσικλίκια, δεν έβαλαν στό χέρι τους τά σαρανταπεντάρια και τίς χειροβομβίδες. Ούτε ένας. Στη Γαλλία, για παράδειγμα, στό έξεγερμένο, φλεγόμενο επί δύο μήνες Παρίσι και στίς άλλες πόλεις πού συνέβαιναν περίπου τά ίδια, τό «όπλο» τών διαδηλωτών ήταν μιά πέτρα λιθόστρωτου πού έσφεντονιζόταν από τήν άλλη μεριά του όδοφράγαματος, κατά τή μεριά τών άστυνομικών. Ένίοτε, ιδιαίτερα πρós τό τέλος, χρησιμοποιήθηκαν από διαδηλωτές και τά μολότωφ. Ως εκεί έφτασε ή «ένοπλη βία». Δεν βρέθηκε κάποιος Ένζολωράς πάνω στό όδοφράγμα να σκοτώνεται όταν του τελειώνει ή τελευταία σφαιρά. Δύο ήταν όλοι κι όλοι οί νεκροί του Μάη: ένας φοιτητής, πού σέ μιά διαδήλωση κοντά στό έργοστάσιο αυτοκι-

νήτων Φλέν, πενήντα-έξήντα χιλιόμετρα έξω από τό Παρίσι, μέσα στό στρωμαξίδι πάνω σ' ένα γεφυράκι έπεσε στό ποτάμι και πνίγηκε. Ο άλλος νεκρός του Μάη, μέσα στό έπεισόδια, ήταν ένας άστυνομικός διευθυντής, στη Λυών, πού τόν παρέσυρε ένα καμιόνι της άστυνομίας με κομμένα φρένα και τόν σκότωσε. Τό ίδιο συνέβη και από τήν άλλη μεριά: ή άστυνομία, για να καταστείλει τό κίνημα, χρησιμοποίησε μόνον τά «κλασικά» άστυνομικά μέσα: τά κλόμπ, τό ξύλο και τά δακρυγόνα: δεν έριξε ούτε μιά πιστολιά. Και σ' αυτή τή στρατηγική καταστολής διέπρεψε ο άστυνομικός διευθυντής Γκριμώ, έμπιστος του ίδιου του Ντέ Γκώλ.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΛΛΗ ΜΕΡΙΑ, ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΕΠΟΧΗ, τή δεκαετία του '60 και έν μέρει του '70, υπήρξε μιά συμβολική και αισθητική υπεραξίωση της βίας, της βίαιης αισθαντικότητας. «Ως και ή τρέλα άκόμη, στό γραπτά θεωρητικών της κοινωνίας όπως ο Μισέλ Φονκώ και ο Λαίγγκ, θεωρήθηκε ως μιά υπέρτερη μορφή αλήθειας», σημειώνει ο Ντανιέλ Μπέλ (Ο πολιτισμός της μεταβιομηχανικής Δύσης).

Θά μπορούσαμε να δούμε τό ίδιο στό κινήματα της τέχνης («θέατρο σκληρότητας»), της αντιψυχιατρικής, της αντιαυταρχικής εκπαίδευσης, της έν γένει «άντι-



κουλτούρας» πού χρεώθηκαν νά παράξουν κοινωνική αλλαγή, καί ἐν πάση περιπτώσει νά ξεσφίξουν ἢ καί νά σπάσουν τόν παραδοσιακό κλοιό τῆς ἀστικῆς εὐταξίας. Καί στή βάση αὐτή ἔγιναν πολλά, ἀπό τήν πρᾶγματι ἐπιτευχθεῖσα σεξουαλική ἀπελευθέρωση ὡς τήν εἰδωλολατρία τοῦ ἐγώ. Δέν εἶναι τοῦ παρόντος οὔτε ὁ χῶρος κατάλληλος γιά νά ἐπεκταθῶ. Ἦθελα μόνο νά πῶ ὅτι ἡ «ἐποχή» καί τό «πνεῦμα τῆς ἐποχῆς», ἐνῶ ἐμπεριέχει βία, ἐνταση, δυναμικότητα, ριζοσπαστισμό ρηξικέλευθο καί εἰκονοκλαστικό, δέν ἐμπεριέχει ἔνοπλη βία. Οἱ ἄνθρωποι δέν διεκδίκησαν ὅ,τι διεκδίκησαν μέ ἔνοπλες μορφές πάλης.

Ἀπό τήν ἄλλη μεριά. Ἡ ἴδια ἡ ἐποχή, ἰδωμένη στήν ὁλότητά της, ἐμπεριέχει πολύ πόλεμο καί ἐπαναστατική ἔνοπλη πάλη. Ἄς θυμηθοῦμε, ὄχι μόνο τόν Γκεβάρα καί τόσα ἄλλα ἀντιαποικιοκρατικά κινήματα στόν Τρίτο Κόσμο ἀλλά κυρίως τό Βιετνάμ. Οἱ ἀγροτικές μάξες τοῦ Τρίτου Κόσμου, καί κυρίως στό Βιετνάμ, μάχονταν καί πρωτοποροῦσαν μέ τά ὄπλα στό χέρι. Ἄν στό Παρίσι δέσποζε ἐμβληματικά ὁ φοιτητής μέ τό παδέ (κομμάτι τοῦ λιθόστρωτου) στό χέρι, στό Βιετνάμ δέσποζε ὁ βιετναμεζάκος μέ τό κόκκινο ἀστέρι στό σκούφο καί τό αὐτόματο στό χέρι. Δύο ἐμβληματικές μορφές, ἀλλά τόσο διαφορετικές, τόσο διαφορετικῆς φορᾶς.

Ἄς σταθοῦμε λίγο στόν πρῶτο, τόν «φοιτητή». Τί ἦταν; Παιδί ἀστών κυρίως, ἀστικῆς καταγωγῆς καί ἀγωγῆς, προϊόν μᾶς διάσπασης τῆς ἴδιας τῆς ἀστικῆς τάξης πού δέν μποροῦσε πιά νά χειραγωγῆσει τά παιδιά της στή βάση τῆς παραδοσιακῆς τάξης, πού ἐκφράστηκε, κυρίως, καί ἐκφράστηκε δυναμικά, στά πεδία τῆς κουλτούρας. Ἡ κουλτούρα ἦταν τό ἐπίδικο ἀντικείμενο, ἄρα οἱ τρόποι ζωῆς καί ἡ προσπάθεια μᾶς νέας ἀξιοδότησης. Ἡ μάχη ὅμως κουλτούρα, στό πεδίο τῶν αἰσθητικῶν μορφῶν, δανείστηκε ἐν πολλοῖς τό λόγο τῶν παλαιότερων ἔνοπλων ἐξεγέρσεων: ἀπό τό ὁδόφραγμα – συμβολικός λόγος ἦταν τό ὁδόφραγμα, δέν εἶχε κάποια πρακτική σημασία – ὡς τή *nostalgie de la boue*, τή νοσταλγία τῆς λάσπης, τοῦ Μπαντλαίρ. Ὅπως ἐπίσης δανείστηκε τόν λόγο τοῦ Τσέ ἢ τοῦ Βιετγκόνγκ ὡς ρητορική ὅμως, ὄχι ὡς πρακτική. Τά κομμουνιστικά κόμματα καί τά σοσιαλιστικά δέν εἶχαν υἱοθετήσῃ αὐτήν τή ρητορική, ἐξ οὗ καί ἡ μεγάλη διάσταση ἀνάμεσα στήν «ἐξεγέρση», τήν «ἀμφισβήτηση» καί τά παραδοσιακά κομμουνιστικά-σοσιαλιστικά κόμματα, στυλιτευμένα ὡς ρεβιζιονιστικά, ὡς σπληνδάτες τοῦ συστήματος.

Ἀλλά καί τούτη ἡ ρητορική, τῆς ἐπαναστατικῆς ἔνοπλης βίας – «ἡ ἐξουσία θρῶσκεται στήν ἄκρη τοῦ ντουφεκιού» – στοίχειωνε ὄχι γενικά τό κίνημα τῶν μαζῶν ἀλλά ὀρισμένες ὁμάδες πού, παρά τόν ἀπότομο ὄγκο πού ἀπέκτησαν γιά μερικά χρόνια, δέν ἦταν παρά μικρές μειοψηφίες. Γι' αὐτό αὐτοχαρακτηρίστηκαν «δρῶσες μειοψηφίες», ὄρος μαρκουζικῆς ἐμπνευσης. Ὅταν τό κίνημα, ἐκεῖ στό γύρισμα τῆς δεκαετίας τοῦ '70, τό πραγματικό κίνημα, «ἐπέστρεφε στό κανονικό», στήν

τάξη, καί ἀφοῦ στό μεταξύ πραγματοποιήθηκαν μερικές μεγάλες αλλαγές – δικαίωμα στήν ἀμβλωση, διεύρυνση τοῦ Πανεπιστημίου, κοινωνική ἐπανεκτίμηση σημαντικῶν μεριδίων σέ ἀνώτερο μάλιστα ἐπίπεδο ὕστερα ἀπό μιά προσωρινή ἀπόταξη κλπ. – τότε λοιπόν, καί μόνον τότε, σέ ὀρισμένες περιπτώσεις ἀπό τή ρητορική τῶν ὄπλων καί τή συμβολική τῶν ὄπλων κάποιες ὁμάδες πέρασαν ἢ προσπάθησαν νά περάσουν στήν κλαγγή τῶν ὄπλων. Οἱ «Ἐρυθρές Ταξιαρχίες» στήν Ἰταλία ἦταν τό μεγαλύτερο καί τό μαζικότερο παράδειγμα.

Ἡ «ἐποχή», λοιπόν, εἶχε καί αὐτό τό στοιχεῖο, περισσότερο σάν μορφασμό καί νοσταλγική μίμηση παρά σάν ἐμπραγματωμένη μαζική μορφή, πάντα ὅμως κινούμενο στή βάση τῆς ἀναλογικῆς σκέψης: «ὅπως ἄλλοι» – στό Βιετνάμ, στή Λατινική Ἀμερική – «ἔτσι καί ἐδῶ», «ὅπως ἄλλοτε» (στήν Ἀντίσταση, στόν Ἐμφύλιο τῆς Ἰσπανίας, στούς Σπαρτακιστές, στήν διαχρονική καί ἀπανταχού ἐξεγέρση) «ἔτσι καί τώρα». Ἐνας παραφθαρμένος μαρξισμός μποροῦσε νά παράσχει, καί παρέσχε, ὅλα τά πειστήρια τῆς ἐπαναστατικῆς καθαρότητας.

Νά συνοψίσω ὅμως: αὐτό τό πνεῦμα τῆς ἐποχῆς ὡς ἔνοπλη καί ἐμπόλεμη, δέν ἦταν τό δικό της, δέν ἦταν παρά ἡ μηχανιστική ἐπικαιροποίηση στοιχείων ἄλλων ἐποχῶν καί ἄλλων τόπων. Ὡστόσο, ἀνάμεσα στούς ἀνθρώπους, τοὺς ταυτισμένους μέ τό ἔνοπλο μοντέλο καί ἐκείνους πού δίσταζαν νά τό υἱοθετήσουν καί νά συστρατευτοῦν ἢ τό ἀπέριπταν εὐθέως, σ' αὐτή τή γκρίζα περιοχὴ τοῦ ἀπωθημένου, ὑπῆρξαν σχέσεις ἀγάπης καί μίσους, συχνά λοξοκοιτάγματα ὡσπου ἡ πραγματικότητά τά σάρωσε καί αὐτά καί τά ἀπώθησε στήν περιοχὴ τῆς νοσταλγίας γιά τά «νιάτα μας».

Τυμπανιαῖο καί ὀδωδός πτώμα στό προσκήνιο καί τό παρασκήνιο ἔμεινε ἡ πολιτική, ἡ πολιτική ἔνταξη, ἀκόμη καί ἡ ἴδια ἡ *civitas* – ἡ πολιτοφοροσύνη, προϋπόθεση τῆς ὅποιας δημόσιας ἀρετῆς. Ξεκίνημα ἀπ' τήν κουλτούρα – ἐπιστροφή στήν κουλτούρα τοῦ μεταμοντέρνου μέ ὅλες τίς μορφές τοῦ λόγου, τῆς λογικῆς, τῆς πολιτικῆς, τῆς φιλοσοφίας, τῆς τέχνης, παρεφθαρμένα, μοριοποιημένα σημεῖα, κάτω ἀπ' τό σαρόνιο γέλιο τοῦ καπιταλισμοῦ, τοῦ θριαμβεύοντος νεοφιλευθερισμοῦ καί τῆς μοναδικῆς σκέψης. Πόσες νίκες τάχα ἔφεραν τή μεγάλη ἦττα;

ΞΕΚΙΝΗΣΑ ΜΕ ΤΗ ΣΚΕΨΗ ΟΤΙ ΜΙΑ «ΕΠΟΧΗ ΤΕΛΕΙΩΣΕ», ὕστερα ἀπό τή διαφανόμενη ὁλοκληρωτικὴ ἐξάρθρωση τῆς 17ῆς Νοέμβρη. Ἦταν τάχα καί αὐτή ἓνα στοιχεῖο τῆς ἐποχῆς μας, τῆς ἑλληνικῆς ἐποχῆς; Θά ἐπαναλάβω κάτι πού εἶχα γράψει ἐδῶ στά «Ἐνθέματα» πρὶν ἀπό 15 μέρες. Ὅχι δέν ἦταν. Ἡ ἐπιβολή τῆς στρατιωτικῆς δικτατορίας, ἐπειδὴ ἦταν καί δικτατορία καί στρατιωτική, δηλαδή ἔνοπλη βία χωρὶς καμιά νομιμοποίηση εἴτε τυπική εἴτε οὐσιαστική, καθιστοῦσε καί νόμιμο καί ρεαλιστικό τόν προσανατολισμό τῶν ἀντιστασιακῶν ἢ ὀρισμένων ἀντιστασιακῶν πρὸς τίς δυναμικές μορφές πάλης, ἀκόμη καί τίς ἔνοπλες. Βέ-

βαια, τό αντίστασιακό πνεῦμα, μετά τό 1972 περίπου, ἄρχισε νά προμοδοτεῖ τίς μαζικές μορφές πάλης, μέ κορυφωμα τήν ἐξέγερση τοῦ Πολυτεχνείου. Ὡστόσο, τίποτε ἀπ' ὅ,τι θά ἐπληττε τή χούντα δέν θεωρήθηκε τρελό. Παράτολμο ἴσως, ἐκτός τόπου καί χρόνου ὄχι. Μάλιστα μετά τό 1973, γιά πρώτη φορά ἐγκολπώνονται τό πνεῦμα τῆς δυναμικῆς ἀντίστασης ἀκόμη καί ἄνθρωποι τῆς Δεξιᾶς – Ἐλευθεροί Ἕλληνες, «Βέλος» – ἰδίως ὅταν ἓνα ἰσχυρό κομμάτι τῆς ἀστικῆς τάξης, αὐτό πού ὁ Ν. Πουλαντζᾶς ὀνόμασε «ἐνδογενή ἀστική τάξη», προσανατολίζεται ἀποφασιστικά πρός τήν Εὐρώπη καί ταυτόχρονα καταλαβαίνει ὅτι Εὐρώπη καί δικτατορία εἶναι πράγματα ἀσύμβατα. Ξαναλέω ὅμως ὅτι τό βράδυ τῆς 23ης Ἰουλίου 1974 ὅταν ἔπεφτε ἡ Δικτατορία, ὅταν ὁ κόσμος βγήκε στό δρόμο νά χαρεῖ τό γεγονός καί νά τό περιφρουρήσει, μέσα σ' ἐκείνη τήν ξέφρενη γιορτή «ξέχασε» ὀριστικά τά πιστόλια – ἀκόμη κι ἐκεῖνοι πού μερικές μέρες πρίν πίστευαν σ' αὐτά. Κανείς πιά δέν σκεφτόταν ὅτι θά κάνει πολιτική σκοτώνοντας, ἔστω ἐκδικούμενος γιά τά βασανιστήρια καί τό ἄγος ἐπτά ἐτῶν ἢ τήν τραγωδία στήν Κύπρο.

Κάποιοι βέβαια, ἐλάχιστοι, εἶχαν ἄλλες ιδέες – ἴδιες μ' ἐκεῖνες πού ἔθρεψαν γιά ἓνα διάστημα τήν οὐτοπία τοῦ ἔνοπλου ἀγῶνα στή Δυτική Εὐρώπη, π.χ. τῶν Ἑρυθρῶ Ταξιαρχῶν στήν Ἰταλία.

Ἡ «ἐποχή» μας ὅμως δέν χρωματίστηκε ἀπό τή «17η Νοέμβρη», δέν μέθυσε μέ τό παράδειγμά της, δέν τό μιμήθηκε. Οὔτε ἄλλωστε, ὅπως τό διαβάσαμε στίς προκηρῦξεις τῆς «17 Νοέμβρη», οὔτε ἡ ἴδια τροφοδοτήθηκε, ἔστω κι ἐλάχιστα, ἀπό τίς προσπάθειες τοῦ ρωμείου μετά τήν πτώση τῆς δικτατορίας. Συνέχισε στό μοναχικό της δρόμο, ἱεροφάντης καί πρωτοουργός, χωρίς μιμητές, χωρίς λαϊκή συνέργεια, γιά τόν δικό της σκοπό πού τόν τροφοδοτοῦν σκιές ἰδεολογικῶν φαντασιώσεων, ἰδεολογημάτων κι ἓνας ἀκραῖος, αὐριανικοῦ τύπου, λαϊκισμός. «Μᾶς εἶπαν νά χτυπήσουμε κάτι φραγκάτους [μέ φράγκα], τό κάναμε», λέει στήν ἀπολογία του ἓνας ἐκ τῶν συλληφθέντων. Ἄν οἱ ἀπολογίες τῶν συλληφθέντων διακρίνονται ἀπό ἓναν ἀπίθανο κυνισμό, ἓνα ἐρεβώδη πραγματισμό – οἱ ἄνθρωποι αὐτοί μιλοῦν χωρίς ιδέες, χωρίς αἴσθηση, ὅλα εἶναι πράγματα: ἄνθρωποι, στόχοι, πιστόλια, γιάφκες – χωρίς ἐπαφή μέ καμιά πραγματικότητα ὡς τό σημεῖο τῆς λούμπεν συμπεριφορᾶς, εἶναι γιατί ἔχουν πλήρως ταυτιστεῖ μέ τά σχήματα τοῦ λαϊκισμοῦ τους: «οἱ φραγκάτοι», κάτι σάν ἐξαποδῶ ἀπό τή μιά μεριά, οἱ ἴδιοι ἀρχάγγελοι καί τιμωροί τῆς συμφορᾶς ἀπό τήν ἄλλη. Καί πιστόλιζαν ἀκόμη καί νοσταλγίες, τά ὄραματα καί τούς ἀγῶνες ὅσων ἡ μεταπολίτευση τούς εἶχε ἀφήσει κάποια πικρή γεύση καί πολλές διαψεύσεις.

## Γ'

# «ΕΚΛΕΚΤΙΚΕΣ ΣΥΓΓΕΝΕΙΕΣ»: ΜΑΡΕ - ΛΕΠΕΝ - ΜΠΙΝ ΛΑΝΤΕΝ!

τοῦ Ἄγγελου Ἐλεφάντη

**Ε**ΝΑΣ ΘΕΟΣ ΞΕΡΕΙ ΠΟΣΟ ΕΧΕΙ ΔΕΙΝΟΠΑΘΗΣΕΙ ὁ τίτλος του περιλάλητου μυθιστορημάτων τοῦ Γκαίτε «Ἐκλεκτικές συγγένειες». Ὁ τίτλος ἐμπνευσμένος ἀπό τή χημεία τῆς ἐποχῆς – χημεία, ἐρασιτεχνικῶς, εἶχε σπουδάσει σὺν τοῖς ἄλλοις ὁ Γκαίτε – δηλοῖ ὅτι ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους, ἐκτός ἀπό τή βιολογική συγγένεια, ὑπάρχει καί ἓνας ἄλλος ἐξίσου ἢ καί περισσότερο ἰσχυρὸς δεσμός, μιά ἔλξη ἀκαταμάχητη πού δέν προκύπτει ἀπό τόν συγγενικό δεσμό ἀλλὰ ἀπό ἐπιλογή. Κι αὐτό συμβαίνει ὅταν ἓνα ἄτομο ἔλκεται ἀπό τήν ὁμορφιά καί τά ψυχικά χαρίσματα τοῦ ἄλλου, ὅταν διαπιστώνει ὅτι ὁ δικός του συναισθηματισμός ταιριάζει μέ τόν συναισθηματισμό τοῦ ἄλλου,

ὅτι ταιριάζουν οἱ δύο τους, τόσο πού ὁ καθένας ἀπ' τοὺς δύο, μέσα ἀπό μιά σχέση ἀμοιβαίας ἔλξης καί ταύτισης, δέν μπορεῖ νά ζήσει τή ζωή του παρά μόνο μέσα ἀπό τή ζωή τοῦ ἄλλου, μαζί του σέ ἄρρηκτο καί ἀκατάλυτο δεσμό. Ἡ κατ' ἐξοχὴν περίπτωση αὐτῆς τῆς «συγγένειας» εἶναι ὁ ἔρωτας, πού ὁ Γκαίτε στό ὁμώνυμο μυθιστορημά του ὀνόμασε «ἐκλεκτική» (Wahlverwandschaften: ἐκλογή + συγγένεια – δέν γνωρίζω γερμανικά, ἓνας φίλος μου ἀλφαβήτησε τά γράμματα αὐτῆς τῆς λέξης-αιδηρόδρομος).

Ἡ ἐκφραση «ἐκλεκτική συγγένεια», συχνά ἐρήμην τοῦ Γκαίτε, πέρασε στήν τρέχουσα γλώσσα καί μ' αὐτήν ὁ καθένας ἐννοεῖ ὅ,τι τόν βολεῦει: ἀπό τό «ἀδελ-



(σχηματισμοῦ) καί πάντοτε τήν ἀκροδεξιά».

«Ἡ τρίτη, τέλος, καί πιό φαρμακερή ἐκλεκτική συγγένεια πού διαπερνάει ὅλο τό πολιτικό σῶμα, ἀπό τήν ἀκροδεξιά ὡς τήν ἀκροαριστερά, εἶναι ὁ ἀντιαμερικανισμός ὡς ἰδεολογία (...) Στήν ἐπίσημη ἀριστερά καί τούς περιστασιακούς συμμάχους της μένει ὁ ρητορικός, συνθηματολογικός καί ἀκριτος ἀντιαμερικανισμός. Μέσα ἀπ' αὐτές (καί ἄλλες) ἐκλεκτικές συγγένειες ἀναπτύχθηκε ἡ τρομοκρατία τῆς ἀκροαριστερᾶς καί μέσα ἀπό περίπου τίς ἴδιες, στό παρελθόν, ἡ τρομοκρατία τῆς παρακρατικής ἀκροδεξιᾶς». Λαμπρά.

ΟΥΔΟΛΩΣ, ΒΕΒΑΙΑ, ΛΑΜΠΡΑ ΑΛΛΑ ΑΚΡΩΣ ΜΑΥΡΑ καί σκοταδιστικά, σάν κι ἐκεῖνα τῶν ψυχροπολεμικῶν ἰδεολόγων τοῦ ἀντικομμουνισμοῦ. Ἄλλά ἐπειδή ξεκίνησα μέ μιὰ «φιλολογική» ἀναφορά, νά συνεχίσω μέ μιάν ἀκρῶς ἐνδιαφέρουσα ἐπίσης φιλολογική παρατήρηση. Ὁ ἀρθρογράφος τοῦ κειμένου περί «ἐκλεκτικῶν συγγενειῶν» τίς λέξεις-ὄρους κλειδιά τίς βάζει ἐντός εἰσαγωγικῶν: «ἰδεολογίες», «ἐπαναστατική βία», «σκοποί», «ἔθνος». Κι ἀναρωτιέμαι, ὁ φασισμός δέν ἦταν ἰδεολογία; Ὁ θρησκευτικός φονταμενταλισμός δέν εἶναι ἰδεολογία; Ὁ σταλινισμός δέν ἦταν ἰδεολογία; Ἡ τό ἔθνος δέν εἶναι πραγματική ἱστορική ὄντοτητα; Καί, τότε, ὅταν χρησιμοποιοῦμε τόν ὄρο, γιατί πρέπει νά τόν βάζουμε ἐντός εἰσαγωγικῶν σάν νά ἦταν κάτι τό ἀνυπόστατο; Καί μήν δικαιολογηθεῖ ὁ ἀρθρογράφος ὅτι ἕνας σοβαρός μελετητής τοῦ ἔθνους, ὁ Μπένεντικτ Ἄντερσον, τό ὀρίζει ὡς «φαντασιακή κοινότητα» – καί κατ' ἐπέκταση πλείστοι ὅσοι Ἕλληνες καί ξένοι ἀναλυτές. Φαντασιακή δέν σημαίνει οὔτε πλασματική οὔτε κατά φαντασίαν οὔτε ἀπατηλή. Καί ὡς φαντασιακή κοινότητα τό ἔθνος – ἐγώ δέν συμφωνῶ μέ τόν ὄρο αὐτό· εἶναι ὅμως ἄλλη ἱστορία – δέν παύει νά εἶναι πραγματική καί νά παράγει ἀποτελέσματα τεράστιας πολιτικῆς, ἰδεολογικῆς καί θεσμικῆς σημασίας. Γιατί, λοιπόν, τά εἰσαγωγικά, ἀκόμη καί στόν ὄρο ἔθνος; Ἴσως γιατί ὁ ἀρθρογράφος νομίζει ὅτι εἶται δρέπει δάφνες ἀντιεθνικιστῆ, ὅτι ἀποποιεῖται τόν «ἱστορικό ἀναχωρητισμό, τήν ἀναζήτηση λύσεων σέ παρωχημένες μορφές ζωῆς καί σκέψης, ἀκόμη καί σέ παρωχημένη ἠθικολογία», ὅπως γράφει ὁ ἴδιος. Καί πραγματι λέγεταί καί γράφεται πολύ αὐτό, ὅτι δηλαδή τό ἔθνος εἶναι πλέον ἱστορικά ξεπερασμένο, ἔχει φθαρεῖ ἀνεπανόρθωτα, ὅπως καί τό κράτος-ἔθνος. Τό ὑποστηρίζουν πολλοί, ἰδίως Ἀγγλοσάξωνες. Μά, καημένη μου, πές στούς Ἀμερικανούς, στούς Ἀγγλους, τούς Γάλλους, τούς Γερμανούς, ὅτι τό ἔθνος τους ξεπεράστηκε, ὅτι τέρμα τό κράτος-ἔθνος. Θέλεις νά εἶσαι τοῦ συρμοῦ, δικαίωμά σου. Ἄλλά τί σχέση ἔχει ἡ ἀριστερά μέ τόν ἐθνικισμό ὥστε νά τήν ταυτίζεις, ὄντολογικά μάλιστα, μέ τήν ὄντως ἐθνικιστική ἀκροδεξιά; Ἦταν ἐθνικιστική ἡ ἐλληνική ἀριστερά πού εἶχε ἀνταρχειῖ στήν περιπέτεια τῆς Μικρασιατικῆς Καταστροφῆς; Ἦταν ἐθνικιστική ὅταν, στήν Κατοχή, πήρε στήν

πλάτη της τόν ἀγῶνα γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς πατρίδας; Τό ΕΑΜ (Ἐθνικό Ἀπελευθερωτικό Μέτωπο) ἦταν ἐθνικιστικό; Ὁ ἀγῶνας τῆς ἀριστερᾶς κατά τῆς ξένης καί ἰμπεριαλιστικῆς ἐξάρτησης ἦταν ἐθνικιστικός; Γνωρίζεις ἄλλη πολιτική δύναμη ἐκτός ἀπό τήν ἀριστερά (ἢ μᾶλλον τά κόμματα καί τίς ὀργανώσεις τῆς ἀριστερᾶς, κι ὅλους τούς ἀριστερούς) πού νά ἀντιτάχθηκε στήν ἔξαρση τοῦ σύγχρονου ἐλληνικοῦ ἐθνικισμοῦ, ἰδίως μέ τό «Σκοπιανό». Γνωρίζεις κάποια ἐλληνική ἀκροδεξιά ἢ εὐρωπαϊκή ἀκροδεξιά ὀργάνωση πού νά μήν εἶναι ἐθνικιστική; Μήπως τῆ «Χρυσή Αὐγή», τόν Λεπέν, τόν Χάιντερ, τούς νεοναζί; Γνωρίζεις κάποιον ἄλλον ἐκτός ἀπό τήν ἀριστερά καί τούς ἀριστερούς πού νά ἀντιτάσσονται μέ συνέπεια στόν σύγχρονο ἐθνικισμό καί ρατσισμό; Μήπως ὁ κ. Χριστόδουλος ἦ ὁ κ. Παπαθεμελής;

Ἄφου, λοιπόν, ὁ ἀρθρογράφος μας ταύτισε ἀριστερά καί ἀκροδεξιά καθ' ὅσον ἀμφοτέρως ἐθνικιστικές καί παρωχημένες, κολλάει στήν ἀριστερά ἀκόμη ἕνα ἐγγενές σακατλίκι: εἶναι ἴδια κι ὅμοια μέ τόν θρησκευτικό φονταμενταλισμό: Ἀσσασίνοι, Ταλιμπάν, ἀδελφοί Μουσουλμάνοι, Ἑρμακάν, ὅλοι οἱ ἀριστεροί στό ἴδιο τζαμί, νυχθημερόν νά προσεύχονται, μαζί μέ τόν Χριστόδουλο γιά τήν ἐξ ὕψους σωτηρία. Οὔτε ὀρθός λόγος, οὔτε ἐπιστήμη, οὔτε δημοκρατία, οὔτε Σύνταγμα, οὔτε κράτος δικαίου, οὔτε λαϊκό δημόσιο σχολεῖο ἀλλά μεντρεσέδες, ἡ γυναίκα μέ φερετζέ, τά δικαστήρια μέ κατῆδες, νόμος οἱ Γραφεῖς καί τό Κοράνι. Τό ἐντυπο στό ὁποῖο γράφεις θεωρεῖται σοβαρό. Μά εἶναι σοβαρά αὐτά;

Καί τό μουρμουρητό συνεχίζεται: φασισμός καί σταλινισμός (ἢ κομμουνισμός) ὑποτίθεται ὅτι ἦταν ἀντίπαλες «ἰδεολογίες». Δέν θά κουβεντιάσω ἐδῶ τήν ἀποψη περί τῶν δύο ὀλοκληρωτισμῶν, τοῦ ναζιστικοῦ καί τοῦ κομμουνιστικοῦ. Κάτι τέτοιο θά ἀπαιτοῦσε, τουλάχιστον, νά συζητήσῃ κανεῖς τήν ἐπιχειρηματολογία τῆς μεγάλης Ἄννας Ἄρεντ κι ἄλλων πολλῶν θεωρητικῶν. Ἄλλά πόσα ἑκατομμύρια νεκροί θά ἔπρεπε νά ὑπάρχουν στόν πόλεμο ἀνάμεσα στούς ναζί καί τήν ΕΣΣΔ, στόν Ἄξονα καί τήν Ἀντίσταση, γιά νά πεισοθῶμε ὅτι ἦταν ἀντίπαλοι κι ὄχι «ὑποτιθέμενοι» ἀντίπαλοι; Δέν ἀρκοῦν τά ἑκατομμύρια τῶν νεκρῶν τοῦ Β' Παγκοσμίου Πολέμου; Οὔτε τά σύγχρονα ἀμερικανικά φίλμ δέν θά τολμοῦσαν ν' ἀμφισβητήσουν τήν ἀντιπαλότητα τοῦ ναζισμοῦ καί τοῦ κομμουνισμοῦ. Δηλαδή, ὁ Χίτλερ τί πήγαινε νά κάνει στήν ΕΣΣΔ, νά ἐπιβεβαιώσει διά τοῦ Στάλιν, καί τοῦμπάλιν, τίς περί κρατισμοῦ μεθόδους του;

Κύριε, οἱ Ἀμερικανοί ἐπαναστάτες πού ἐπαναστάτησαν ἐναντίον τῶν Ἀγγλων τό 1776 δέν ἦταν τρομοκράτες, ἀλλά ἐχρησιμοποίησαν ἐπαναστατική ἐνοπλη βία. Οὔτε οἱ Λατινοαμερικανοί, ὅταν ἐπαναστατοῦσαν κατά τῶν Ἰσπανῶν καί Πορτογάλων στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰῶνα. Οὔτε οἱ Ἕλληνες ἐπαναστάτες τοῦ 21 ἦταν τρομοκράτες, καίτοι σκότωσαν καί σκοτώθηκαν, πολύ. Οὔτε οἱ Γάλλοι ἐπαναστάτες τό 1789 ἦταν τρο-

μοκράτες, ούτε οι κομμουνάροι τό 1871, ούτε οι μπολσεβίκοι τό 1917. Ούτε οι εξεγερμένοι του Τρίτου Κόσμου έναντιον τής αποικιοκρατίας.

Κύριε, ό Χό Τσί Μίνχ δέν ήταν Γιωτόπουλος. Ό Τσέ Γκεβάρα δέν ήταν Σάββας Ξηρός.

Κύριε, όταν ταυτίζεις άριστερά και τρομοκρατία, άπλωσ δέν ξέρεις τί λές.

Όπως δέν ξέρεις τί λές όταν υποστηρίζεις ότι ιδεολογία τής άριστεράς είναι ό άντιαμερικανισμός. Όχι. Τό πρόβλημα τής άριστεράς δέν είναι οι Άμερικανοί αλλά ό άμερικανικός ιμπεριαλισμός, ό πλανηταρχισμός, ή Νέα Τάξη Πραγμάτων. Λυπηθήκαμε και έξοργιστήκαμε κι έμεις για τόν θάνατο άθώων στό χτύπημα τής 11ης Σεπτέμβρη στή Ν. Υόρκη και καταδικάσαμε αύτή τήν έγκληματική πράξη. Άλλά καταδικάσαμε έπίσης και άντιταχθήκαμε σφόδρα και στόν πόλεμο του Κόλπου και στόν βομβαρδισμό τής Γιουγκοσλαβίας και του Άφγανιστάν.

Πάνω άπ' όλα όμως, άμνήμονα κύριε, ή άριστερά, όλες οι παλιές και νέες άριστερές του κόσμου, πάλεψαν για τήν κοινωνική και τήν οικονομική αναδιοργάνωση των κοινωνιών μας. Ποτέ σ' αύτή τή γιγαντιαία πάλη οι άριστεροί δέν βρήκαν άρωγούς τους άκροδεξιούς. Βέβαια, άντιταχθήκαμε οι άριστεροί στό «άσφαλιστικό» του Γιαννίτση - ήθελαν νά διατηρηθεί ή τριμερής χρηματοδότηση τής Κοινωνικής Άσφάλισης. Άντιτάχθηκαν και στή «μεταρρύθμιση» Άρσένη, γιατί ήταν άπορρύθμιση του δημόσιου σχολείου και άκρωτός τεχνοκρατισμός. Δέν άκουσα Χρυσανγίτες-

άκροδεξιούς νά φωνάζουν τά ίδια μέ τους άριστερούς. Όχι, κύριε, δέν ύπάρχει καμιά όντολογική «εκλεκτική συγγένεια» μεταξύ Μάρξ, Λεπέν και Μπίν Λάντεν.

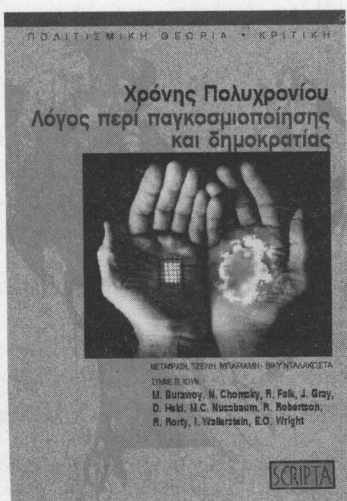
Κύριε, δέν πλέκω τό εγκώμιο τής άριστεράς κι ούτε άναλαμβάνω αυτόκλητος ύπερασπιστής της. Άπλωσ έξοργίζομαι. Δέν ξέρω γιατί τά λέτε όσα λέτε, αν θέλετε νά έξυπηρετήσετε κάποιο ιδιοτελή σκοπό ή άπλωσ, μέσα στόν γενικό μεντιατικό σάλαγο, ως ειδήμων ύποτίθεται, προσθέτετε και τους δικούς σας κρωγμούς. Κι ούτε μ' ενδιαφέρει. Είναι δικό σας ζήτημα. Όμως πάρτε το χαμπάρι: ματαιοπονείτε: ή άριστερά δέν είναι τρομοκρατία.

Άλλά ποιός είναι αυτός πού κύριο τόν άνεβάζω, κύριο τόν κατεβάζω κατακαλόκαιρο; Ποιός είν' αυτός πού σκέφτηκε ότι ύπάρχει τόσο βαθιά έλξη άνάμεσα στην άριστερά, τόν θρησκευτικό φονταμενταλισμό και τήν άκροδεξιά; Κάτι σαν τόν άκατάλυτο έρωτα, πού στις Έκλεκτικές Συγγένειες του Γκαίτε προέκλυσε όταν τά δύο ζευγάρια του μυθιστορήματος τά χάλασαν και ξαναφτιάχτηκαν άλλιώς, γιατί τήν κάθε μία άπ' τίς δύο γυναίκες τήν έθελξε ό άνδρας τής άλλης και τόν κάθε άνδρα τόν εγοήτευσε, άκαταλύτως, ή γυναίκα του άλλου ζευγαριού, κι έτσι ως νέοι «συγγενείς» ταυτίστηκαν μέ τή βούλησή τους;

Όσοι διαβάσετε Καθημερινή θά τό έχετε δεϊ. Είναι ό βασικός της άρθρογράφος ό Άντώνης-Καραγιάννης (2 Αυγούστου 2002).

## ΕΚΔΟΣΕΙΣ SCRIPTA

ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ-ΚΡΙΤΙΚΗ • ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ-ΚΡΙΤΙΚΗ • ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ-ΚΡΙΤΙΚΗ



### ΧΡΟΝΗΣ ΠΟΛΥΧΡΟΝΙΟΥ ΛΟΓΟΣ ΠΕΡΙ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

Δέκα από τους πλέον επιφανείς και “προκλητικούς” διανοούμενους παρουσιάζουν τον κύριο κορμό των ιδεών τους:  
M. Burawoy, N. Chomsky, R. Falk, J. Gray, D. Held, M.C. Nussbaum, R. Robertson, R. Rorty, I. Wallerstein, E.O. Wright.

SCRIPTA

ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ 10 • ΑΘΗΝΑ 10680 • ΤΗΛ.: 010 3616 528 • FAX: 010 3616 529  
email: [scripta@hellasnet.gr](mailto:scripta@hellasnet.gr) • [www.scripta.gr](http://www.scripta.gr)

# ΗΓΕΜΟΝΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ

του Κώστα Σταμάτη

## I.

**Ε**ΝΑ ΗΓΕΜΟΝΙΚΟ ΠΡΟΤΑΓΜΑ δημοκρατικού σοσιαλισμού είναι πλέον ιστορικώς έφικτό και όχι απλώς κατά λόγον αναγκαίο. Ποιά είναι όμως η συμβολή της θεωρίας περί των κοινωνικών τάξεων σ' αυτό; Η θεωρία κοινωνικών τάξεων αποτελεί βασική συνιστώσα του, χωρίς ωστόσο να τό εξαντλεί. Για δύο κυρίως λόγους.

Πρώτον, για να καταστεί ήγεμονικός ένας προγραμματικός λόγος περί του πρακτέου χρειάζεται εν πολλοίς να υπερβεί τον όριζοντα της ταξικής θέσης του βασικού υποκειμένου αναφοράς του. Απαιτείται δηλαδή να είναι σε θέση να πείσει την κοινωνία ότι εξαγγέλλει και προάγει γενικά συμφέροντά της. Και πάντως όχι αποκλειστικώς τά ειδικά συμφέροντα της εκάστοτε ήγεμονεύουσας κοινωνικής τάξης.

Έχει ενδιαφέρον να θυμηθούμε μία αξιοσημείωτη ιστορική αναλογία, που κέντρισε την προσοχή των Μάρξ και Ένγκελς. Πρόκειται για την ήγεμονική παρουσία, ύλική και πνευματική, της αστικής τάξης κατά τη Γαλλική Έπανάσταση. Η ήγεμονία αυτή σχεδόν επί του συνόλου της κοινωνίας εξασφαλίσθηκε στο βαθμό που η αστική τάξη προέβαλε ένα σχέδιο κοινωνικής ανάπλασης εν μέρει πέρα από τον κύκλο των στενών ταξικών συμφερόντων της. Η διεκδίκηση δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη για όλους και η αποδοχή της λαϊκής κυριαρχίας, με καθολική ψηφοφορία, όντως αποτελούσαν ανεκτίμητα στοιχεία ενός γενικού κοινωνικού εξορθολογισμού. Όμοίως, κατά βά-

ση, ή ανάρεση των ανισωτικών κοινωνικών διαρθρώσεων της φεουδαρχικής κοινωνίας.

Δεύτερον, ο λόγος περί ήγεμονίας δέν μπορεί να περιορίζεται σ' αυτό που οι ανταγωνιζόμενες ιστορικά κοινωνικές τάξεις όντως πράττουν, δρούν, αντιπαλεύουν. Δέν εξαντλείται δηλαδή σε μία θεώρηση κοινωνικής όντολογίας, σε μία περιγραφική κοινωνική θεωρία. Άλλά επεκτείνεται σ' αυτό που θά μπορούσε και θά άξιζε να γίνει για έναν καλύτερο κόσμο. Άποτελεί δηλαδή την προβολή ενός καλύτερου μέλλοντος στο ιστορικό παρόν, φωτίζοντας τις ένυπάρχουσες μέσα σ' αυτό έστιες ανισότητας και άνελευθερίας. Κατά συνέπεια ή θεώρηση της ταξικής διαίρεσης σε όρισμένο τύπο κοινωνικής συγκρότησης είναι άδύνατο να μείνει μέχρι τέλους άνέγγιχτη από την άνατρεπτική ιδέα της δυνατότητας μετασχηματισμού του παρόντος. Μέ άλλα λόγια, ήδη ή ανάλυση ενός ιστορικού τύπου παραγωγής και κατανάλωσης δέν είναι άπλή εξήγηση αιτιωδών σχέσεων. Άλλά έμπεριέχει μία ισχυρή αξιολογική διάσταση.

Έτσι, ή ανάλυση του καπιταλισμού είναι άξεδιάλυτα και κριτική του. Πώς να προσεγγίσει κανείς τις σχέσεις κεφαλαίου και εργασίας, χωρίς αναφορά σε έκμετάλλευση και άλλοτρίωση των δυνάμεων της μισθωτής εργασίας; Πώς να εξετάσει κάποιος ποικίλες έξουσιαστικές σχέσεις, άκόμη και πέρα από την άμεση σφαίρα της παραγωγής, χωρίς αναφορά στην έτερόνομη έπιβολή των μέν επί των δέ; Άλλά τότε, άραγε, αυτές οι άξιακά φορτισμένες αναφορές δέν άντιπροτείνουν άντιστικτικά άξίες που διαστρέφονται ή καταπατούνται σίς κατεστημένες κοινωνικές σχέσεις; Άξίες όπως ή προσωπική και ή συλλογική άυτονομία, ή ουσιαστική έλευθερία και ή πραγματική ισότητα όλων των ανθρώπων, άνδρών και γυναικών, και όλων των λαών;

\* Τό ως άνω κείμενο αποτελεί την εισήγηση του Κώστα Σταμάτη στην ήμερίδα-προσυνέδριο του ΣΥΝ με θέμα τις κοινωνικές τάξεις.

Επομένως η κριτική του καπιταλισμού γίνεται κατ' ουσίαν από τη σκοπιά μιᾶς ποιοτικά ανώτερης ιστορικής σύνθεσης. Αυτή συνίσταται στη γενική ιδέα μιᾶς σοσιαλιστικής κοινωνίας ανθρώπων που καθορίζουν κυριαρχικά και αυτόνομα τη συλλογική τους μοίρα. Πρόκειται για τό ὄραμα μιᾶς κοινωνίας ἐλεύθερα συνεταιρισμένων παραγωγῶν τῆς συλλογικῆς συνύπαρξης, μέ ἀλληλεγγύη καί ἀξιοπρέπεια.

Μία τέτοια κοινωνία θά ἦταν καλύτερη ἀπό αὐτήν τοῦ καπιταλιστικοῦ καταμερισμοῦ ἐργασίας, ὄχι μόνο διότι θά βασίζοταν σέ δίκαιη κατανομή τῶν ἰδίων τῶν ὄρων τῆς κοινωνικῆς παραγωγῆς, κάτι πού εἶναι ἤδη ἐξαιρετικά σπουδαῖο. Ὅχι μόνο διότι θά ἐπιδίωκε ἐνεργητικά τήν οικολογική ἀκεραιότητα τοῦ πλανήτη, κάτι πού εἶναι ἀπολύτως ἀναγκαῖο. Ἀλλά καί διότι θά ἐπιζητοῦσε τό μέτρο τοῦ κοινωνικοῦ πλοῦτου νά προσδιορίζεται κυρίως ἀπό τόν ἐλεύθερο χρόνο γιά τήν αὐτοπραγμάτωση καθενός, μαζί μ' ἐκείνη τῶν ἄλλων. Παράλληλα, βεβαίως, μέ τή δημοκρατική ὀργάνωση καί τῆς ἴδιας τῆς κοινωνικά ἀναγκαίας ἐργασίας.

Μπορεῖ ἄραγε ὁ ὑπαρκτός, δηλαδή ὁ νεοφιλελεύθερος, καπιταλισμός νά παραβληθεῖ ἀξιακά μέ αὐτό τό ἀπελευθερωτικό ὄραμα; Πῶς νά αὐτοπραγματοθεῖ ἐλεύθερα τό ἄτομο, ὅταν, μεταξύ ἄλλων, ὅποτε τυχόν δέν εἶναι ἀνεργο, ἀπασχολεῖται ὀλοένα καί περισσότερο ἐπισημῶς, στερεῖται ἐλεύθερου χρόνου ἢ τόν διαθέτει ἀγχωτικά γιά τή βελτίωση δεξιοτήτων ἀξιοποιήσιμων καί πάλι γιά τίς ἀνάγκες κερδοφορίας τοῦ ἐργοδότη του; Πῶς νά διαδιώσει κόν μέ ἀξιοπρέπεια ἢ συντριπτικά μεγάλη πλειονότητα τῆς ἀνθρωπότητας, σέ συνθήκες ἐξαθλιωτικῆς παγκοσμιοποίησης τῆς κεφαλαιοκρατικῆς ἀγορᾶς;

Μία ἀντίρρηση πού θά μπορούσε ἴσως νά προβληθεῖ εἶναι ὅτι ὁ παρεμβατικός καπιταλισμός τοῦ κοινωνικοῦ κράτους διέφερε πάντως σέ βαθμό καθόλου ἀμελητέο ἀπό τόν καπιταλισμό τῆς νεοφιλελεύθερης ἀσσοδοσίας. Αὐτό εἶναι ἀληθές. Ἐν τούτοις, ἀκόμη καί στίς καλύτερες στιγμές του, ὁ καπιταλισμός τοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου μπορεῖ μέν νά ἀπάλυνε τήν κοινωνική ἀνισότητα, τήν ἐκμετάλλευση καί τήν ἀλλοτρίωση, χωρίς ὅμως νά καταργήσει τίς δομικές αἰτίες τῆς παραγωγῆς τους.

Καί γενικότερα, ὡς ἱστορικά καθορισμένη ἀφαίρεση, ὁ καπιταλιστικός τρόπος παραγωγῆς καί ἀνταλλαγῆς βασίζεται ἐγγενῶς σέ δύο τουλάχιστον δομικά γνωρίσματα. Κοινωνική ἀνισότητα ὡς πρός τίς σχέσεις ιδιοκτησίας καί σταθερή ἀπόσπαση ὑπεραξίας – ἢ ἀπλῶς ὑπερεργασίας – ἀπό τίς δυνάμεις τῆς μισθωτῆς ἐργασίας. Ἐπιπροσθέτως, ὅμως, μέ τή νεοφιλελεύθερη ἀποχαλίνωση τοῦ διεθνοποιημένου καπιταλισμοῦ, αὐτό τό σύστημα σφαιρικῆς παραγωγῆς καί ἀνταλλαγῆς στόν κοινωνικό βίον μοιάζει νά ἔχει ἀπωλέσει τήν ἰκανότητα ἀναπαραγωγῆς του χωρίς νά καταστρέφει τίς ἴδιες του τίς βάσεις στή ρίζα τους, πρωτίστως τήν κοινωνική ἐργασία, τήν κοινωνική συνοχή, τή δημόσια υἰγεία

καί παιδεία, τό οἰκοσύστημα. Συγχρόνως, βεβαίως, μέ τήν ἀνεπανόρθωτη ἀποφύλαξη τῶν – ἀτομικῶν, πολιτικῶν καί κοινωνικῶν – δικαιωμάτων τῶν ἀνθρώπων, ἀλλά καί τῆς ἴδιας τῆς πολιτικῆς δημοκρατίας.

## II.

ΩΣΤΟΣΟ Η ΑΡΧΙΚΗ ΔΙΕΡΩΤΗΣΗ, γύρω ἀπό τή συσχέτιση ἡγεμονίας καί ταξικοῦ διαφορισμοῦ, ἀρμόζει νά διασαφηνισθεῖ καλύτερα. Πιστεύω ὅτι ἀναλύεται σέ δύο σειρές ἐρωτημάτων. Πρῶτον, ποιές κοινωνικές δυνάμεις εἶναι ἐν δυνάμει ὁ ἀποδέκτης τοῦ ἡγεμονικοῦ σχεδίου γιά μία κοινωνία δημοκρατικοῦ σοσιαλισμοῦ; Δεύτερον, μήπως αὐτό τό σχέδιο συμπεριλαμβάνει καί κάποια χειραφετητικά αἰτήματα καθολικά καί πανανθρώπινα;

Α) Ὡς πρός τό πρῶτο ζήτημα, ἀποδέκτης του εἶναι δυνητικά ὅλες οἱ κοινωνικές τάξεις καί ὁμάδες πού ὑφίστανται τίς δυσμενεῖς ἢ ἀβάστακτες συνέπειες ἐνός συστήματος καταπιεστικοῦ τῶν καλῶς ἐννοούμενων ἀναγκῶν τῆς ἀνθρωπότητας. Εἰδικότερα, εἶναι πρωτίστως οἱ πραγματικοί παραγωγοί τοῦ κοινωνικοῦ πλοῦτου, δηλαδή οἱ δυνάμεις τῆς μισθωτῆς ἐργασίας. Στίς προηγμένες κεφαλαιοκρατικές οἰκονομίες οἱ δυνάμεις αὐτές φθάνουν ἤδη τό 85% τοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ τους. Πρόκειται γιά τό σύνολο τῶν ἐργαζομένων καί τῶν ἀνέργων, ἡμεδαπῶν καί ἀλλοδαπῶν, σέ τυπικῶς ρυθμισμένες σχέσεις ἐργασίας, ἀλλά καί σέ ἄτυπες μορφές ἐργασίας. Κατά προέκταση, πρόκειται γιά τό σύνολο τῶν κοινωνικῶν τάξεων καί ὁμάδων ἀνθρώπων ἢ ἀναπαραγωγή τῶν ὁποίων προϋποθέτει τήν πώληση ἐργατικῆς δυνάμεις σέ ἄλλον. Σέ αὐτούς συναθροίζονται φυσικά καί οἱ συνταξιούχοι μέ τήν ἴδια προέλευση.

Ἐν τούτοις, ἀκόμη καί στίς λεγόμενες πλούσιες κεφαλαιοκρατικές οἰκονομίες, οἱ κοινωνικές τάξεις τῶν μικροϊδιοκτητῶν τοῦ ἀγροτικοῦ καί τοῦ ἀστικοῦ χώρου, συχνά αὐτοαπασχολούμενοι, δυνητικά ἀπειλοῦνται κι αὐτοί ἀπό τόν Μινώταυρο τῆς καπιταλιστικῆς συσσώρευσης. Ἐπομένως σέ δεδομένη ἱστορική στιγμή θά ἦταν δυνατόν ἓνα τμήμα τους νά προσχωρήσει σέ μία ἡγεμονική στρατηγική κοινωνικῆς μεταβολῆς.

Τό καπιταλιστικό σύστημα στηρίζεται στήν ἀνιση κατανομή πόρων καί βαρῶν μεταξύ τῶν ἀνθρώπων σέ ὀλόκληρη τήν ὑφήλιο. Ὡς τέτοιο παραβιάζει μία θεμελιακή ἰσότητα μεταξύ τῶν ἀνθρώπων. Παραβιάζει δηλαδή τήν ἀπαράγραπτη ἀξίωσή τους νά τυγχάνουν ἴσης προσοχῆς καί ἀξιοπρέπειας, ἀνεξαρτήτως ἀπό τό γεγονός τῆς κοινωνικῆς θέσης καθενός.

Δέν πρέπει νά λησμονεῖται, τέλος, ὅτι τεράστιες μάζες συνανθρώπων μας στήν ὑδρόγειο ζοῦν μέσα σέ συνθήκες ἐξαθλίωσης καί ἐσχατῆς ἐνδείας, χωρίς νά ἐντάσσονται τυπικά σέ σχέσεις μισθωτῆς ἐργασίας. Γι-

νεται φανερό ότι ο σοσιαλισμός ως παγκόσμιο δημοκρατικό σύστημα ἀγκαλιάζει ευεργετικά και αυτών τήν κοινωνική ύπαρξη. Διότι ἀκριβώς προσβλέπει σέ ἐμφύτευση τῆς δημοκρατίας μέσα στους χώρους τῆς παραγωγῆς και τῆς ἐργασίας σέ παγκόσμια κλίμακα.

Κατόπιν τούτων, ἡ μεταρρύθμιση ἢ ἡ ἀνατροπή τοῦ παγκοσμιοποιημένου καπιταλισμοῦ ἀνταποκρίνεται σέ ἓνα πραγματικά γενικεύσιμο συμφέρον τῆς ἀνθρωπότητας. Σέ ἀντίθεση μέ τήν ἰδιοτέλεια τοῦ συμφέροντος των ἐπί μέρους κατόχων κεφαλαίου – και τῶν προσδεδωμένων σ' αὐτούς κοινωνικῶν στρωμάτων – γιά κερδοφορία. Ὡς πρὸς τὰ βάρη και τίς ὑποχρεώσεις πού κατανέμονται κοινωνικά ἐπιβάλλεται ὁ ἰσότημος ἐπιμερισμός τους. Δίχως κάποιοι νά ὑπερέχουν ἐκ προϋπάρχουσα ἐναντι τῶν ἄλλων, μόνο και μόνο χάρη στήν προϋπάρχουσα διάρθρωση τῶν κληρονομούμενων σχέσεων ἰδιοκτησίας πάνω στά μέσα τῆς κοινωνικῆς παραγωγῆς.

Μακροπρόθεσμα ἀξιῶνουμε ἡ δημοκρατική ἀρχή νά εἰσχωρήσει και στό ἴδιο τό πεδίο τῆς κοινωνικῆς παραγωγῆς. Ἀμετάθετος στρατηγικός στόχος τῆς Ἀριστερᾶς εἶναι ἡ συλλογική παραγωγή και ἰδιοποίηση τοῦ κοινωνικοῦ πλοῦτου, μέ ὑπέρβαση τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας πάνω στά μέσα ἐργασίας και ἰκανοποίησης τῶν ἀνθρώπινων ἀναγκῶν. Αὐτό προϋποθέτει δραστικό μετασχηματισμό τῶν ἰδιων τῶν ὄρων τῆς κοινωνικῆς παραγωγῆς. Μέσα ἀπό συλλογική διαδοῦλευση και μέ δημοκρατικές ἀποφάσεις σχετικά μέ τό τί, πῶς και γιατί εἶναι καλό νά παράγουμε και νά καταναλίσκουμε ὡς κοινωνία ἀλληλέγγυων ἀνθρώπων, πῶς εἶναι καλό νά κατανέμεται ὁ ἐργάσιμος και ὁ ἐλεύθερος χρόνος, πῶς νά προστατεύουμε ἀποτελεσματικά τό ὑδρόγειο οἰκοσύστημα και οὕτω καθ' ἑξῆς.

Ἡ παραγωγή και ἡ ἀναπαραγωγή τοῦ κοινωνικοῦ βίου εἶναι κατ' ἐξοχήν πολιτικό πρόβλημα. Δέν εἶναι ἰδιωτική ὑπόθεση ὅσον κατέχουν τά μέσα παραγωγῆς, ἐκμεταλλεύονται ὅσους στεροῦνται τέτοιων μέσων, οἰκειοποιῶνται ἰδιοτελῶς τήν ὑπεραξία τῆς ἐνωμένης ἐργατικῆς δύναμης, διασπαθίζοντας φυσικούς και κοινωνικούς πόρους και ὑποσκάπτοντας τό οἰκοσύστημα τοῦ πλανήτη μας. Ἡ δημοκρατική ἀρχή ἐπιβάλλει ὅλα αὐτά τά ζητήματα κοινῶς ἐνδιαφέροντος νά ἀποτελέσουν ἀντικείμενο συλλογικοῦ αὐτοκαθορισμοῦ. Προσβλέπουμε λοιπόν σέ κοινωνική και οἰκονομική δημοκρατία, πέρα ἀπό – ἀλλά και παράλληλα πρὸς – τό στενό πλαίσιο τῆς ἀντιπροσωπευτικῆς δημοκρατίας.

Περισσότερο παρά ποτέ προβάλλει ἀναγκαία ἡ ἐμβάθυνση σέ μία κριτική θεωρία τῆς νεωτερικότητας, τῆς ἀστικῆς κοινωνίας, τοῦ καπιταλισμοῦ. Μία θεωρητική ἀντίληψη, δηλαδή, ἡ ὁποία θά ξεκινοῦσε μέ τό βαθύτατο ἀξιολογικό ἐρώτημα: μήπως θά ἀξίζε τόν κόπο τά κοινωνικά πράγματα νά εἶναι διαφορετικά καμωμένα σέ σύγκριση μέ τή διάρθρωσή τους στόν ὑπαρκτό καπιταλισμό;

Παρόμοια θεωρία προσδιορίζεται σέ σχέση μέ τίς

οὐσιώδεις διαρθρώσεις τῆς ἀστικῆς κοινωνίας πού πρέπει νά ἀλλάξουν. Μέ ποιό γνώμονα; Μέ τό ἐνδιαφέρον νά παρασκευασθοῦν ἱστορικά προϋποθέσεις γιά οὐσιαστική ἰσότητα, γιά πραγματική ἐλευθερία, γιά κοινωνική δικαιοσύνη και δημοκρατικό αὐτοκαθορισμό γιά ὅλα τά μέλη τοῦ ἀνθρώπινου γένους, δίχως διακρίσεις. Μέ ἀνοικτό ὄριζοντα τήν ὑπέρβαση τοῦ καπιταλισμοῦ, μέ διαφύλαξη και ἐμπλουτισμό τοῦ ἀξιακοῦ ἀποθέματος τῆς νεωτερικότητας γιά ἴση ἐλευθερία ὄλων τῶν ἀνθρώπων και ὄλων τῶν λαῶν.

Ἐν συνόψει, τό σύγχρονο πρόταγμα σοσιαλιστικῆς και συνάμα οἰκολογικά βιώσιμης ἀνάπλασης τῶν ἀστικῶν κοινωνιῶν ἀρτιώνεται γύρω ἀπό τίς ἀξίες χειραφέτησης ἀπό κάθε μορφή ἐτερονομίας. Καίριες ἐκφάνσεις ἐτερονομίας συνάπτονται πρὸς τίς σχέσεις ἐκμετάλλευσης, ταξικῆς κυριαρχίας και οἰκολογικῆς διακινδύνευσης τῆς ὑφῆλιου, πού εἶναι σύμφυτες στόν κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγῆς και ἀνταλλαγῆς.

Ὑπάρχουν ὡστόσο και πτυχές ἐτερονομίας πού δέν ἀνάγονται στό κεφαλαιοκρατικό ὑπόβαθρο τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, οἱ ὁποῖες ἐπίσης χρίζουν ρηξικέλευθων τομῶν. Τέτοιες εἶναι παραδοσιακές, προ-νεωτερικές διαρθρώσεις ἐξουσίας (π.χ. Κράτους και Ἐκκλησίας), ἱεραρχικές δομές πού διαπερνοῦν ἐγκάρσια τήν κοινωνία. Ἀρχίζοντας ἀπό τήν οἰκογένεια και τίς σχέσεις μεταξύ ἀνδρῶν και γυναικῶν. Ἔως και τίς σχέσεις μεταξύ ἡμεδαπῶν και ἀλλοδαπῶν ἢ ἀνάμεσα σέ διαφορετικές ἐθνοτικές, πολιτισμικές ἢ θρησκευτικές ὁμάδες πληθυσμῶν.

Β) Ἡ διέξοδος τοῦ δημοκρατικοῦ σοσιαλισμοῦ συμπεριλαμβάνει ἀκόμη ἓνα ἀξιακό δυναμικό πραγματικά καθολικό και πανανθρώπινο. Ἦδη ἀπό τίς διακηρύξεις τῆς Α' Διεθνοῦς Ἐνώσης Ἐργατῶν τά δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου και τοῦ πολίτη διεκδικήθηκαν γιά ὅλους, ὅπως ἐπίσης ὁ δημοκρατικός αὐτοκαθορισμός ὄλων τῶν λαῶν, σέ ὅλα τά μήκη και τά πλάτη τῆς οἰκουμένης.

Συγχρόνως ὁμως τά δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου και τοῦ πολίτη ὑπέστησαν μία κριτική ἀποτίμηση ἀπό τό ἐργατικό κίνημα και τήν Ἀριστερά. Παρά τήν ἀντιφατική, ἐνίοτε ἐχθρική ἀτυχῶς, στάση τῶν τελευταίων ἀπέναντι στά δικαιώματα και τή δημοκρατία, ἀναδείχθηκε ὅτι οἱ ἐλευθερίες πού συνάπτονται μέ τόν κτητικό ἀτομισμό και τήν ἀστική ταξική κυριαρχία δέν μποροῦν νά ἐξομοιώνονται μέ τίς ἐλευθερίες πού ἐπιτρέπουν κάποια αὐτόβουλη ἀνάπτυξη τῶν ἀνθρώπων και ἰδίως τῶν ἐξοσιαζομένων. Οἱ πρῶτες μπορεῖ νά ἀποτελοῦν ἱστορικά πρόσκομμα στήν κοινωνική ἀπελευθέρωση. Οἱ δεύτερες ὁμως ἀποτελοῦν συστατικό στοιχεῖο τῆς.

Ὅσο γιά τή δημοκρατία, τά περιεχόμενά της ἀξίζει νά ριζοσπαστικοποιηθοῦν διττά. Ἀφ' ἐνός ἡ πολιτική δημοκρατία νά ἐπεκταθεῖ σέ ἐστίες ἄμεσης δημοκρατίας, πέρα ἀπό τή στενότητα τῶν θεσμῶν πολιτικῆς ἀντιπροσώπευσης. Ἀφ' ἑτέρου ἡ δημοκρατία νά καταστῆ συνάμα κοινωνική και οἰκονομική.



# ΚΛΕΙΣΙΜΟ Ή ΑΝΟΙΓΜΑ

του Όμερ Λατινέρ<sup>1</sup>

μετάφραση: Ίλεάνα Μορώνη

**Ε**ΙΝΑΙ ΓΝΩΣΤΟ ΟΤΙ ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΑ τό σύνολο τῶν ὀργανωμένων κινήματων πού φέρουν τήν ἐτικέτα τοῦ «ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ» – ἐκτός ἀπό ἕνα μέρος τοῦ Κόμματος Ἐλευθερίας καί Ἀλληλεγγύης (ΚΕΑ)<sup>2</sup> – τοποθετήθηκε κατά τῆς ἐνταξης στήν Εὐρωπαϊκή Ἐνωση. Ὅπως πρὶν σέ ἀντίστοιχα κρίσιμα θέματα τῆς χώρας – οικονομική κρίση, ἐθνικό ζήτημα καί θρησκεία – ἔτσι καί τώρα ἐφαρμόζουν τήν ἴδια «μέθοδο»: τοποθετοῦνται μέσα στά καλούπια τῆς «κλασικῆς» ἀνάλυσης, τοῦ «κλασικοῦ» σχολιασμοῦ καί τῶν «κλασικῶν» προτάσεων τοῦ «ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ». Ἀντιμέτωποι μέ τό ζωτικῆς σημασίας θέμα τῆς ΕΕ, τήν χαρακτηρίζουν καταρχήν ὡς ἕνα «ἱμπεριαλιστικό ἐγχείρημα» καί στή συνέχεια, ἐφιστώντας τήν προσοχή στό «ἀξίωμα» ὅτι πρέπει νά ἐναντιωνόμαστε στόν ἱμπεριαλισμό, ἀποφαίνονται ὅτι εἶναι ἀδιανόητο νά ποῦμε ναί στήν ἐνταξη στήν ΕΕ. Μπροστά σέ αὐτή τήν ἐξολοκλήρου «ἐπιστημονικῶς σοσιαλιστι-

κή» λογική, τό νά ποῦμε «εἶμαι σοσιαλιστής καί λέω ναί στή συμμετοχή στήν ΕΕ» θεωρεῖται πολύ δύσκολο, ἂν ὄχι ἀδύνατο, σάν νά ὑποστηρίξουμε ταυτόχρονα δύο ἀντιφατικά μεταξὺ τους πράγματα. Τελικά, καί οἱ ὑποστηρικτές τοῦ «ναί στήν ἐνταξη» στοὺς κόλπους τοῦ ΚΕΑ, προκειμένου νά μπορέσουν νά ἀπαλλαγοῦν ἀπό τίς κατηγορίες τῶν ὑποστηρικτῶν τοῦ «ὄχι» – οἱ ὁποῖοι βασίζονται στόν «ἐπιστημονικό σοσιαλισμό» – ὅτι «παραδίδουν τήν Τουρκία στίς ἀγκάλες τοῦ ἱμπεριαλισμοῦ», καταφεύγουν σέ ὑπεκφυγές. Ἄν, παρ' ὅλα αὐτά, ἐπιμείνουν περισσότερο στό «ναί», οἱ κατηγορίες δέν θά μείνουν μόνο στό «δέν εἶσθε σοσιαλιστές», ἀλλά θά τοὺς ἀποδοθεῖ καί ἡ ταμπέλα τοῦ «ἐχθροῦ τοῦ σοσιαλισμοῦ καί πράκτορα τοῦ ἱμπεριαλισμοῦ».

Αὐτοὶ οἱ «ἐπιστημονικῶς σοσιαλιστές» ἐνοχλοῦνται βεβαίως ἀπό τό γεγονός ὅτι ἡ στάση τους στό θέμα τῆς ΕΕ τοὺς θέτει ὑπό τή σκιά ἐνός μετώπου ἀποτελούμενου ἀπό θρησκόληπτους, κεμαλιστές, ἀπό τοὺς κατεξοχὴν φασίστες καί κάθε εἶδους ἐθνικιστές ὅμως] δέν μποροῦν νά κάνουν τίποτα γι' αὐτό. Μέ αὐτή τήν λογική φαίνεται σάν νά μὴν μπορεῖ ἕνα κόμμα πού εἶναι σέ θέση ἀντιπολίτευσης νά κάνει τίποτ' ἄλλο ἀπὸ τό νά θεωρεῖται ὡς ἡ ἐνδιάμεση μερίδα: μιά μερίδα πού εἶναι ἀναγκασμένη νά καταφεύγει στόν «παισιφισμό» τοῦ τύπου «ὄλοι τό ἴδιο εἶναι», ὅταν συζητεῖται γιὰ παράδειγμα τό θέμα τῆς θρησκείας (κοσμικοῦ κράτους), ὅπου δέν ἐγκρίνει οὔτε τόν καταναγκαστικό κεμαλισμό οὔτε καί τόν κυνισμό τοῦ «πολιτικοῦ Ἰσλάμ». Μέ τόν ἴδιο τρόπο, φαίνεται ὅτι στό θέμα τῆς οικονομικοκοινωνικῆς κρίσης ἡ διάγνωση καί οἱ προτάσεις ὁποιοῦδήποτε κόμματος τῆς ἀντιπολίτευσης δέν μποροῦσαν παρά νά χαθοῦν πίσω ἀπὸ τό δίπτυχο τῆς φιλολογίας περὶ φτώχειας καί αἰσχροκέρδειας, ἐνῶ ἡ στάση του στό κουρδικό ζήτημα παραγκωνιζόταν καί ἀχρηστεύταν τόσο ἀπὸ τόν τουρκικό ὅσο καί ἀπὸ τόν κουρδικό ἐθνικισμό.

1. Ἄρθρο τοῦ Ömer Laçiner (Όμερ Λατινέρ) στό τουρκικό περιοδικό *Birikim* (Ἰούλιος 2002, σ. 9-14), στό ἀφιέρωμα γιὰ τήν ἐνταξη τῆς Τουρκίας στήν ΕΕ, μέ τίτλο «Ἡ ΕΕ στόν καθρέφτη τῶν φόβων μας».

2. Πρόκειται γιὰ τό ἀριστερό κόμμα ODP (Κόμμα Ἐλευθερίας καί Ἀλληλεγγύης), τό ὁποῖο μέ ὀριακή πλειοψηφία πῆρε ἀπόφαση, τόν Ἰούνιο τοῦ 2002, κατά τῆς ἐνταξης τῆς Τουρκίας στήν ΕΕ. Ὁ Όμερ Λατινέρ, ἀπὸ τά στελέχη τοῦ κόμματος καί ἕνας ἀπὸ τοὺς σημαντικούς διανοούμενους τῆς Ἀριστερᾶς στήν Τουρκία, καταδίκασε μαζί μέ ἕναν σημαντικό ἀριθμό ἀριστερῶν διανοομένων τήν ἀπόφαση τοῦ ODP. Στήν Τουρκία, τό σημαντικότερο τμήμα τῆς Ἀριστερᾶς κυριαρχεῖται ἀπὸ τόν «ὀρθόδοξο κομμουνισμό». Ἡ συζήτηση ἐναντίον τοῦ ὀρθόδοξου κομμουνισμοῦ ἐντείνεται μόλις τά τελευταῖα χρόνια, γεγονός πού κάνει ὥστε τό ἄρθρο τοῦ Λατινέρ νά φαίνεται ἀναχρονιστικό γιὰ τήν ἐλληνική Ἀριστερά, εἶναι ὡστόσο ἐπίκαιρο καί μαχητικό γιὰ τήν τουρκική Ἀριστερά.

Άναμφισβήτητα αυτοί οι «έπιστημονικώς σοσιαλιστές» μπορούν να υποστηρίξουν ότι οι θέσεις τους σε όλα αυτά τα ζητήματα ήταν, ως προς το περιεχόμενό τους, ξεχωριστές και πρωτότυπες, αλλά απλώς μέσα στις, μετά το 1980, αντίθετες συνθήκες δεν κατέστη δυνατό να διαφανεί ή ιδιότητά τους να προτείνουν ξεκάθαρες εναλλακτικές λύσεις. Χωρίς να αναλύσουμε αυτό το σκεπτικό, αρκούμαστε εδώ να πούμε ότι αυτό στηρίζεται στην ιδέα του αδιεξόδου, αδιεξόδου που προκλήθηκε από τις συνθήκες και τις καταστάσεις.

Αλλά υπάρχει ένα ακόμα σημείο. Όπως είναι γνωστό, στη σημερινή Τουρκία το πιο «ριζοσπαστικό» στοιχείο του μετώπου εναντίον της ΕΕ είναι – όπως και να το κάνουμε – το κόμμα με την ένωσή της Έργατικό Κόμμα (ΕΚ). Το ΕΚ, το οποίο δεν έχει επίσημα εγκαταλείψει τον έπιστημονικό σοσιαλισμό του άνεπιφύλακτου «όχι», στηρίζεται σ' ένα λόγο που ενσωματώνει τους επαινούς προς το Κομμουνιστικό Κόμμα Κίνας και προς το καθεστώς της Βόρειας Κορέας (τό οποίο εξακολουθεί να εξευτελίζει τον υπαρκτό σοσιαλισμό κατατώντας το δυναστικό σοσιαλισμό) με έναν εθνικισμό που προκαλεί το θαυμασμό των κατεξοχήν Τούρκων εθνικιστών, απογυμνώνοντας τον τουρκικό στρατό από τον ιστορικά και θεσμικά κατοχυρωμένο ρόλο του αντικομμουνισμού. Παράλληλα, ενώ το ΕΚ στηρίζεται σ' αυτό το λόγο, δεν παύει να αναφέρεται συνεχώς στις αρχές και τις διαπιστώσεις του «έπιστημονικού σοσιαλισμού». Ξέρουμε ότι οι υπόλοιποι σοσιαλιστές ενοχλούνται από την εικόνα του «έπιστημονικώς σοσιαλιστικού» που το ΕΚ προβάλλει κατ' αυτόν τον τρόπο. Όσο, επειδή αυτή η στάση του ΕΚ δεν απηχείται ως προσβολή της έννοιας και της σκέψης του σοσιαλισμού, αρκούνται οι υπόλοιποι σοσιαλιστές εδώ και χρόνια απλώς στο να μένουν μακριά από το ΕΚ και να αποφεύγουν την από κοινού δράση. Ακόμα περισσότερο: όσες φορές το ΕΚ, τηρώντας αυτή τη στάση, απευθύνει αυθάδικες επικρίσεις στηρίζομενο στα κλισέ του «έπιστημονικού σοσιαλισμού», δεν απαντούν κι έτσι, με την άδειά τους, ακόμα κι αυτή η μοχθηρία εμφανίζεται σαν ένα είδος «έπιστημονικού σοσιαλισμού».

Δεν πρόκειται εδώ για αδιαφορία, αλλά για αδιέξοδο: ένας «έπιστημονικώς σοσιαλιστής» που ενοχλείται πραγματικά από ένα μόρφωμα όπως το ΕΚ, που απεχθάνεται τη γραμμή των πιο βρώμικων και σκοτεινών επιχειρημάτων του εθνικισμού (συμπεριλαμβανομένης της έχθρότητας προς τους όμοφυλόφιλους και τους Έβραίους), επιχειρήματα τα οποία το ΕΚ χρησιμοποιεί χωρίς κανέναν ενδοιασμό, είναι πεπεισμένος ότι μία τέτοια γραμμή δεν μπορεί να έχει οποιαδήποτε σχέση με τον έπιστημονικό σοσιαλισμό. Ο «έπιστημονικώς σοσιαλιστής» είναι σε θέση να δει ξεκάθαρα ότι ένα μόρφωμα, όπως το ΕΚ, είναι το λογικό αποτέλεσμα κάμποσων από τα «ύλικά» που περιλαμβάνονται στις θεωρητικές και πρακτικές αποσκευές του έπιστημονικού σοσιαλισμού, ο οποίος διαμορφώθηκε και όρισε-

τήθηκε για τελευταία φορά από τον Στάλιν και τον σταλινισμό. Πίσω από την προσδοκία, ότι αυτό το βαρύ στίγμα στην έννοια του σοσιαλισμού θα εξαφανιστεί από μόνο του – χωρίς οι ίδιοι να φερθούν με αυθεντική σοσιαλιστική «άλληλεγγύη» εναντίον του ΕΚ – δεν υπάρχει το αδιέξοδο που δημιουργείται από τη γνώση ή τη διαίσθηση αυτής της «πικρής αλήθειας»;

Κάτω από όλα αυτά τα αδιέξοδα κείται το βασικότερο που αποτελεί και την πηγή τους. Πρόκειται για το αδιέξοδο που πήρε την τελική του μορφή σταδιακά, καθώς ο όριζοντας του σύγχρονου σοσιαλισμού στριμωχόταν σ' ένα καλούπι με την καλλωπιστική ονομασία «έπιστημονικός σοσιαλισμός».

Η ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ γεννήθηκε από την υπόθεση, από την ιδέα ότι ο σοσιαλισμός ως ένας τύπος κοινωνίας θα σχεδιαστεί ως κατάσταση της κοινωνίας και της ανθρωπότητας, ως μία ιστορική περίοδος που θα αφήσει πίσω της τον καπιταλισμό και την ιστορία όλων των ταξικών τύπων κοινωνίας – σύμφωνα με την έκφραση του Μάρξ την «προϊστορία της ανθρωπότητας», καθώς η ανάπτυξη του καπιταλισμού – και επομένως οι αντιφάσεις του – θα κορυφώνεται. Οι δυνατότητες υλοποίησης του σοσιαλισμού θα ωριμάσουν μόνον εφόσον και στο βαθμό που θα κορυφώνεται η ανάπτυξη του καπιταλισμού. Ο σοσιαλισμός είναι ένα «ρεῦμα», η ανάπτυξη του οποίου επιχειρήθηκε εμπρακτα βάσει αυτής της σκέψης και με αυτή την προοπτική.

Όσο τα τέλη του 19ου αιώνα, ακόμα και ως τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, οι σοσιαλιστές που είχαν οργανωθεί στην 1η και τη 2η Διεθνή (οι επιδόσεις τους δε θα μās άπασχολήσουν εδώ) προσπαθούσαν να υλοποιήσουν αυτή την ιδέα, αυτή την υπόθεση, έχοντας θεωρήσει την υλοποίηση του σοσιαλισμού ως μία διαδικασία που θα ξεκινούσε από τις κοινωνίες της Δυτικής Ευρώπης, όπου ο καπιταλισμός ήταν πιο αναπτυγμένος, διαχειριζόμενοι τον αγώνα τους με αυτή την προοπτική.

Ακόμα και μετά την Οκτωβριανή Έπανάσταση έγιναν προσπάθειες, τουλάχιστον από τον Λένιν – και τον Τρότσκι – προσωπικά, να διαφυλαχθεί αυτή η υπόθεση, αυτή η ιδέα που έδινε στον σοσιαλισμό την ιδιότητα του «σύγχρονου». Με το θάνατο του Λένιν και την εξουδετέρωση του Τρότσκι, ο «έπιστημονικός σοσιαλισμός», που διαμορφώθηκε από τον κυρίαρχο στην Σοβιετική Ένωση και την 3η Διεθνή σταλινισμό, θεμελιώθηκε πάνω στην εγκατάλειψη αυτής της υπόθεσης. Πρόκειται για τη μετάβαση από μία προσέγγιση που άναζητεί τη δυνατότητα και τις δυναμικές της έπανάστασης και του σοσιαλισμού στις συνθήκες του ώριμου καπιταλισμού, σε μία προσέγγιση που άναζητεί τη δυνατότητα και τις δυναμικές της έπανάστασης και του σοσιαλισμού στις «ύπαναπτοντες», εξαθλιωμένες χώρες-κοινωνίες στις οποίες έχει διεισδύσει ο κα-

πιταλισμός συνοδεία τής βάνανυσης έκμετάλλευσης και τής «ξένης επικυριαρχίας».

Αυτή ή «μετάβαση» δέν είναι άπλή άλλαγή θέσης, μετάβαση από μιά «στρατηγική» σέ μιά άλλη. Πρόκειται για μιά άλλοίωση πού έπεκτείνεται στό σύνολο του σοσιαλιστικού κινήματος και τής σκέψης του περί κοινωνικού συστήματος και πολιτισμού, ξεκινώντας από ζωτικής σημασίας σημεία. Σημεία όπως οι θεσμικές δομές τής μετάβασης στό σοσιαλισμό, ζήτημα πού άπτεται του όρισμού του «ύποκειμένου» [τής επανάστασης] μέσα από τά κίνητρα και τή διαμόρφωσή του καθώς και του θέματος των δυναμικών και δυνατοτήτων του σοσιαλισμού και των χαρακτηριστικών τους. Άπτεται, ουσιαστικά, τής ίδιας τής ουσίας τής έννοιας του σοσιαλισμού.

Δέν μπορούμε νά πούμε ότι ύπάρχον ξεκάθαρες άπόψεις και θέσεις σέ όλα αυτά τά ζητήματα, ακόμα και τήν εποχή πού ή προοπτική τής επανάστασης και του σοσιαλισμού στις κοινωνίες του ώριμου καπιταλισμού ήταν κυρίαρχη. Σ' αυτό τό πνεύμα, οι σοσιαλιστές τής εποχής, παρακολουθώντας τήν συνακόλουθη τής κρίσης του καπιταλισμού ανάπτυξη τής εξέγερσης των εργατών και των κατώτερων τάξεων, πού τό 1830 και τό 1848 θά εξαπλωνόταν σέ όλες τις δυτικοευρωπαϊκές κοινωνίες, συνελάμβαναν τήν επανάσταση ως έκφραση του καταστρεπτικού και δημιουργικού δυναμικού των εξέγεργμένων – τήν κλίμακα και τή μορφή του οποίου δέ θά μπορούσαμε νά προβλέψουμε. Οι ίδιοι αυτοί σοσιαλιστές, αντί νά «διδάξουν» στους εργάτες (τους οποίους θεωρούσαν ως τό «ύποκειμένο τής επανάστασης») τί και πώς πρέπει νά διαμορφωθεί στό σοσιαλισμό – κάτι πού μάλιστα απέφευγαν νά κάνουν – προέβαλλαν έναν τρόπο σκέψης πού έδινε βαρύτητα στην άπόκτηση πιστής στους «θεμελιωτές» πολύπλευρη παιδείας, ώστε νά μπορέσουν οι εργάτες νά κινητοποιήσουν τή δημιουργικότητά τους και νά άποφασίσουν οι ίδιοι, πίο ώριμα, τί θά διαμορφώσουν και πώς. Τό *Κεφάλαιο*, πού ο Μάρξ είχε άφιερώσει σ' έναν εργάτη τόν όποιο θεωρούσε ως τό πρότυπο του «θεμελιωτή εργάτη», τόν W. Wolff, γραφτηκε για νά διαβαστεί από τους εργάτες.

Ο «ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΣ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ» άλλοίωσε τό περιεχόμενο των βασικών έννοιών και άρχων των θεμελιωδών κειμένων τής σύγχρονης σοσιαλιστικής σκέψης, χρησιμοποιώντας τις μόνο τυπικά. Για παράδειγμα, στή θέση τής αντίληψης και του περιεχομένου τής έννοιας του «εργάτη ως θεμελιωτή ύποκειμένου» πού πήρε σάρκα και όστά στό πρόσωπο του W. Wolff, καθιερώθηκε μιά αντίληψη πού έκφράζει μιά άχρωμη, άνώνυμη εικόνα σωματικής δύναμης και άπλοϊκότητας. Πίσω από αυτή τήν εικόνα, οι επιστημονικά σοσιαλιστές θά δώσουν στην έκφραση «ύποκειμένο-θεμελιωτής του σοσιαλισμού» τήν τελική της μορφή, καθώς τό δυσδιάκριτο σχήμα των άπαρχών του «μεγάλου

άδερφού» σταδιακά θά άποσαφηνίζεται και θά εξέλιχεται, ενώ μικροί και μετριοί μεγέθους άδελφοί (εργατοπατέρες) θά τοποθετούνται στην κορυφή τής πυραμίδας, ψηλότερα από τήν άπλοϊκή σωματική δύναμη.

Προκειμένου νά ύπολογίσουμε τό μέγεθος και τόν χαρακτήρα αυτών των άλλοιώσεων άρκει – και μέ τό παραπάνω – νά συγκρίνουμε, για παράδειγμα, τά κράτη πού ίδρυσαν οι επιστημονικά σοσιαλιστές μέ τήν παρισινή κομμούνα, τήν όποία ο Μάρξ χαρακτήρισε ως διαφωτιστική για τή λύση του ζητήματος «κράτος» στό σοσιαλισμό.

Αυτό πού έπιχειρούμε είναι άπλως νά δείξουμε ότι ύπάρχει σ' αυτό τό σημείο μιά πολύ σοβαρή άλλοίωση, μιά ρήξη μάλιστα, χωρίς νά άναφερθούμε έδώ στις συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες, τους παράγοντες ή τις άναγκαιότητες στα πλαίσια των οποίων επήλθε αυτή ή άλλοίωση, χωρίς νά εισέλθουμε στό θέμα των σταδίων από τά όποια αυτή πέρασε. Άς διευκρινίσουμε ώστόσο κάτι: οι συνθήκες, οι παράγοντες και οι άναγκαιότητες δικαιολογούν – καθιστούν μάλιστα άπαραίτητες – τις άλλοιώσεις-μετατροπές, ως ένα όριο. Πέραν αυτού του όριου, εάν οι παραπάνω λόγοι καθιστούσαν άπαραίτητη – ή αν έτσι θεωρήθηκε – μιά άλλαγή στις βασικές άρχές, στην ουσία τής σκέψης, έφόσον κρίθηκε ότι αυτές οι βασικές άρχές δέν ίσχαν πιά (δέν ήταν έγκυρες), αυτό σημαίνει ότι έχουμε περάσει στην προοπτική μιάς «κατ' ουσίαν» διαφορετικής, μιάς άλλης σκέψης και στάσης.

Ο σταλινικός «επιστημονικός σοσιαλισμός» συγκροτήθηκε έμπρακτα βάσει μιάς θεμελιώδους άρχής πού άλλαξε ακόμα και τό περιεχόμενο των έννοιών επανάσταση και σοσιαλισμός και πού μπορεί νά συνοψιστεί ως έξης: «στις κοινωνίες του ώριμου καπιταλισμού δέν γίνεται επανάσταση». Τήν ίδια εποχή, ώστόσο, πάρα πολλοί σοσιαλιστές θεωρούσαν ότι τό γεγονός πως σέ μιά «ύπανάπτυκτη» χώρα, όπως ή Ρωσία, είχε πραγματοποιηθεί μιά επανάσταση δέν σήμαινε έγκατάλειψη τής προοπτικής και τής βασικής άρχής τής επανάστασης στις κοινωνίες του ώριμου καπιταλισμού, αλλά αντίθετως ότι ή πραγματοποίηση αυτής τής προοπτικής (και τής βασικής άρχής) ήταν παράγοντας ώθησης. Στα χρόνια μετά τή Σοβιετική Έπανάσταση αυτή ή προσδοκία δέν έπαληθεύτηκε, αντίθετως άπροσδόκητοι άνεμοι, όπως ή άνοδος των φασισμών, άρχισαν νά κυριαρχούν στην ήπειρωτική Ευρώπη, συμπαράσύροντας και σημαντικές μάξες εργατών. Αυτά είναι τά χρόνια τής ήττας κατά τά όποια ο «επιστημονικός σοσιαλισμός» κυριάρχησε στό σύνολο του σοσιαλιστικού κινήματος, καθώς καθιερώθηκε ή εκ των προτέρων άποδοχή τής ιδέας ότι οι – έσωτερικές – «δυνατότητες και δυναμικές τής επανάστασης έχουν εξαντληθεί» στις κοινωνίες του ώριμου καπιταλισμού και γύρω από αυτή τήν άποδοχή οίκοδομήθηκε ένα θεωρητικό και πρακτικό οίκοδόμημα. Άν προσεγγίσουμε ένα άλλο φαινόμενο πού χαρακτηρίζει αυτά τά χρόνια, τά διαδοχικά κύματα έκκαθαρίσεων στους κόλπους του συ-

νόλου του σοσιαλιστικού κινήματος που είχε ως επίκεντρο την 3η Διεθνή, γίνεται άμεσα εμφανές ότι όλοι οι σοσιαλιστές που εξουδετερώθηκαν, που εκτελέστηκαν ή δολοφονήθηκαν με συνωμοσίες, που πέθαναν στα στρατόπεδα συγκέντρωσης, ήταν αυτοί που προσπάθησαν με τον ένα ή τον άλλο τρόπο να κρατήσουν ανοιχτούς τους δρόμους αυτής της «ανάζητης», να κρατήσουν ζωντανή την προοπτική και τη βασική αρχή της «επανάστασης στις κοινωνίες του ώριμου καπιταλισμού». Ο σταλινισμός είναι ένα δόγμα που δημιουργήθηκε όχι μόνο κόβοντας τους δεσμούς του «έπιστημονικού σοσιαλισμού» με αυτή τη βασική αρχή, αλλά και επιφέροντάς της ένα θανατηφόρο πλήγμα.

ΣΕ ΠΡΩΤΟ ΠΛΑΝΟ, αυτή ή τόσο εύκολη νίκη, τό φράξιμο του όρίζοντα του σύγχρονου καπιταλισμού από τον «έπιστημονικό σοσιαλισμό» μπορεί να έρμηνευτεί όχι από τις συνθήκες, τά φαινόμενα και τις «άντικειμενικές αναγκαιότητες» ή την κατεύθυνση της εποχής, αλλά από τό γεγονός ότι στηρίζεται σ' έναν παλιό, συνηθισμένο, καθιερωμένο τρόπο σκέψης που έντοπίζεται στις ρίζες της ιστορίας μας, στά βάθη της ανθρώπινης ύπαρξης. Ο «έπιστημονικός σοσιαλισμός» είναι μία από τις συγκαλυμμένες μορφές ενός απαρχαιωμένου τρόπου σκέψης. Αυτός ο τρόπος σκέψης βασίζεται στην ιδέα ότι ο άνθρωπος, προκειμένου να συνεχίσει τη ζωή του ως μία φυσική όντοτητα, έπιδιώκει καταρχήν την ικανοποίηση των φυσικών του αναγκών και όρμών, ότι όλα τά προβλήματα δημιουργούνται από τη μη ικανοποίηση αυτών των αναγκών και ότι αυτή είναι ή αιτία των κοινωνικών προβλημάτων και συγκρούσεων. Ο «έπιστημονικός σοσιαλισμός», δηλαδή, διαδέχεται τά ρεύματα που καθ' όλη τη διάρκεια της ιστορίας αγωνίζονταν για μία δίκαιη κοινωνία τονίζοντας τό άδικο της διάκρισης σέ πλούσιους και φτωχούς, δυνατούς και καταπιεσμένους, και προσαρμόζεται, λαμβάνοντας υπόψη μόνο αυτήν την παράμετρο, σ' έναν αιώνα που δημιούργησε τη δυνατότητα και τις συνθήκες για τη συνεχή αύξηση αυτών των ρευμάτων. Οι λέξεις πλούσιος-φτωχός αντικαταστάθηκαν από τις λέξεις άστος (κεφάλαιο) και εργάτης (εργασία), ενώ ή πάλη των τάξεων, ο αγώνας για δίκαιη κατανομή, ο ισχυρισμός ότι ή ταξική συνείδηση έχει τη μεγαλύτερη σημασία (ή σημασία που αποδίδεται στην ταξική συνείδηση), [έν τέλει] ο σοσιαλισμός ταυτίστηκε με τη δίκαιη κατανομή και μέ άξονα (γύρω από) αυτήν την ταύτιση δημιουργήθηκε ένα ρεύμα σκέψης στό οποίο μέ μεγάλη εύκολία προσαρμόστηκε ή παραδοσιακή αντίληψη ισότητας.

ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΟΝ «ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟ», ο δυναμισμός και ή νομιμοποίηση του σοσιαλιστικού αγώνα πηγάζει από την αντίδραση των μαζών των

εργατών-εργαζομένων στην περίπτωση που, ενώ ή παραγωγή αυξάνεται συνεχώς, τό μερίδιό τους δέν αυξάνεται ποσοτικά ή στό ίδιο ποσοστό. Έπειδή ο στόχος και τό κίνητρο της ύπαρξης και του αγώνα είναι ή «αύξηση του μεριδίου», τό νά γίνεται άποδεκτό ότι όλα τά άλλα προβλήματα σχετίζονται μέ τό ζήτημα αυτής της κατανομής και πηγάζουν από αυτό έχει ως αποτέλεσμα νά ενεργοποιείται ακόμα μεγαλύτερη αντίδραση καθώς και νά γίνεται περισσότερο γνωστή, νά κεντριζεται ή όρμη για μερίδιο και κέρδος. Η «ταξική συνείδηση» – ή τό ταξικό μίσος – λαμβάνει την έννοια ενός πλαισίου σκέψης που διαμορφώνεται προς αυτή την κατεύθυνση και μ' αυτή την έννοια.

Στό πλαίσιο αυτής της λογικής, που όρισамε συνοπτικά, είναι φυσικό ο σοσιαλισμός και ή επανάσταση νά συλλαμβάνεται κίνημα που άντλεί την ενέργειά του, τό δυναμισμό του και τη νομιμοποίησή του, σέ συνθήκες θάναυσης οικονομικής εκμετάλλευσης και άνεχειας: άν δηλαδή υπάρχουν και εξεγείρονται μάζες – δέν έχει σημασία άν είναι εργάτες ή εργαζόμενοι – των οποίων τό μερίδιο μειώνεται (ή δέν αυξάνεται) την ίδια στιγμή που ή παραγωγή αυξάνεται ή είναι δυνατό νά αυξηθεί. Έπομένως, άν θεωρείται ότι ή ενέργεια, ο δυναμισμός και ή νομιμοποίηση του σοσιαλισμού πηγάζει μόνο από αυτές τις συνθήκες, δεδομένου ότι ο καπιταλισμός, από τό τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα και μετά, φαίνεται – παρά τις περιοδικές έντονες κρίσεις που περνά – νά έχει καταφέρει νά εξασφαλίσει στους εργαζόμενους, στις κατώτερες τάξεις, μία αυξανόμενη ευημερία, δεδομένου ακόμα ότι αυτή ή τάση δείχνει νά μπορεί νά συνεχιστεί, τότε αυτό σημαίνει ότι στό κέντρο αυτού του συστήματος, στις μητροπόλεις του, οι δυνατότητες και δυναμικές, ή νομιμοποίηση της επανάστασης και του σοσιαλισμού αναιρούνται ή έχουν αναιρεθεί.

Η ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ, σης όποιας την οικοδόμηση ο Μάρξ επέδρασε καθοριστικά, δημιουργήθηκε ταυτόχρονα μέ έκδοχές του παραδοσιακού ρεύματος ισότητας που προσαρμόστηκαν στη βιομηχανική εξέλιξη και που έστίαζαν σέ φόρμουλες και συστήματα τά όποια θά εξασφάλιζαν τη δίκαιη κατανομή (την ισότητα της κατανομής). Έτσι, ή σύγχρονη σοσιαλιστική σκέψη προσπάθησε από τη μία νά αναπτύξει αυτά τά ρεύματα κατευθύνοντάς τα προς μία αντίληψη που αναζητεί την πηγή του προβλήματος και της λύσης του όχι στό σύστημα της κατανομής, αλλά στόν τρόπο/σύστημα της παραγωγής, ενώ από την άλλη διεξήγαγε σκληρές πολεμικές έναντίον ρευμάτων που – όπως ο Προυντόν – είχαν μπλοκαριστεί (άκνητοποιηθεί) στό ζήτημα της ίσης κατανομής (στην ισότητα της κατανομής).

Όπως ήδη σημειώθηκε, ο έντοπισμός του προβλήματος στην κατανομή (στό σύστημα κατανομής) συμπιπτει μέ τις τάσεις ικανοποίησης των φυσικών αναγκών

καί όρμῶν τῶν ἀνθρώπων, ιδιαίτερα τῶν κατώτερων τάξεων, τῶν ἐργατῶν-ἐργαζομένων. Ὡστόσο, ἡ προσέγγιση πού στρέφεται στόν τρόπο παραγωγῆς, στήν παραγωγή, συμπύπτει μέ τά χαρακτηριστικά πού κάνουν τόν ἄνθρωπο (τόν ἄνθρωπο ἐν γένει καί τούς ἀνθρώπους τῶν προαναφερόμενων ομάδων) *ἄνθρωπο*, ἕνα ιδιαίτερο καί μοναδικό εἶδος ὑπαρξῆς, καθώς καί μέ τή δυνατότητα, τήν ικανοποίηση, τήν ὑλοποίηση τῶν ἐπικοδομητικῶν, δημιουργικῶν ικανοτήτων τοῦ ἀνθρώπου, δηλαδή μέ τήν «πράξη», τήν προμελετημένη ἐνέργεια πού ὁ Μάρξ τόσο πολύ τόνισε.

Ἄν καί τόνισαμε ὅτι ὡς τά χρόνια πού ἀκολούθησαν τήν Ὀκτωβριανή Ἐπανάσταση ἦταν γενικά ἐγκυρη στό παγκόσμιο σοσιαλιστικό κίνημα/κινήματα μία προσέγγιση πού στηριζόταν στήν πραγματοποίηση τῆς ἐπανάστασης καί τοῦ σοσιαλισμοῦ στίς κοινωνίες τοῦ ὄριμου καπιταλισμοῦ, ὡστόσο δέν θά μπορούσαμε νά ποῦμε ὅτι αὐτή ἡ προσέγγιση μπήκε σέ ἐφαρμογή σύμφωνα μέ τήν προοπτική καί τήν ἀντίληψη πού μόλις ἀναλύσαμε. Ὑπῆρξε, ἀκόμα, μία ἄλλη κίνηση ἡ ὁποία κατέκρινε μέ ὀργή τήν ἄποψη πού ταύτιζε τήν ἰσότητα κατανομῆς (δίκαιη κατανομή) μέ τόν σοσιαλισμό: τό πρόγραμμα πού ἐγινε δεκτό στή Gotha τῆς Γερμανίας – κατά τή δεκαετία τοῦ 1880, ἡ Γερμανία ἦταν ἡ χώρα μέ τό πιό ἰσχυρό ἐργατικό-σοσιαλιστικό κίνημα, μία ἀπό τίς χώρες ὅπου πρωτίστως ἀναμενόταν ἡ «ἐπανάσταση». Καί γιά αὐτή τήν κίνηση, στήν ὁποία ἐπαιξάν πρωταγωνιστικό ρόλο προσωπικότητες ὅπως ὁ Μπέμπελ καί ὁ Λίμπνεχτ, σύντροφοι τοῦ Μάρξ γιά χρόνια (μᾶλλον ὁ Μάρξ εἶπε «ἐγώ δέν εἶμαι μαρξιστής» ἔχοντας κατά νοῦ αὐτούς τούς μαρξιστές συντρόφους του), δέν θά μπορούσαμε νά ποῦμε ὅτι κατ'ἀφερέντως νά ἐπεξεργαστεῖ καί νά ἀναπτύξει ἐπαρκῶς αὐτό στό ὁποῖο στόχευε ὁ Μάρξ. Στό ἔργο τοῦ Μάρξ ὑπάρχουν πολλά θεμελιώδη σημεῖα, ἐπιχειρήματα καί ἐνδείξεις τῆς δικῆς του προσέγγισης. Ἀκόμα περιμένουμε νά ἀνακαλυφθοῦν καί νά ἀναπτυχθοῦν, στά πλαίσια τοῦ σημερινοῦ πολύ πιό ὄριμου καπιταλισμοῦ, αὐτά τά «συστατικά», πού σημειώθηκαν μέ μία εὐφυή διαίσθηση, ἡ ὁποία προκαλεῖ τόν θανατισμό ἀκόμα καί στή σημερινή ἀνάγνωσή τους.

Ἄς μὴν ἀδικήσουμε ἀρκετές πρωτοβουλίες, ἀναζητήσεις καί προσπάθειες πού ἐμείναν περιθωριακές ἢ σπρώχτηκαν στό περιθώριο, ἀλλά μπορούμε νά ποῦμε ὅτι ἡ προοπτική τῆς ἐπανάστασης στίς κοινωνίες τοῦ ὄριμου καπιταλισμοῦ, θεωρούμενη στό σύνολό της, εἶναι τό πιό παρθένο πεδίο, αὐτό πού ἔχει προσεγγιστεῖ, πού ἔχει δοκιμαστεῖ λιγότερο, στήν ἱστορία τοῦ συνόλου τοῦ σοσιαλιστικοῦ κινήματος.

Δέν εἶναι δυνατόν οὔτε νά φανταζόμαστε πιά ὅτι αὐτή ἡ παραδοσιακή [ἐξισωτική] ἀντίληψη (δῆθεν «ἐπιστημονικός σοσιαλισμός»), πού κυριαρχοῦσε καί ἐξακολουθεῖ νά κυριαρχεῖ στό σοσιαλιστικό κίνημα, θά ἀναμετρηθεῖ μέ τή σκοτεινή ὑπαρξή της ἡ ὁποία τρέφεται ἀπό τίς προκαταλήψεις της, τά ἀδιέξοδά της, τίς ιδέες ἡγεμονίας καί κυρίως ἀπό τήν ἰδεολογία τοῦ

καπιταλισμοῦ – τόν οἰκονομισμό – ἢ ὅτι θά πολεμήσει ἀπευθείας τόν καπιταλισμό στά πιό ἰσχυρά του προπύργια. Εἶναι ἀναγκασμένη νά ἀποφεύγει ὄχι μόνο μία τέτοια ἀναμέτρηση, ἀλλά – ἐξαιτίας τῆς ἀδιέξοδης λογικῆς της, πού ἤδη ἀναφέραμε – ἀκόμα καί τήν ἀπευθείας ἐπαφή μέ τίς συνθήκες τοῦ ὄριμου καπιταλισμοῦ.

Γι' αὐτό τόν λόγο εἶναι ἀπολύτως κατανοητή ἡ στάση διαφόρων εἰδῶν «ἐπιστημονικῶς σοσιαλιστῶν», οἱ ὁποῖοι, καθώς διακρίνεται ἡ πιθανότητα συμμετοχῆς τῆς Τουρκίας στήν ΕΕ, λένε – αὐτομάτως – ὄχι. Ἀφοῦ ἡ Τουρκία δέν πρέπει νά ἐνσωματωθεῖ στό πλαίσιο τοῦ καπιταλισμοῦ τῆς ΕΕ, πού εἶναι τουλάχιστον ρυθμιζόμενος! Ἔτσι, οἱ ἄνεμοι τῆς ὀργῆς, τῆς ἀπαισιοδοξίας καί τῆς ἀπελπισίας τῶν ἀνθρώπων, πού ἔχουν ἀπαυθῆσει ἀπό τό πολιτικό σύστημα, ἀπό τό ἐξουθενωμένο καί ἀλαζονικό κράτος τοῦ ὁποῖου ἡ οἰκονομία πηγαίνει ἀπό κρίση σέ κρίση, ἀπό αὐτόν τό ρακένδυτο καπιταλισμό, θά μπορούν νά πνέουν στά πανιά τῆς βάρκας τους μέ τά ραγιαμένα κατάρτια. Οἱ «ἐπιστημονικῶς σοσιαλιστές» εἶναι ἀναγκασμένοι, ἐλλείψει ἄλλης διεξόδου, νά φέρονται ἔτσι, ἀκόμα κι ἂν πρέπει νά ἀντιπαρέρχονται μέ χρεοκοπημένες ἀπαντήσεις τό ἐρώτημα: γιατί αὐτοί οἱ ἄνεμοι, σέ χώρες ὅπως ἡ Τουρκία, φουσκώνουν περισσότερο τά πανιά τοῦ θρησκευτικοῦ φανατισμοῦ καί τοῦ φασιστικοῦ ἐθνικισμοῦ παρά τά δικά τους πανιά;

Ἡ ΤΟΥΡΚΙΑ, χωρίς τή συμμετοχή τῶν σοσιαλιστῶν, αὐτή τήν ἐποχή ἢ θά μπεῖ στήν ΕΕ ἢ θά περιμένει σ' ἕνα «καθαρήριο» ἢ δέν θά μπεῖ. Ἡ ΕΕ μπορεῖ καί νά εἶναι ἕνα ἱμπεριαλιστικό σχέδιο, ἀλλά μπορεῖ νά εἶναι κι ἕνα ἱστορικό πείραμα, ἕνα ἐγχείρημα μέ ἀνοιχτές προοπτικές πού διαμορφώνεται μεταξύ ἄλλων καί μέ τούς ἀγῶνες πού διεξάγουν σ' αὐτές τίς κοινωνίες κινήματα, ὀργανώσεις καί ἄνθρωποι, ἂν μὴ τί ἄλλο εὐαίσθητοι στίς ἀνθρώπινες, οἰκουμενικές ἀξίες.

Ἄν θά δημιουργηθεῖ στήν Τουρκία ἕνα σοσιαλιστικό κίνημα ἄξιο τοῦ ὀνόματος καί τῆς ιδιότητάς του, ἀποφασισμένο νά ἀναγνωρίσει αὐτές τίς ἀλήθειες, καμία ἀπό τίς παραπάνω διαπιστώσεις δέν ἐξαρτᾶται ἀπό τήν ἀπόφαση πού θά πάρει τό σοσιαλιστικό κίνημα σ' αὐτή τή χρονική στιγμή. Αὐτό τό κίνημα ἢ πρέπει νά προετοιμαστεῖ γιά τήν ἐμπειρία τῆς ἀντιμετώπισης τῶν ἄγριων κυμάτων τοῦ ὄριμου καπιταλισμοῦ, μία ἐμπειρία στήν ὁποία δέν ἔχει ἀκόμα δοκιμαστεῖ, ἢ εἶναι ἕνα τίποτα.

# ΗΜΕΡΕΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΑΜΝΗΣΙΑΣ

του Άντυπα Καρίπογλου\*

**Τ**ΗΝ ΙΔΙΑ ΣΤΙΓΜΗ ΠΟΥ ΓΙΝΕΤΑΙ όλο και πιο εμφανές τό άδιέξοδο στό όποιο έχουμε περιέλθει έξ αίτίας τής πολιτικής μας άπέναντι στό άκατονόμαστο κράτος βορειώς τών συνόρων μας, οι άποκλειστικοί άντιπρόσωποι του πατριωτισμού και πρωταγωνιστές του γιαλαντζή μακεδονικού άγώνα βρῆκαν νέο πεδίο δόξης λαμπρό για νά προβάλουν τίς «έθνικώς ύγιεις» θέσεις τους. Νέα μειοδοσία λοιπόν ή αντίδραση κατά τής νομοθετικής μετονομασίας τής Μικρασιατικής Καταστροφής σέ «γενοκτονία τών Έλλήνων τής Μικράς Άσίας από τό Τουρκικό Κράτος». Για σχεδόν όγδόντα χρόνια, ή τραγική τύχη του έλληνισμού τής Μικράς Άσίας είχε καταχωρηθεί στή μνήμη όλων μας ως καταστροφή. Κανείς δέν διανοήθηκε νά άμφισβητήσει τά όσα τερατώδη προηγήθηκαν και άκολούθησαν τήν έξοδο εκατοντάδων χιλιάδων Έλλήνων, κανείς δέν σκέφθηκε νά παραγράψει τίς τουρκικές θηριωδίες, τούς φόνους, τούς βιασμούς, τίς διώξεις. Κανείς όμως δέν είχε σκεφθεί έπίσης νά διαγράψει τίς δικές μας ευθύνες για τήν τραγωδία. Η λέξη καταστροφή άλλωστε, λέξη πού δέν επιβλήθηκε από καμιά «έπίσημη» ιστοριογραφία, ούτε βέβαια καθιερώθηκε μέ νόμο, δείχνει άκριβώς αυτό: ότι για τά όσα υπέστησαν οι Έλληνες τής Μικράς Άσίας, υπάρχουν ένοχοι έγκλημάτων και στίς δύο πλευρές του Αιγαίου. Σήμερα κάποιοι επιχειρούν νά ξαναγράψουν τήν ιστορία, αντικαθιστώντας τή λέξη πού τό συλλογικό ύποσυνείδητο επέλεξε ως καταλληλότερη, μέ έναν νομικό καθαρά όρο πού ύποδηλώνει σαφώς ότι για τόν ξεριζωμό του έλληνισμού τής Μικράς Άσίας ευθύνονται άποκλειστικά οι βάρβαροι, οι έχθροι, οι άλλοι. Πάντα οι άλλοι.

\* Τό ως άνω άρθρο του Άντυπα Καρίπογλου δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά στον δικτυακό τόπο του Κόμματος των Φιλελευθέρων, [www.liberals.gr](http://www.liberals.gr)



## Α. Τό έγκλημα τής γενοκτονίας

Ο ΟΡΟΣ ΓΕΝΟΚΤΟΝΙΑ ΕΙΝΑΙ ΕΝΑΣ ΟΡΟΣ άμιγώς νομικός. Δέν θά τόν βρείτε σέ κανένα λεξικό, καμιάς γλώσσας, πριν από τό 1944-48. Η λέξη δέν υπήρχε καν. Έπινοήθηκε για νά περιγράψει τή φρίκη του ολοκαυτώματος από τούς ναζί, για νά τυποποιήσει ένα συγκεκριμένο έγκλημα κατά τής ανθρωπότητας. Η τυποποίηση αυτή είναι έξαιρετικά άυστηρή και περιορισμένη. Σύμφωνα μέ τήν από 9.12.1948 Σύμβαση του Ο.Η.Ε. για τήν πρόληψη και τήν καταστολή του εγκλήματος τής γενοκτονίας, πού κυρώθηκε από τή χώ-

ρα μας μέ τό ν.δ. 3091/1954,<sup>1</sup> γενοκτονία εἶναι: α) ὁ φόνος τῶν μελῶν μιᾶς ἐθνικῆς, ἐθνολογικῆς, φυλετικῆς ἢ θρησκευτικῆς ομάδας, β) ἡ σοβαρή βλάβη τῆς σωματικῆς ἢ διανοητικῆς ἀκεραιότητάς τους, γ) ἡ ἀπό πρόθεση ὑποβολή τῆς ομάδας σέ συνθήκες διαβίωσης οἱ ὁποῖες μποροῦν νά ἐπιφέρουν τήν πλήρη ἢ μερικὴ σωματικὴ καταστροφή τῆς, δ) ἡ λήψη μέτρων πού ἀποβλέπουν στήν παρεμπόδιση τῶν γεννήσεων στους κόλπους αὐτῆς τῆς ομάδας καί ε) ἡ ἀναγκαστικὴ μεταφορά παιδιῶν μιᾶς τέτοιας ομάδας σέ ἄλλη, ὅταν καί μόνο ὅταν οἱ πράξεις αὐτές ἔχουν ὡς πρόθεση τὴν μερικὴ ἢ ὀλική καταστροφή τῆς ομάδας αὐτῆς.<sup>2</sup>

Τό σημεῖο αὐτό ἀξίζει νά ἐξηγηθεῖ, διότι πολλοὶ (καί νομικοὶ) ὑποπίπτουν στό σφάλμα νά θεωροῦν ὅτι κάποια ἀπό τίς παραπάνω περιοριστικὰ ἀναφερόμενες πράξεις ἀποτελεῖ γενοκτονία ἂν γίνεται ἀπό πρόθεση. Ἡ Σύμβαση δέν ὀρίζει ἔτσι. Δέν ἀρκεῖ ὁ φόνος π.χ. τῶν μελῶν μιᾶς ομάδας νά γίνει ἀπό πρόθεση. Ἡ πρόθεση πρέπει νά εἶναι ἡ ἐξόντωση τῆς ομάδας. Ἡ γενοκτονία εἶναι ἐγκλημα πού χαρακτηρίζεται ἀπό τὸν σκοπό του. Γιά νά γίνει κατανοητὴ ἡ διαφορὰ στό μὴ νομικὸ θά χρησιμοποιήσω ἓνα παράδειγμα: ἂν κάποιος δολοφονῆσει κάποιον γιά νά τὸν κληρονομήσει, ἀσφαλῶς διαπράττει ἀνθρωποκτονία ἀπό πρόθεση. Σκοπὸς του ὅμως δέν εἶναι ἀπλῶς νά δολοφονήσει, σκοπὸς του εἶναι νά κληρονομήσει. Τό ἀντίστοιχο τῆς γενοκτονίας θά ἦταν μιὰ δολοφονία πού γίνεται ἀποκλειστικά γιά νά δολοφονηθεῖ ὁ ἄλλος, ἐπειδὴ εἶναι αὐτὸς πού εἶναι. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἰδιαίτερη ἀπαξία τῆς γενοκτονίας, ἡ ὁποία δίκαια χαρακτηρίστηκε ὡς τό κατεξοχὴν ἐγκλημα κατὰ τῆς ἀνθρωπότητος.<sup>3</sup> Οἱ πράξεις πού ὀρίζονται στήν σύμβαση, ὅταν γίνονται ἀπό πρόθεση (ἄλλωστε ἐξ ἀμελείας δέν θά μποροῦσαν νά γίνουν) δέν συνιστοῦν γενοκτονία, ἂν ὁ σκοπὸς ἦταν ἄλλος, ὅπως γιά παράδειγμα ἀντίποινα, ἐκδίκηση, τρομοκράτηση, ἐκκαθάριση περιοχῶν. Βεβαίως, ὅλες αὐτές οἱ πράξεις συνιστοῦν ἐγκλήματα πολέμου ἢ/καὶ ἐγκλήματα κατὰ τῆς ἀνθρωπότητος. Δέν συνιστοῦν ὅμως ἀναγκαῖα «γενοκτονία». Γι' αὐτὸ τυποποιήθηκε ξεχωριστὰ τό ἐγκλημα τῆς γενοκτονίας. Διότι εἶναι ἐγκλημα πολιτικὸ μέ ρατσιστικὸ ὑπόβαθρο, ἐγκλημα πού ἀρνεῖται τὴν ἴδια τὴν ὑπαρξὴ μιᾶς ἐθνικῆς ἢ θρησκευτικῆς ομάδας.<sup>4</sup> Κατ' ἀρχὴν λοιπὸν πρέπει νά σημειωθεῖ ὅτι πρὶν ἀπὸ τό 1948, μόνο καταχρηστικὴ ἀναφορά μπορεῖ νά γίνει σέ ἰδιαίτερο ἐγκλημα γενοκτονίας, ἀφοῦ ὁ ποινικὸς κανόνας ποτέ δέν ἔχει ἀναδρομικὴ ἰσχύ. Ἀκόμη καί οἱ ναζὶ ἐγκληματίες πολέμου, ὑπαίτιοι τῆς ἐξόντωσης τῶν Ἑβραίων πού δικάστηκαν καί καταδικάστηκαν, δέν καταδικάστηκαν γιά «γενοκτονία», ἀλλὰ γιά «ἐγκλημα κατὰ τῆς ἀνθρωπότητος» προβλεπόμενο στό ἄρθρο 6 τοῦ Καταστατικοῦ Χάρτη τῶν Διεθνῶν Στρατιωτικῶν Δικαστηρίων τῆς Νυρεμβέργης καί τοῦ Τόκιο. Ὅμως, ὁ ὅρος χρησιμοποιεῖται καί γιά περιπτώσεις πρὸ τοῦ 1948, διότι ἀκριβῶς τό ἐγκλημα τυποποιήθηκε ἔχοντας ὑπόψη τίς περιπτώσεις αὐτές καί

κυρίως τὴν περίπτωση τῶν Ἀρμενίων<sup>5</sup> καί τῶν Ἑβραίων.<sup>6</sup> Κρίσιμο ἐπίσης θέμα εἶναι τό ζήτημα τοῦ ὑπαίτιου ἢ τῶν ὑπαίτιων μιᾶς γενοκτονίας. Ἀπὸ τὴν Σύμβαση προκύπτει σαφῶς ὅτι ἡ ὑποκειμενικὴ ποινικὴ εὐθύνη γιά τό ἐγκλημα τῆς γενοκτονίας ἀνήκει σέ ἄτομα<sup>7</sup> καί ὄχι σέ κράτη.<sup>8</sup> Ἐνοχος γενοκτονίας δέν μπορεῖ νά εἶναι τό κράτος, ἀλλὰ τὰ φυσικὰ πρόσωπα, ἔστω καί ἂν αὐτὰ ἐνεργοῦσαν μέ τὴν ιδιότητα τοῦ κρατικοῦ ὄργάνου.

## Β. Οἱ διωγμοὶ τῶν Ἑλλήνων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας

ΔΕΝ ΥΠΑΡΧΕΙ ΚΑΜΙΑ ΑΜΦΙΒΟΛΙΑ ὅτι στό διάστημα 1914-1922 (στό ὁποῖο ἀναφέρεται ὁ ν. 2645/1998), οἱ Ἕλληνες κάτοικοι τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ὑπέστησαν διωγμούς καί ὅτι οἱ πράξεις ἐναντίον τους (φόνος, ἐκτοπίσεις ὑπὸ συνθήκες πού ὀδήγησαν πολλές φορές σέ φυσικὴ ἐξόντωση τῶν ἐκτοπιζομένων) ἐμπίπτουν στίς περιπτώσεις α καί γ τοῦ ἄρθρου 2 τῆς Σύμβασης γιά τὴν Πρόληψη καί τὴν Καταστολή τῆς Γενοκτονίας. Ὅπως ὅμως ἐκτέθηκε παραπάνω, γιά νά χαρακτηριστοῦν οἱ διωγμοὶ αὐτοὶ «γενοκτονία» πρέπει νά ἀποδειχθεῖ ὅτι ἐγιναν μέ σκοπὸ τὴν ἐξόντωση τῶν μελῶν τῆς ἐθνικῆς ομάδας τῶν Ἑλλήνων καί ὄχι γιά ἄλλους λόγους. Ἄν τὰ κίνητρα ἦταν ἄλλα, τότε ἔχουμε βεβαίως ἐγκλήματα, ἀλλὰ ὄχι γενοκτονία. Ἡ βιβλιογραφία (διεθνῆς καί ἐλληνικὴ) πού ἀναφέρεται στήν περίοδο εἶναι τεράστια, ἐνῶ καί τό σύνολο τῶν πηγῶν εἶναι δημοσιευμένο. Ἐπιλέγω ὅμως νά ἀναφερθῶ μόνο σέ κείμενα ὑπεράνω πάσης ὑποψίας, ἔτσι ὥστε νά μὴν ὑπάρχει ἡ δυνατότητα τὴν ὁποία κατὰ κόρον χρησιμοποιοῦν οἱ «ὕγιως σκεπτόμενοι» συμπατριῶτες μας, δηλαδή τῆς συκοφάντησης ὁποιουδήποτε δέν συμφωνεῖ μέ τὴν «ἐπίσημη» ἱστορία ὡς ἀνθέλληνα καί πράκτορα, ἀκόμη καί ὅταν αὐτὸς παρουσιάζει τεκμηριωμένες θέσεις.

Στὴν ἀποδεκτὴ λοιπὸν (καί οὐσιαστικὰ «κρατικὴ»)

1. ΦΕΚ Α' 250.
2. Ἄρθρο 2 τῆς Σύμβασης.
3. E. Zoller: La définition des crimes contre l' humanité, Journal du Droit International, 1993 p. 549.
4. Ἰδ. Lemkin: Le crime de génocide, Revue du Droit International (Sottile) 1946.
5. Ὅποτε καί γιά πρώτη φορά παρουσιάζεται ὁ ὅρος «ἐγκλημα κατὰ τῆς ἀνθρωπότητος» στήν κοινὴ Ἀγγλορωσικὴ Διακήρυξη τῆς 28.3.1915.
6. Ἰδ. H. Fein: Genocide Watch, New Haven, 1992.
7. Ἄρθρα 4-6 τῆς Σύμβασης.
8. Ἰδ. ἐκτενῶς Π. Παπαδάτος: Τὸ ἐγκλημα τῆς γενοκτονίας, Ἐφημερίς τῶν Ἑλλήνων Νομικῶν, τ. ΚΓ' 1956, σσ. 133-140, 345-350.

Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους,<sup>9</sup> ὑπάρχει ἐκτενής ἀναφορά στους διωγμούς τῶν Ἑλλήνων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Τό χρονικό σημεῖο ἔναρξης τῶν διωγμῶν τοποθετεῖται τόν Μάιο τοῦ 1914, ὅποτε ἐκκενώθηκε ἡ περιοχή ἀπέναντι ἀπό τὰ ἐπίμαχα ἑλληνικά νησιά τοῦ Αἰγαίου, προκειμένου νά ἐγκατασταθοῦν Τούρκοι πρόσφυγες ἀπό τὰ ἐδάφη πού ἔχασε ἡ Ὀθωμανική Αὐτοκρατορία στους Βαλκανικούς Πολέμους, ἀλλά καί γιά στρατιωτικούς λόγους. Ἡ ἐκκένωση ἔγινε μέ τήν ἐπιμονή καί τήν καθοδήγηση τοῦ Γερμανοῦ στρατηγοῦ Λίμαν φόν Σάντερς, ὁ ὁποῖος ἀπό τό 1913 εἶχε ἀναλάβει στρατιωτικός διοικητής τῆς περιοχῆς, στά πλαίσια τῆς συμμαχίας τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας μέ τίς Κεντρικές Δυνάμεις κατά τόν Α΄ Παγκόσμιον Πόλεμο. Μάλιστα, πρῖν ἀπό τίς μαζικές ἐκτοπίσεις εἶχε ἀναληφθεῖ ἐνορχηστρωμένη ἐκστρατεία ὥστε τό ἑλληνικό στοιχεῖο τῶν περιοχῶν αὐτῶν νά ἐξαναγκαστεῖ σέ ἐκούσια μετανάστευση. Χαρακτηριστικό εἶναι ὅτι ἀστικοί πληθυσμοί (Σμύρνη, Κωνσταντινούπολη) δέν διώχθηκαν, ἐνῶ συμφωνήθηκε κατ' ἀρχήν μέ τήν Ἑλληνική Κυβέρνηση μερική ἀνταλλαγή πληθυσμῶν καί συστάθηκε Μικτή Ἑλληνοτουρκική Ἐπιτροπή γιά τήν ρύθμιση τοῦ θέματος τῶν περιουσιῶν. Οἱ διωγμοί ἐπεκτάθηκαν μετά τήν συμμαχική ἐκστρατεία στά Δαρδανέλια. Τούς διωγμούς αὐτούς οἱ συγγραφεῖς τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους ἀποδίδουν σέ προσπάθεια ἀλλοίωσης τῆς ἐθνολογικῆς σύστασης τοῦ Μικρασιατικοῦ πληθυσμοῦ, παρά σέ ἀντίποινα (καί βεβαίως καθόλου σέ πρόθεση ἐξόντωσης τῆς ἐθνικῆς ομάδας), ἐνῶ τούς συνδέουν μέ τήν διπλωματική δραστηριότητα πού εἶχε ἀναπτύξει κυρίως ἡ Μεγάλη Βρετανία ὑποσχόμενη μικρασιατικά ἐδάφη στήν Ἑλλάδα προκειμένου νά βγεῖ στόν πόλεμο στό πλευρό τῆς Ἀντάντ. Στόν Πόντο, ὅπου ρωσικά στρατεύματα ἀπειλοῦσαν ὀθωμανικά ἐδάφη, οἱ διωγμοί ὑπῆρξαν ιδιαίτερα βίαιοι. Ὅλα αὐτά τά στοιχεῖα συνηγοροῦν στό συμπέρασμα ὅτι σκοπός τῶν διωγμῶν αὐτῶν *συνολικά* δέν ὑπῆρξε ἡ φυσική ἢ βιολογική ἐξόντωση τῆς ομάδας, ἀλλά ἡ ἐπίλυση τοῦ μειονοτικοῦ προβλήματος καί ἡ πρόληψη τῆς δημιουργίας ἐνός ἐσωτερικοῦ μετώπου τήν στιγμή κατὰ τήν ὁποία τό ἔδαφος τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας κινδύνευε ἀπό πολλές πλευρές. Στήν διάρκεια τῆς περιόδου αὐτῆς (1914-1918) συνέβησαν πολλές ἐπιβεβαιωμένες σφαγές καί θάνατοι χιλιάδων ἀνθρώπων λόγω τῶν συνθηκῶν στίς ὁποῖες ὑποβλήθηκαν κατὰ τίς μετακινήσεις τους, ἐνῶ ἐπίσης σημειώθηκαν πολλές πράξεις ἀντεκδίκησης εἰς βάρος τῶν Ἑλλήνων, διότι δέν πρέπει νά ξεχνᾶμε ὅτι ἡ ἑλληνοτουρκική σύγκρουση ἦταν πολύ πρόσφατη καί στήν Ὀθωμανική Αὐτοκρατορία κατέφευγαν πρόσφυγες τῶν Βαλκανικῶν Πολέμων. Ἐγκλήματα γενοκτονίας ὅμως μόνο κάποιες ἀπό αὐτές τίς πράξεις (καί τοῦτο μόνο ὑπό παραδοχῆς ἀκόμη ἀναπόδεικτες, ἀλλά τουλάχιστον πιθανές) θά μπορούσαν νά χαρακτηριστοῦν, ὅπως αὐτές τῶν μαζικῶν ἐξοριῶν τῶν ἀνδρῶν ἀπό 16-40 ἐτῶν στόν

Πόντο μέ τήν ταυτόχρονη ἐκτόπιση ὄλων τῶν γυναικόπαιδων ὑπό συνθήκες πού ὀδηγοῦσαν πράγματι καί ἀποσκοποῦσαν πιθανῶς στή φυσική ἀλλά καί βιολογική ἐξόντωση τῆς ομάδας. Ὅτι οἱ διωγμοί ἀπέβλεπαν στήν ἀντιμετώπιση μειονοτικῶν προβλημάτων παρά σέ κάτι ἄλλο ἐπιβεβαιώνεται καί ἀπό τόν (ἐπίσης ὑπεράνω πάσης ὑποψίας ἐπὶ ἐσχάτη προδοσία) Σπ. Μαρκεζίνη,<sup>10</sup> ὁ ὁποῖος σωστά ἀποδίδει μεγάλη σημασία στήν ἐπιρροή πού εἶχε τό δόγμα τῶν ἐθνοτήτων καί ἡ αὐτοδιάθεση στή διαμόρφωση τῆς πολιτικῆς τῶν Τούρκων, ἀφοῦ ἐν ὄψει καί τῶν διακηρύξεων κυρίως τοῦ Ἀμερικανοῦ Προέδρου Οὐίλσον, ἡ φυσική παρουσία ἐθνικῶν ομάδων στά ἐδάφη τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας θεμελιῶνε ἐδαφικές διεκδικήσεις εἰς βάρος της.

Μετά τήν περίοδο αὐτή καί τήν ἦττα τῶν Κεντρικῶν Δυνάμεων, ἐπακολούθησε ἡ κατοχή τμήματος τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἀπό τόν Ἑλληνικό Στρατό. Στήν ἑλληνική ἱστοριογραφία συστηματικά ἀποσιωπᾶται ἡ ἐπονεϊδιστή δράση του τήν περίοδο αὐτή. Καί ὅμως οἱ πηγές εἶναι ἀδιάψευστες. Μέ τήν ἀπόβαση τῶν Ἑλλήνων στρατιωτῶν σημειώθηκαν ἔκτροπα εἰς βάρος αἰχμαλώτων πολέμων καί ἄμαχου τουρκικοῦ πληθυσμοῦ, τέτοιας ἔκτασης πού ἀνάγκασαν τόν Ἐλευθέριο Βενιζέλο νά παρέμβει μέ ἐπεῖγον τηλεγράφημά του τῆς 23.6/6.7.1919 πρὸς τόν ἀρχιστράτηγο Λεωνίδα Παρασκευόπουλο. Στό τηλεγράφημα αὐτό χαρακτηρίζει ἀτίμωση τοῦ Ἑλληνικοῦ Στρατοῦ τά ἔκτροπα, ζητᾶ τήν παραδειγματική τιμωρία τῶν ἐνόχων (τελικά ἐκτελέστηκαν εὐζωνοί καί πολῖτες ἀπό στρατοδικεῖο πού ἐπιλήφθηκε) καί προειδοποιεῖ ὅτι ἡ συμπεριφορά τοῦ στρατοῦ κατοχῆς (sic) θέτει σέ κίνδυνο ὅλα τά κέρδη πού μέ τόσο κόπο ἐπιτεύχθηκαν. Λίγες μόνο ἑβδομάδες μετά τήν κατάληψη τῆς Σμύρνης, ἡ δράση τοῦ στρατοῦ μας προκάλεσε τήν σύσταση Διασυμμαχικῆς Ἀνακριτικῆς Ἐπιτροπῆς, ἡ ὁποία κατέληξε σέ εἰς βάρος μας πόρισμα.<sup>11</sup>

Ἰδιαίτερα ὅμως μετά τήν ἀνάληψη τοῦ τυχοδιωκτικοῦ ἐπιθετικοῦ πολέμου στά ἐνδότερα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τά ἐγκλήματα πολέμου πού διέπραξε ὁ Ἑλληνικός Στρατός κορυφώθηκαν. Γιά νά προλάβω τούς ἀφροῦς πού θά βγάλουν ὀρισμένοι καί μόνο στό ἄκουσμα τέτοιας κατηγορίας ἐναντίον τοῦ ἐνδόξου ἑλληνικοῦ στρατοῦ, παραπέμπω κατευθείαν στήν ἐπίσημη πολεμική ἱστορία τῆς Ἑλλάδας:<sup>12</sup> ὁ ἀντιστράτηγος Στυ-

9. Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, Ἐκδοτική Ἀθηνῶν, τ. ΙΕ΄.

10. Σπύρος Μαρκεζίνης: *Πολιτική ἱστορία τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος*, τ. Δ΄.

11. Ἰδ. Documents on British Foreign Policy (1919-1939), First ser., vol. II, pp. 237-258, London, F.O.

12. Ἱστορία τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου Στρατοῦ: *Ἡ Ἐκστρατεία εἰς τήν Μικράν Ἀσίαν 1919-1922*, τ. Η΄, ἔκδοσις ΓΕΣ.



## Γ. Ό ν. 2645/1998

ρίδωνος, σέ έκθεση του δηλώνει ότι ή συμπεριφορά των Έλλήνων στρατιωτών ήταν τέτοιας «άποκρουστικότητα» ώστε άδυνατεί νά περιγράψει τίς σκηνές και έκτιμά ότι στίς τάξεις του Έλληνικού Στρατού περιλήφθησαν «όντα ανθρώπινα στερούμενα ανθρώπινης συνειδήσεως».<sup>13</sup> Ό άντιστράτηγος Μπουλαλάς αναφέρει ότι οι στρατιώτες μας ύποχωρούσαν «ληηλατούντες και πυρπολούντες χωριά, μή φεισθέντες δέ ούτε τής ιστορικής πόλεως Φιλαδελφείας»,<sup>14</sup> ενώ ό τότε συνταγματάρχης Παναγάκος μαρτυρά ότι οι στρατιώτες «πυρπολούντες οίκιας, άνέμενον εις τήν έξώθυρα τούς ένοίκους και άφ' ού τούς έλήστευον, τούς έφόνευον άνευ οίκτου».<sup>15</sup> Βιασμούς, λεηλασίες, βασανιστήρια, άπάνθρωπους φόνους και συστηματικές πυρπολήσεις και δρώσεις δεκάδων τούρκικων χωριών από έλληνικής πλευράς βεβαιώνουν Έλληνες στρατιώτες, πού μιλούν για «θυσία εις τόν Θεόν Μολώχ», «άποθηρίωση» και «άποχαλίωση κτηνωδών ένστίκτων».<sup>16</sup> Όταν ό Έλληνικός Στρατός άποχώρησε ποικιλότροπα άτιμασμένος από τήν Μικρά Άσία, «άφήνοντας στόν ντόπιο πληθυσμό άναμνήσεις σκληρής κατοχής»,<sup>17</sup> παρέδωσε ταυτόχρονα τό έλληνικό στοιχείο τής Μικράς Άσίας στήν εκδικητική manία των Τούρκων. Πολλοί θά πούν ότι ή θηριωδία πού έπακολούθησε ήταν πολλαπλάσια και μπορεί κανείς νά συμφωνήσει χωρίς πρόβλημα γι' αυτό. Όποια όμως και όση και άν ήταν αυτή ή θηριωδία, δέν μπορεί νά εξηγηθεί άν θέλουμε νά άγνοούμε τά όσα προηγήθηκαν.

Τό όριστικό τέλος τής παρουσίας του Έλληνισμού στή Μικρά Άσία ήλθε μέ τήν ύποχρεωτική ανταλλαγή των πληθυσμών. Μέτρο άπάνθρωπο, τραγωδία, είναι όμως άσπείρο νά χρησιμοποιείται ως έπιχείρημα γιά τή θεμελίωση του έγκλήματος τής γενοκτονίας. Ό ξεριζωμός των Έλλήνων τής Μικράς Άσίας, στό μέτρο πού έγινε μέ τίς ρυθμίσεις του Πρωτοκόλλου γιά τήν Ύποχρεωτική Άνταλλαγή Έλληνικών και Τουρκικών Πληθυσμών, δέν είναι δυνατόν νά έντάσσεται σέ παρόμοιο πρόβληματισμό.

Αυτά έχοντας ύπόψη οι έρευνητές του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών Σταύρος Άνεσιτίδης, Ματούλα Κουρουπού και Ιωάννα Πετροπούλου, δήλωσαν γιά τό επίμαχο θέμα ότι τιμώντας τήν μνήμη των θυμάτων τής Μικρασιατικής καταστροφής δέν θεωρούν ότι μπορεί νά γίνει χρήση του όρου «γενοκτονία» σέ έπιστημονικό επίπεδο.<sup>18</sup> Μέ βάση αυτά τά ιστορικά δεδομένα διακεκριμένοι έπιστήμονες, όπως ό Άλ. Ήρακλείδης<sup>19</sup> και ό καθηγητής του Διεθνούς Δικαίου του πανεπιστημίου Άθηνών Άντώνης Μπρεδήμας<sup>20</sup> τάσσονται κατά τής χρήσης του όρου γενοκτονία από τόν ν. 2645/1998. Αυτά γνωρίζοντας οι ίδιοι οι πρόσφυγες μιλούν επί τόσες δεκαετίες γιά καταστροφή. Γιατί ό όρος καταστροφή άνταποκρίνεται πληρέστερα και μέ άκρίβεια στήν τραγωδία του μικρασιατικού έλληνισμού. Κατορθώνει νά περιγράψει τίς ευθύνες των Τούρκων, χωρίς νά παραγνωρίζει τίς δικές μας.

ΕΥΛΟΓΑ ΘΑ ΙΣΧΥΡΙΖΟΤΑΝ ΚΑΠΟΙΟΣ ότι όλα τά παραπάνω δέν άποτελούν παρά μία έπιστημονική (νομική και ιστορική) κρίση, ότι ό γράφων δέν κατέχει τήν έξ αποκαλύψεως αλήθεια και ότι μία άλλη προσέγγιση θά μπορούσε νά οδηγήσει σέ άντίθετα συμπεράσματα. Άσφαλώς και αυτό είναι σωστό. Η έλευθερία τής έκφρασης γνώμης και τής έπιστημονικής έρευνας προστατεύεται από τά άρθρα 14 και 16 του Συντάγματος και ό γράφων δέν διανοήθηκε ότι πρέπει νά άπαγορευθεί ή άντίθετη άποψη. Άλλοι άπαιτούν νομοθετική κατοχύρωση των άπόψεών τους. Ποτέ δέν ύποστηρίχθηκε από τούς αντιδρώντες στόν ν. 2645/1998 ότι έρευνητές, συγγραφείς ή ό όποιοσδήποτε πολίτης άπαγορεύεται νά χρησιμοποιεί τόν όρο γενοκτονία. Αυτό πού ύποστηρίζεται είναι ότι ή ιστορία δέν μπορεί νά όριστεί μέ νόμο και κυρίως ότι ό συγκεκριμένος νόμος προκαλεί πρόβλήματα και άκρωτηριάζει τήν έθνική μνήμη, τήν όποία δήθεν ύπηρετεί, διότι:

1. Έγκλήματα γενοκτονίας πριν από τό 1948 είναι όπως προεκτάθηκε άδύνατο νά άποτελέσουν αντικείμενο ποινικής διαδικασίας. Γι' αυτό οι Άρμένιοι (τούς όποιους επικαλούνται συστηματικά οι ύποστηρικτές τής νομοθετικής άναγνώρισης τής γενοκτονίας των Έλλήνων τής Μικράς Άσίας) επιδίδονται σέ μία τεράστια εκστρατεία προκειμένου νά άναγνωριστει ιστορικά ότι υπήρξαν θύματα έγκλήματος πού έχει τά χαρακτηριστικά τής γενοκτονίας. Στά κοινοβούλια ή σέ άλλα όργανα πού καταφεύγουν μέ τό αίτημα αυτό, αναπτύσσονται έπιχειρήματα, παρουσιάζονται στοιχεία και τά όργανα αυτά, λειτουργώντας ως οίονει δικαστήρια, προδίνουν (ή όχι) στήν άναγνώριση του έγκλήματος. Στήν περίπτωση των Έλλήνων τής Μικράς Άσίας καμιά τέτοια διαδικασία δέν άκολούθηθηκε. Η Βουλή δέν εξέτασε μέ αντικειμενικότητα και προσοχή τό σύνολο των δεδομένων, ώστε ή κρίση τής (συμφωνεί ή διαφωνεί κανείς μ' αυτή) νά είναι σεβαστή. Άντίθετα, παρασυρόμενη από συγκεκριμένη μερίδα πολιτικών, θεώρησε ως δεδομένο αυτό πού είναι τό ζητούμενο.

13. Ό.π., σ. 253.

14. Ό.π., σ. 355.

15. Ό.π., σ. 697.

16. Ίδ. ένδεικτικά: Ν. Βασιλικός: *Ήμερολόγιο τής Μικρασιατικής Έκστρατείας*, εκδ. Γνώση, Άθήνα 1992 και Χ. Πληξιώτης: *Άναμνήσεις του μετώπου 1920-1921*, εκδ. Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, Άθήνα 1991.

17. Β. Θεοδωρόπουλος: *Οι Τούρκοι και Έμεις*, εκδ. Φυτράκη, Άθήνα.

18. *Η Αύγή*, 18.2.2001.

19. *Τά Νέα*, 8.3.2001.

20. «Ήταν ή μικρασιατική καταστροφή γενοκτονία;», *Η Αύγή*, 18.2.2001.

2. Ἀπό τό παράδειγμα ὅμως τῶν Ἀρμενίων δέν διαχθήκαμε τίποτε οὔτε ἐπὶ τῆς οὐσίας. Οἱ Ἀρμένιοι, ἀντιλαμβανόμενοι ὅτι μιά τέτοια ἀναγνώριση δέν ἔχει καμιά ἀξία ἂν τὴν ἐξαγγείλουν οἱ ἴδιοι, ἀπευθύνονται σέ τρίτους. Τότε μόνο ἡ ἀναγνώριση ἔχει ἠθική ἀξία καὶ ἐχέγγυα ἀντικειμενικότητας. Πρὶν λοιπὸν νομοθετήσει ἡ Ἑλληνικὴ Βουλὴ, ἔπρεπε νά ἀναλογιστεῖ ἂν θά πειστοῦν καὶ οἱ τρίτοι καὶ ἂν εἴμαστε διατεθειμένοι νά ἀναλάβουμε μιά τέτοια διεθνή ἐκστρατεία. Καὶ στοιχειώδης πολιτικὴ σωφροσύνη ἐπέβαλε νά σκεφθοῦμε ἂν, ἀκόμη καὶ ἂν ἐμεῖς εἴμαστε πεπεισμένοι ὅτι ὑπῆρξε πράγματι γενοκτονία, ὑπάρχουν οἱ προϋποθέσεις καὶ τὰ στοιχεῖα γιὰ νά ἀναγνωριστῆ ἀπὸ τοὺς τρίτους. Αὐτὸ δέν ἔγινε καὶ ὁ κίνδυνος εἶναι προφανής: νά ἀρνηθοῦν οἱ πάντες νά ἀναγνωρίσουν γενοκτονία. Νά παραγραφοῦν ἐμέσως τὰ ἐγκλήματα εἰς βάρος τῶν Ἑλλήνων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἐπειδὴ ἐμεῖς οἱ ἴδιοι τοὺς δώσαμε μὴ ἀποδεκτὸ ἀπὸ τοὺς τρίτους χαρακτηρισμό. Χαρακτηριστικὸ εἶναι ὅτι οἱ καταγγέλλοντες τὴν «ἐθνικὴ ὑποχώρηση» θεωροῦν ὅτι ἡ μὴ χρῆση τοῦ ὄρου γενοκτονία ἀμφισβητεῖ τὶς θυσίες τῶν Ἑλλήνων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.<sup>21</sup> Δηλαδή, ἂν δέν ἦταν γενοκτονία, δέν ἦταν τίποτε. Καὶ ἂν ἐπομένως δέν ἐπιβληθεῖ ὁ ὄρος «γενοκτονία», τότε δέν ὑπάρχουν ἐγκλήματα. Ἀντιλαμβάνονται ἄραγε τί διακυβεύουν οἱ ὑπερασπιστὲς τοῦ δόγματος «γενοκτονία ἢ τίποτε»; (Μᾶλλον δέν τοὺς νοιάζει καὶ θά κάνουν ὅτι κάνουν κάθε φορά πού θέτουν μαξιμαλιστικούς στόχους τοῦ τύπου «ὄλα ἢ τίποτε». Μόλις εἰσπράξουμε τό τίποτε, θά σφυρίζουν ἀδιάφορα καὶ θά πᾶνε γι' ἄλλα, πῶς «πατριωτικά».)

3. Ὁ ὅποιοσδήποτε ἔχει δικαίωμα νά χαρακτηρίσει τοὺς διωγμούς τῶν Ἑλλήνων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ὡς γενοκτονία, ἂν ἔτσι νομίζει. Ἡ Βουλὴ ὅμως δέν μποροῦσε νά χαρακτηρίσει μιά πράξη ὡς γενοκτονία χωρὶς νά λάβει ὑπόψη τὸν ὀρισμὸ τῆς γενοκτονίας πού περιέχεται στὴν Σύμβαση τοῦ Ο.Η.Ε. γιὰ τὴν Πρόληψη καὶ τὴν Καταστολὴ τῆς Γενοκτονίας καὶ στὸ ν.δ. 3091/1954. Σύμφωνα μὲ τὸ ἄρθρο 28 τοῦ Συντάγματος ἡ Σύμβαση ὑπερτερεῖ κάθε ἄλλης ἀντίθετης διάταξης νόμου. Ἐγκυρα θά νομοθετοῦσε ἡ Βουλὴ μόνο ἂν λάμβανε ὑπόψη τὸν νομικὸ ὀρισμὸ τῆς γενοκτονίας καὶ ἀποφαινόταν σύμφωνα μ' αὐτόν. Κάτι τέτοιο ὅμως ἀποδεδειγμένα δέν ἔγινε. Περαιτέρω μάλιστα ἡ Βουλὴ προχώρησε καὶ στὴν ὑπόδειξη τοῦ ἐνόχου, τοῦ Τουρκικοῦ Κράτους, ἐνῶ σαφῶς σύμφωνα μὲ τὴν Σύμβαση ἐνοχὸς δέν μπορεῖ νά εἶναι Κράτος.<sup>22</sup> Ἡ Βουλὴ ἐπομένως μποροῦσε νά διατυπώσει τὴν ἀποψὴ τῆς γιὰ γενοκτονία ἀπὸ τὸ Τουρκικὸ Κράτος μὲ ἄλλον τρόπο (ψήφισμα, διακήρυξη κλπ.), ἂν ἔτσι ἔκρινε, ὄχι ὅμως μὲ νόμο.

4. Ἡ ἐνέργεια αὐτὴ, προερχόμενη ὄχι ἀπὸ ιδιώτη, μὴ κυβερνητικὴ ὀργάνωση, ἐρευνητικὸ ἴδρυμα κλπ. ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν Βουλὴ, ἐπηρεάζει ἄμεσα τὴν ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τῆς χώρας. Πολλοὶ κατηγοροῦν γιὰ ραγιαδισμό τὴν ἀποψὴ αὐτὴ, διότι δῆθεν ὅσοι ζητᾶμε νά ληφθεῖ ὑπόψη ἡ ἐξωτερικὴ μας πολιτικὴ καὶ ιδιαίτερα

ἡ σημερινὴ πορεία τῶν ἐλληνοτουρκικῶν σχέσεων ὑποκύπτουμε στὶς πιέσεις τῆς Τουρκίας, ἐκφράζουμε τὴν ἑλληνικὴ ἐνδοτικότητα καὶ τηροῦμε στάση ἐθνικῆς ἀναξιοπρέπειας. Δικαίωμά τους ἀναφαίρετο νά ἀσκοῦν κριτικὴ καὶ νά χρησιμοποιοῦν ἀκόμη καὶ βαρύτερους καὶ ὀξεῖς χαρακτηρισμούς. Ἄς ἀναλογιστοῦν ὅμως ἂν οἱ ἴδιοι εἶναι ἔτοιμοι νά ἀντιμετωπίσουν μιά ἀπόρριψη τῆς διεθνούς κοινότητας, ἂν θεωροῦν ἐπιβλαβὴς γιὰ τὰ ἐθνικὰ συμφέροντα τὸ ἀνοιγμα αὐτὴν τὴν στιγμή ἐνὸς διαλόγου ὁ ὁποῖος μόνο ἀποτέλεσμα θά ἔχει τὴν παγίωση τῆς ἀποψῆς στοὺς τρίτους ὅτι Ἑλλάδα καὶ Τουρκία χωρίζονται ἀπὸ ἀγεφύρωτο μίσος πού ἔχει τὶς ρίζες του στὰ ἐκατέρωθεν ἐγκλήματα. Ἄς δεχθοῦν ἐπιτέλους ὅτι καὶ ὅσοι δέν συμφωνοῦν μαζί τους, ἀλλὰ ἀντίθετα προσβλέπουν σέ μιά βελτίωση τῶν σχέσεών μας μὲ τὴν Τουρκία προκειμένου νά ζήσουμε εἰρηνικά, νά χρησιμοποιήσουμε τοὺς τεράστιους πόρους πού σήμερα χρησιμοποιοῦνται γιὰ ἐξοπλισμούς γιὰ ἄλλους πῶς χρήσιμους σκοποὺς καὶ νά μὴν ἐπαναληφθοῦν ποτέ γεγονότα ὅπως ἡ Μικρασιατικὴ Καταστροφὴ, ἔχουν δικαίωμα νά διακηρύξουν τὴν ἀποψὴ τους. Καὶ ἀντί, «ἐλλεῖπει ἐπιχειρημάτων», νά μιλοῦν συνεχῶς γιὰ μειοδότες, ἄς θυμηθοῦν τὰ καλά πού εἶδε ὁ ἑλληνισμὸς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἀπὸ τοὺς ἐθνικούς πλειοδότες τῆς Κόκκινης Μηλιᾶς, οἱ ὁποῖοι τελικὰ ἐκτελέστηκαν στὸ Γουδί ὡς προδότες (ἄδικα, ἐνῶ ἦταν ἀπλῶς ἀνίκανοι) κατόπιν τῆς λαϊκῆς ὀργῆς.

#### Δ. Ἡ ἐθνικὴ ἀμνησία

ὍΜΩΣ, ΟΥΤΕ ΤΟ ΝΟΜΙΚΟ, οὔτε τὸ πολιτικὸ ζήτημα εἶναι τὸ σοβαρότερο στὴ διαμάχη γιὰ τὸν ὄρο γενοκτονία. Αὐτὸ πού κατὰ τὴν γνώμη μου εἶναι τὸ σοβαρότερο εἶναι ἡ ὄλο καὶ περισσότερο διαδιδόμενη ἀποψὴ ὅτι ἡ ἱστορία καὶ ἡ ἐθνικὴ αὐτογνωσία εἶναι ζήτημα νομοθεσίας καὶ ὄχι ἐλευθερίας τῆς συνείδησης καὶ τῆς ἐρευνας. Οἱ ὑποστηρικτὲς τῆς ἀποψῆς αὐτῆς, δέν ἀναζητοῦν τὴν ἀλήθεια ἐρευνώντας, μελετώντας καὶ προσπαθώντας νά εἶναι ὅσο τὸ δυνατόν ἀντικειμενικότεροι. Ἐπιχειροῦν νά ὀρίσουν τὴν ἀλήθεια μὲ νόμο καὶ νά καταστήσουν ἔτσι παράνομους ὅσους δέν συμφωνοῦν μαζί τους. Ζητοῦν δῆθεν νά μὴν ξεχάσουμε. Ὅταν ὅμως ὀρίζει κανεὶς μὲ νόμο τί πρέπει νά θυμόμαστε, πόσο βοηθᾶ τὴν αὐτογνωσία μας; Πόσο τιμᾶται ἡ μνήμη τῶν θυμάτων τῆς τραγωδίας τοῦ Μικρασιατικοῦ Ἑλληνισμοῦ ὅταν περιορίζουμε τὶς εὐθύνες στοὺς ἀντιπάλους καὶ παραγράφουμε ἔτσι τὶς εὐθύνες τῆς δικῆς μας πλευρᾶς; Ἡ μνήμη, ἡ ἱστορία

21. Ἰδ. ἐνδεικτικὰ: Ἐλευθεροτυπία, 8-10.3.2001, Ἐλεύθερος Τύπος 8.3.2001.

22. Ἰδ. παραπάνω. Ἀφρημένα καὶ γενικά μπορεῖ κάποιος νά μιλήσει γιὰ γενοκτονία π.χ. ἀπὸ τοὺς Τούρκους ἢ ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς. Στὰ πλαίσια ὅμως τῆς Σύμβασης δέν μπορεῖ νά ἀποδοθεῖ εὐθὴν σέ Κράτος.



Ὁ μητροπολίτης Σμύρνης Χρυσόστομος

καί ἐν τέλει ἡ αὐτογνωσία εἶναι ἀπαραίτητη γιά νά μπορεῖ κανεῖς νά κατανοήσῃ τό παρελθόν του, νά συνειδητοποιήσῃ τό παρόν του καί νά διεκδικήσῃ ἔτσι καλύτερο μέλλον. Ἡ θυσία τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας θά ἔχει νόημα, ἂν μᾶς διδάξῃ γιά τά τραγικά μας λάθη. Ἡ ἀπαίτηση γιά τήν ἀναγνώριση τῶν ἐγκλημάτων πού ἔγιναν εἰς βάρος ἑκατοντάδων χιλιάδων ἀνθρώπων θά εἶναι ἠθικά δικαιωμένη μόνον ὅταν ἀναγνωρίσουμε ὅτι καί ἐμεῖς διαπράξαμε ἐγκλήματα.

Ἡ ἐπιλογή τοῦ ὄρου γενοκτονία, ἀκριβῶς ἐπειδή ἡ γενοκτονία συμβολίζει τό ἀπόλυτο κακό, ἔχει ὡς στόχο νά μεταθέσῃ τό σύνολο τῶν εὐθυνῶν γιά τήν Μικρασιατική Καταστροφή στους Τούρκους. Προωθείται ἀπό τούς ἐκφραστῆς μᾶς ἐθνικιστικῆς καί λαϊκιστικῆς ἰδεολογίας καί δέν ἀποβλέπει στήν ἀποκατάσταση τῆς ἀλήθειας, ἀλλά στήν ἀπαγόρευση κάθε συζήτησης γιά τά σφάλματά μας, ἀκριβῶς γιατί μιά τέτοια συζήτηση θά καταδείξῃ ὅτι αὐτή ἡ συγκεκριμένη ἰδεολογία εὐθύνεται γιά πολλά δράματα στόν τόπο αὐτό.

Ἄν ἐπιλέξουμε τήν καθιέρωση μέ νόμο μᾶς κολοβῆς ἀλήθειας, μᾶς ἀλήθειας πού καλλιιεργεῖ τήν πεποίθηση ὅτι ἐμεῖς γιά τίποτε δέν φταίμε καί ὅτι ἀντίθετα οἱ ἄλλοι εὐθύνονται γιά τά πάντα, οἱ ἄλλοι εἶναι τά κτήνη, οἱ βάρβαροι, τότε ἀκρωτηριάζουμε τήν ἐθνική μνήμη καί θέτουμε τίς προϋποθέσεις γιά νέες καταστροφές. Δικαιώνουμε τούς ὑπαίτιους τῆς τραγωδίας καί τούς ἐξουσιοδοτοῦμε νά μᾶς ὀδηγήσουν καί σέ ἄλλες. Καί ἀντί νά τιμήσουμε τή μνήμη τῶν θυμάτων τῆς Μικρασιατικῆς Καταστροφῆς, στεροῦμε ἀπό τή θυσία τους κάθε νόημα.

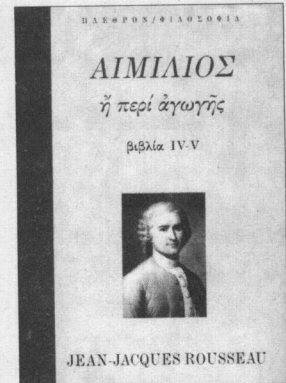
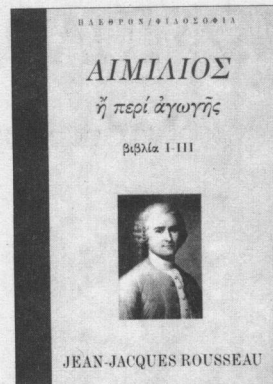
Ἡ ἐμμονή στόν νομοθετικό καθορισμό τοῦ περιεχομένου τῆς «ἐθνικῆς μνήμης» θά ἐπιβεβαιώσῃ ἀπλῶς ὅτι ζοῦμε σέ ἡμέρες ἐθνικῆς ἀμνησίας. Καί ὅσοι παράνομως πλέον θά ζητοῦν νά θυμόμαστε, θά διώκονται γιά «διασπορά ψευδῶν εἰδήσεων».

JEAN-JACQUES ROUSSEAU

# ΑΙΜΙΛΙΟΣ

ἢ περί ἀγωγῆς

τόμοι Α' καί Β'



Σέ μόνιμη διαμάχη μέ τούς συγχρόνους του, ὁ J.-J. Rousseau σφυρηλάτησε μιά φιλοσοφία συνδεδεμένη μέ τά μεγάλα κοινωνικά, πολιτισμικά καί ἰδεολογικά ρεύματα τῆς ἐποχῆς του, αἰῶνα τῶν Φώτων, μιά σκέψη πολιτική καί μιά γραφή πού θά ἀσκήσουν μεταγενέστερα μιά βαθύτατη ἐπίδραση.

Στόν Αἰμίλιο, «ἔργο κλειδί γιά τόν πολιτισμό μας», ὅπως χαρακτηρίστηκε ἀπό τούς μελετητές του, ἐκθέτει τίς ἀπόψεις του περί ἀγωγῆς. Ἡ παιδαγωγική του θεμελιώνεται σέ δύο μεγάλες ἀρχές: τήν ἀπομάκρυνση τοῦ παιδιοῦ ἀπό τήν ὀλέθρια ἐπιρροή τῆς κοινωνίας καί τήν ἀνάπτυξη τῆς ἐλευθερίας. Ὁ πλοῦτος, τό θεωρητικό ἐνδιαφέρον καί ὁ ζωογόνο ρόλος αὐτοῦ τοῦ κειμένου σήμερα τό καθιστοῦν ἀπαραίτητο ὄχι μόνο σέ παιδαγωγούς, κοινωνιολόγους καί φιλοσόφους ἀλλά καί σέ κάθε σκεπτόμενο ἄνθρωπο.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΛΕΘΡΟΝ

# Η ΕΡΓΑΤΙΚΗ ΤΑΞΗ ΩΣ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΜΙΚΡΟ-ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΩΝ

Καί η θεωρία τοῦ ἰντιβιντουαλισμοῦ τοῦ Οὔρλιχ Μπέκ\*

τοῦ Θανάση Ἀλεξίου

**Α**Ν ΕΞΕΤΑΖΟΥΜΕ ΕΔΩ ΤΗΝ ΕΡΓΑΤΙΚΗ ΤΑΞΗ ὡς ἀντικείμενο μικρο-κοινωνιολογικῶν προσεγγίσεων ἐννοοῦμε περισσότερο προσεγγίσεις πού ξεκινᾶνε ἀπό τό ἄτομο καί τό μικρο-ἐπίπεδο καί ἀγνοοῦν ἢ ὑποβαθμίζουν τή σημασία τῶν συλλογικῶν φορέων καί τῶν δομῶν. Ὅταν μιλάμε γιά συλλογικούς φορεῖς ἐννοοῦμε σύνολα ἀνθρώπων τά ὁποῖα ἐπειδή βρίσκονται ἐντός συγκεκριμένων δομῶν καί σχέσεων ἀποκτοῦν κοινά χαρακτηριστικά, τά ὁποῖα τά ὁμογενοποιοῦν (κοινωνικές τάξεις).<sup>1</sup> Οἱ κοινωνικές τάξεις δέν εἶναι ἄθροισμα ἀτόμων. Ἐνδεχομένως τό πῶς τά ἄτομα βιώνουν μιᾶ ταξική κατάσταση, νά μᾶς λέει κάτι γιά τόν τρόπο ἱστορικής συγκρότησης τῆς κοινωνικῆς τάξης, ἢ τάξη ὅμως εἶναι σέ «τελική ἀνάλυση» δομικά καθορισμένη ἀπό τίς σχέσεις παραγωγῆς.

Ἡ διαπίστωση αὐτή δέν θά πρέπει νά ἐκληφθεῖ ὡς προτίμηση πρὸς στοικτυραλιστικές θεωρήσεις τοῦ προβλήματος μέ τήν ἐννοια ὅτι οἱ φορεῖς δράσης εἶναι ἀπλά τό ἀποτέλεσμα τῶν δομῶν καί τίποτα ἄλλο. Ἀσφαλῶς καί οἱ δυνατότητες τῶν ἀτόμων περιορίζονται ἀπό τίς δομές. Ὅστόσο τά ἄτομα ὡς συλλογικά ὑποκείμενα μετασχηματίζονται σέ «κοινωνικές δυνάμεις» (Ν. Πουλαντζᾶς) πού ἐπενεργοῦν πάνω στίς δομές καί τίς συνδιαμορφώνουν ἢ καί τίς ἀλλάζουν. Ἀλ-

λιῶς ὀδηγοῦμαστε σ' ἓνα ντετερμινισμό ἀναμένοντας ἀπό τόν οἰκονομικό παράγοντα, ὁ ὁποῖος συχνά προσλαμβάνει τή μορφή τοῦ τεχνολογικοῦ ντετερμινισμοῦ<sup>2</sup> νά θέσει τό ζήτημα ὑποβαθμίζοντας ἀνεπίτρεπτα τό ρόλο τῆς ἐργατικῆς τάξης.

Ἀπό τήν ἄλλη ἡ σχεσιακή ἀντίληψη γιά τήν πραγματικότητα πού εἰσάγεται ἀπό τόν δομικό μαρξισμό, πού ἐμμεσα σημαίνει καί σχετικοποίηση τῆς αἰτιότητας, ἀνοιξε τό δρόμο, γιά νά ἀντικατασταθοῦν στό μεταδομισμό οἱ σχέσεις μεταξύ τῶν ἐπιπέδων ἀπό αὐτό πού συμβαίνει στήν προφάνεια τῶν πραγμάτων καί τό ὁποῖο συνιστᾶ τή μόνη πραγματικότητα. Καθώς μάλιστα στό μεταδομισμό δέν ὑφίσταται ἓνας μετα-λόγος ὁ κόσμος δέν εἶναι τίποτα ἄλλο ἀπό νοήματα. Οἱ θέσεις αὐτές ἀνατρέχουν, ὅπως εἶναι γνωστό, στό σχετικισμό τοῦ ὕστερου Λ. Βίτγκενστάιν καί διασταυρῶνται μέ τή θέση τοῦ Ζ. Ντερντά, ὅτι δηλαδή δέν ὑπάρχει καμία ἐξωτερική πρὸς τή γλώσσα ἐγγύηση γιά τήν ὀρθότητα τοῦ νοήματος.<sup>3</sup> Ὡς γνωστόν ὁ Βίτγκενστάιν ἀποδέχεται τήν ταύτιση ὁρίων τοῦ κόσμου καί ὁρίων τῆς γλώσσας καί τή συνύπαρξη γλωσσικῶν παιγνίων χωρὶς διαμεσολαβήσεις μεταξύ τους.<sup>4</sup> Ἀντίθετα

\* Ἀνακοίνωση στά Σεμινάρια τῆς Ἐρμούπολης 2002 (9/10-7-2002) πού διοργάνωσε τό Ἐθνικό Ἰδρυμα Ἐρευνῶν.

1. Δέν ἀποκτοῦν μόνο τά χαρακτηριστικά τῆς δομῆς, καθώς τά χαρακτηριστικά αὐτά προέρχονται τόσο ἀπό σχέσεις πού ἀναπτύσσουν τά μέλη μιᾶς τάξης μεταξύ τους ὅσο καί ἀπό τίς σχέσεις μέ τίς ἄλλες τάξεις. Βλ. Ἐ. Μείκινς

Γούντ, *Ἡ δημοκρατία ἐνάντια στόν καπιταλισμό. Γιά μιᾶ ἀναθεώρηση τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ*, Ἀθήνα 1988.

2. Ὅπως συμβαίνει μέ τόν G. Coen. Βλ. G. Coen, *Karl Marx's Theory of History. A Defense*, Πρίνστον 1978.

3. I. Greib, *Σύγχρονη κοινωνική θεωρία. Ἀπό τόν Πάρσονς στόν Χάμπερμας*, Ἀθήνα 1998, σ. 373.

4. Κ. Ψυχοπαίδης, Κ., «Ἐπίμετρο», στό: Γ. Κουζέλης/Κ. Ψυχοπαίδης (ἐπιμ.), *Ἐπιστημολογία τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν*, Ἀθήνα 1996, σ. 545.

στό δομισμό, υπάρχει ή έννοια της δομής, επομένως και μία σταθερή τάξη ανάμεσα στα σημεία της γλώσσας, τό σημαινόμενο δηλαδή αναφέρεται στο σημαίνον (τό όποιο είναι έξωτερικό). Δηλαδή αν στον Άλτουσερ υπάρχει ο δομικός υπερκαθορισμός και στον Πουλαντζά ύφίσταται μία δομική αυτόνόμηση της πολιτικής και της ιδεολογίας, αλλά ή οικονομία σε «τελική ανάλυση» είναι ο καθοριστικός παράγοντας που διανέμει τό ρόλο της «δεσπόζουσας δομής», στους μεταδομιστές αυτή ή αναφορά στην οικονομία, ή όποια έρμηνεύεται ως μονισμός παύει να ύφίσταται. Μάλιστα στό πολυαιτιακό «παράδειγμα» της «μεταμοντέρνας κατάστασης» τά διάφορα επίπεδα (πολιτική, κουλτούρα, ιδεολογία, οικονομία κλπ.) παρατίθενται μεταξύ τους χωρίς ιεράρχηση και δομική σχέση. Η αιτιακή σχέση μεταξύ τους αποδυναμώνεται για να γίνει συγκυριακή, πράγμα που ισοδυναμεί, όπως αναφέρει ο Π. Άντερσον με την τυχαιοποίηση της ιστορίας (randomization of history).<sup>5</sup>

Η αντίδραση στις προσεγγίσεις του δομικού μαρξισμού, όπου τό ιστορικό ύποκείμενο χανόταν μέσα στις δομές και ή δομή (τρόπος παραγωγής) διαχωριζόταν από την ιστορία (κοινωνικός σχηματισμός), κυρίως όμως ή ύποβάθμιση της κοινωνικής τάξης σε ταξικές πρακτικές όδηγησε στην πολιτισμική και ανθρωπολογική προσέγγιση για τις κοινωνικές τάξεις, ή όποια σχετικοτώντας τό ρόλο της οικονομίας αναζητούσε ή διαφορά στην καθημερινότητα, στις νοοτροπίες και στους τρόπους ζωής.<sup>6</sup> Με την ύποβάθμιση του ρόλου της οικονομίας εγκαινιάζεται μία στροφή προς τόν ιστορικισμό και στην ανάλυση του συγκεκριμένου. Έτσι θεωρήθηκε πως ή ανάδειξη των τρόπων ζωής, της εργατικής ύποκουλτούρας, της βιωμένης έμπειρίας που συνιστούν οιονεί μορφές ταξικής συνείδησης αποκαθιστούν τις ιστορικές πραγματικότητες των ύποκειμένων, των τάξεων, των φύλων, καθώς σχετικοποιούν τόν αναγωγισμό αυτών των διαφορών στον οικονομικό παράγοντα. Η καταγραφή αυτών των διαφορών και των μεταξύ τους σχέσεων χωρίς αναφορά σε μία δομή συγκροτούσε τό έπιστημολογικό ύπόβαθρο αυτών των προσεγγίσεων. Μ' αυτόν τόν τρόπο όμως παύει να ύφίσταται μία δομή που θά καθορίζει ποιά θά είναι ή «δεσπόζουσα δομή» ενώ οι συγκυριακές άρθρώσεις της τάξης (ως ιστορικό μόρφωμα) έξιςώνονται με την κοινωνική τάξη (τάξη καθαυτή).

Και στις δύο περιπτώσεις εμφανίζεται μία μετατόπιση από ή δομή στα νοήματα του ύποκειμένου και από ή δομή στην ταυτότητα και τις διαφορές που συνεχουν την κοινωνική πραγματικότητα και μ' αυτήν την έννοια έχουμε να κάνουμε με μικροκοινωνιολογικές προσεγγίσεις. Καθόσον τά κριτήρια έγκυρότητας, του νόηματος ή της διαφοράς δέν προσδιορίζονται σε σχέση με μία δομή ή με μία μετα-άφήγηση, τό ύποκείμενο και ο μικρόσκοπος μίας πληθυντικής πραγματικότητας συνιστούν σε «τελική ανάλυση» τό μοναδικό κριτήριο έγκυρότητας. Από ή στιγμή μάλιστα που ή (συλλογική) δράση περιορίζεται στο άτομο (ή «ορθολογική έπιλογή» του αναλυτικού μαρξισμού), αυτό αναγορεύεται και σε ήθικό ύποκείμενο με καντιανές προδιαγραφές<sup>7</sup> ή συγκροτεί από μόνο του την ατομική ταυτότητα (self-identity) σε μία σωματοποιημένη ένδοχώρα (life politics a body politics),<sup>8</sup> τό ατομικό ύποκείμενο καθίσταται έτσι τό έσχατο σημείο κάθε ανάλυσης της κοινωνίας. Γνώμη μας είναι πως αυτές οι μετατοπίσεις έχουν σχέση με ή νέα κοινωνική δομή όπως αυτή διαμορφώνεται από τις αλλαγές στην εργασιακή διαδικασία και την παρουσία νέων μικροοστικών στρωμάτων. Τό γεγονός μάλιστα ότι ή εργασία αυτών των στρωμάτων συνιστά περισσότερο επικοινωνία, διάδραση και αυτόπραγμάτωση, – και με δεδομένη την ιδεολογική τους ήγεμονία (βλ. τά ιδεολογήματα για την κοινωνία της γνώσης, την κοινωνία της πληροφορίας κ.ο.κ.), εύκολα ή ανάγκη για βιογραφική συνέχεια αυτών των στρωμάτων μπορεί να προβληθεί στην κοινωνία δημιουργώντας την εντύπωση πως ο κοινωνικός κόσμος αποτελείται από νοήματα, από σύμβολα και από βιωμένες έμπειρίες που θά πρέπει να άρθρωθούν διαμέσου της γλώσσας (κειμενικά/διαδραματικά κ.ο.κ.).

ΠΡΟΣΕΓΓΙΖΟΝΤΑΣ ΚΑΝΕΙΣ ΕΘΝΟΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΑ (ή έθνογραφικά) την ύπαρξη της εργατικής τάξης, δηλαδή ως οντότητας που οικοδομείται με βάση διαφορετικά νοήματα και τις διαφορετικές έμπειρίες διαφορετικών μεταξύ τους ύποκειμένων<sup>9</sup> αυτή φαίνεται να συγκροτείται γύρω από μικρές καθημερινές στιγμές: γύρω από τό εργοστάσιο, τό σπίτι, ή γειτονιά κ.ο.κ. ή μέσα από νοήματα και διαδράσεις. Επομένως, ή ύποχώρηση ή ή αποδιάρθρωση αυτών των περιβαλλόντων που θεωρούνται πλέον τυπικά για την εργατική τάξη συνηγορούν για την έκλειψη της εργατικής τάξης. Όμως, τό ισχνό κοινωνικό και πολιτισμικό κεφάλαιο (για παράδειγμα) επηρεάζει άμεσα κοινωνικές και γνωστικές δεξιότητες του ατόμου άπαραίτητες για την πρόσληψη και ή νοηματοδότηση της πραγματικότητας. Ο χαμηλός βαθμός αυτοεκτίμησης που είναι συνάρτηση έπισης του πολιτισμικού κεφαλαίου δημιουργεί άναστολές στο άτομο και μία κοινωνική άρρυθμία αλλά και άδυναμία νοηματοδότησης της ζωής του. Σε κάθε περι-

5. P. Anderson, *In the tracks of Historical Materialism*, Λονδίνο 1988, σ. 50.

6. Βλ. και Κ. Γαλανάκης, «Τά Annales: σχολή ιστορίας ή κίνηση ιστορικών», *Θεωρία και Κοινωνία*, τεύχ. 5/1991, σ. 58.

7. Κατ' αυτόν τόν τρόπο αντίλαμβάνεται τό ύποκείμενο ο Z. Bauman, *Intimations of Postmodernity*, Λονδίνο 1992.

8. Όπως ισχυρίζεται ο A. Giddens. Βλ. A. Giddens, *Modernity and Self-Identity*, Λονδίνο 1991.

9. Graib, όπ., σ. 197.

πτωση τό πράττειν αὐτῶν τῶν ἀτόμων ἀναπτύσσεται σ' ἓνα λιγότερο ἢ περισσότερο προσδιορισμένο ἀπό τίς δομές περιβάλλον. Εἶναι οἱ δομικοί μετασχηματισμοί στήν ἐργασία καί στήν κοινωνία, πού ὅμως ἐπιβάλλονται ἀπό τήν κίνηση τοῦ κεφαλαίου ἀλλά καί ἀπό τοὺς κοινωνικούς καί ταξικούς ἀγῶνες (δηλαδή τίς δομές) πού διαμορφώνουν ἓνα ἄλλο πλέγμα σχέσεων, ἓνα ἄλλο νοηματικό πλαίσιο, καί ὑπαγορεύουν συνελπῶς καί διαφορετικούς τύπους πράττειν, διαφορετικούς τρόπους ζωῆς, διαφορετικές νοηματοδοτήσεις κ.ο.κ. Ἐπομένως, ἡ ἐξέταση τῶν ὑπαρξιακῶν ὅρων τῆς ἐργατικῆς τάξης χωρίς τή συνεξέταση αὐτῶν τῶν δομῶν ὀδηγεῖ σέ ἀνιστορικές προσεγγίσεις τοῦ προβλήματος.

Χαρακτηριστική γι' αὐτόν τόν τύπο προσεγγίσεων εἶναι ἡ θεωρία τῆς ἐξατομίκευσης (ιντιβιδουαλισμοῦ) τοῦ Οὐ. Μπέκ. Ὁ Μπέκ υἱοθετώντας πρωτοκοινωνιολογικά ἐξελικτικιστικά μοντέλα (ὅπως αὐτό τῆς κοινωνικῆς διαφοροποίησης) περιγράφει περισσότερο παρά ἐξηγεῖ τίς συνέπειες ἀπό τίς ἀλλαγές στήν ἐργασία καί στήν κοινωνία. Ἀπομονώνοντας τίς παρατηρήσεις ἐμπειριστικοῦ τύπου ἀπό τίς δομές καί υἱοθετώντας ταυτόχρονα μιὰ κουλτουραλιστική ἀντίληψη γιά τήν πραγματικότητα ἐπιχειρεῖ νά ἐρμηνεύσει τίς ἀλλαγές στήν κοινωνία μέσα ἀπό τό συγκυριακό καί τό τυχαίο. Ἡ θεωρία τῆς «ἐξατομίκευσης» τοῦ Μπέκ – καί οἱ ἔννοιες κοινωνικο-πολιτισμικό περιβάλλον (Milieu), τρόποι ζωῆς, ὑποκουλτοῦρες κ.λπ. πού χρησιμοποιεῖ – ἀνήκει μᾶλλον στίς θεωρίες τοῦ «μεσαίου βεληνεκοῦς» (middle range)<sup>10</sup> καθὼς αὐτή κινεῖται στό ἐνδιάμεσο πεδίο μεταξύ μιᾶς περιγραφικῆς κοινωνιολογίας πού ἐντοπίζει ἐμπειριστικά καί περιπτωσιολογικά τίς ἀλλαγές καί τοὺς μετασχηματισμούς στήν ἐργασία καί στήν κοινωνία χωρίς νά μπορεῖ νά ὑπερβεῖ μιὰ προθεωρητική ἀνάλυσή τους.

Τρεῖς παρατηρήσεις ἔχουμε νά κάνουμε σέ σχέση μέ τίς θέσεις τοῦ Οὐ. Μπέκ γιά τήν ἀποσύνθεση τῶν κοινωνικῶν τάξεων:

α) Ὁ Μπέκ προσεγγίζει τήν τάξη ὄχι ὡς δομή, δηλαδή ὡς σχέση μέ τό κεφάλαιο, ἡ ὁποία ὑφίσταται ἀνεξάρτητα ἀπό τό βαθμό συνειδητοποίησης τῶν μελῶν τῆς ἀλλά ὡς κοινωνικο-πολιτισμικό μόρφωμα. Ἡ θέση αὐτή τοῦ Μπέκ πῶς ἡ κοινωνική τάξη εἶναι πρωτίστως ἓνα κοινωνικο-πολιτισμικό μόρφωμα προέρχεται ἀπό τίς κοινωνικο-ἱστορικές μελέτες, οἱ ὁποῖες ὑπό τήν ἐπίδραση τῶν «πολιτιστικῶν σπουδῶν» (Cultural Studies) προσέγγισαν στίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ '60 τήν ὑποκουλτούρα, τόν τρόπο ζωῆς καί τίς παραδόσεις τῶν ἐργατῶν, καί ὄχι τήν ἐργατική τάξη, ἡ ὁποία ἦταν καί τό ζητούμενο αὐτῶν τῶν μελετῶν. Ἡ υἱοθέτηση αὐτῆς τῆς θέσης ὑπερτονίζει τήν ὑποκειμενική διάσταση τῆς ταξικῆς συγκρότησης (Making) ὑποθαμιζοντας ἀνεπίτρεπτα τήν ἀντικειμενική πλευρά τῆς ταξικῆς συγκρότησης, ἡ ὁποία συνίσταται ὡς σχέση ἐκμετάλλευσης καί ἀπόσπασης ὑπεραξίας. Τό ἀποτέλεσμα εἶναι νά τονίζεται μόνο ἡ μιὰ διάσταση

τῆς ταξικῆς συγκρότησης πού εἶναι ἡ ὑποκειμενικότητα καί νά ὑποθαμιζέται ἡ ἀναγκαιότητα πού πάνω της ἐπέδρασε, δηλαδή ὁ καπιταλιστικός τρόπος παραγωγῆς. Ἐφόσον ἡ κοινωνική τάξη ὀρίζεται μέ πολιτισμικούς ὅρους, διαταξικά χαρακτηριστικά (τρόποι διαμόρφωσης τοῦ ἐλεύθερου χρόνου, συνήθειες φαγητοῦ καί διασκέδασης, νοοτροπίες κ.ἄ.), ἀπό τά ὁποῖα συγκροτεῖται τό ἐργατικό κοινωνικό-πολιτισμικό περιβάλλον (Milieu), ἀποκοτῶν καθοριστική σημασία στόν ὀρισμό τῆς τάξης. Γράφει χαρακτηριστικά ὁ Οὐ. Μπέκ: «Ἡ κοινωνική τάξη προϋποθέτει τήν πυρηνική οἰκογένεια, τούτη προϋποθέτει τοὺς ρόλους τῶν δύο φύλων, αὐτοί τόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας μεταξύ ἀνδρῶν καί γυναικῶν, κι αὐτός ὁ τελευταῖος τό γάμο».<sup>12</sup> Ἐπομένως ἀλλαγές στίς σχέσεις μεταξύ τῶν φύλων ἀνατρέπουν τόν ἐμφυλο καταμερισμό ἐργασίας, ἐπαναπροσδιορίζουν τοὺς ρόλους μεταξύ τους καί ἀποσυνθέτουν τήν πυρηνική οἰκογένεια καί κατ' ἐπέκταση τίς κοινωνικές τάξεις, οἱ ὁποῖες συγκροτοῦνται ἀπό τίς οἰκογενειακές καταστάσεις.

Ἐνδεχομένως αὐτές οἱ ἐννοιολογήσεις νά μποροῦν νά καταγράψουν τήν ὑποκειμενική ἐμπειρία καί ἴσως μέσα ἀπό διεργασίες (αὐτό)διαπαιδαγώγησης νά μποροῦν ἐπίσης νά προσανατολίσουν τό ἄτομο καί νά τοῦ προσφέρουν δυνατότητες λειτουργικοῦ πράττειν, ἐφόσον τό ἄτομο ὀριθεῖ ὡς φορέας δράσης. Εἶναι ἀμφίβολο ὅμως, ἂν οἱ ἔννοιες αὐτές μποροῦν νά καταγράψουν καί τήν κοινωνική ἐξέλιξη, ἡ ὁποία πορεύεται ἀπό τήν κοινωνία καί ὄχι ἀπό τά ἄτομα, ἀκριβῶς ἐπειδή ἡ κοινωνία δέν ἀποτελεῖται ἀπό ἄτομα ἀλλά εἶναι μιὰ δομή ἔξω ἀπό αὐτά καί τίς ὑποκειμενικές τους ἐμπειρίες.

Ἄς δοῦμε ὅμως ἂν πραγματικά ἡ ἔννοια τῆς κοινωνικῆς τάξης, ἡ ὁποία ἔχει ἀποδειχθεῖ ἓνα δοκιμασμένο μεθοδολογικό ἐργαλεῖο γιά τήν περιγραφή καί τήν ἐρμηνεία τῶν κοινωνικῶν ἀνισοτήτων ἔχει ἀπολέσει τήν ἐγκυρότητά του. Θά ἐξετάσουμε τρεῖς παραμέτρους (ἐκπαιδευτικές εὐκαιρίες, εὐκαιρίες πολιτικῆς συμμετοχῆς καί τή σχέση μεταξύ κοινωνικῆς καταγωγῆς καί ποινικῆς καταστολῆς) πού ἐπηρεάζουν τίς συνθήκες ζωῆς τῶν ἀτόμων καί οἱ ὁποῖες καθορίζονται σχεδόν σέ ἀπόλυτο βαθμό ἀπό τήν κοινωνική τάξη καί τήν ταξική θέση.

10. Σύμφωνα μέ τόν R. Merton μιὰ θεωρία μεσαίου βεληνεκοῦς – ἀπό τήν ὁποία μπορεῖ νά προέλθει στή συνέχεια μιὰ γενική θεωρία – διατυπώνεται γιά νά ὑπερβεῖ τό ψευδοπρόβλημα μεταξύ γενικῶν θεωριῶν καί τῆς ἐπιμέρους ἐμπειρικῆς κυρίως ἔρευνας, συνελπῶς καί νά συζεύξει τή διάσταση μεταξύ τοῦ μικρο- καί μακρο-επιπέδου. R. Merton, *Social Theory and Sociale Structure*, Νέα Ὑόρκη 1968, σσ. 43-53.

11. Anderson, ὄπ., σ. 33.

12. U. Beck, *Ἡ Ἐπινόηση τοῦ Πολιτικοῦ. Γιά μιὰ θεωρία τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ*, Ἀθήνα 1996, σ. 190.

ΣΤΗΝ ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑΚΗ ΓΕΡΜΑΝΙΑ, στην οποία αναφέρεται ο Ού. Μπέκ για να τεκμηριώσει τους ισχυρισμούς του, η μαζικοποίηση των πανεπιστημίων διευρύνει μόνιμες δυνατότητες πρόσβασης για όλους τους νέους, η ανισότητα ωστόσο στις ευκαιρίες σπουδών μεγάλωσε πολύ περισσότερο. Μέσα σε 25 χρόνια (1969-1993) η αύξηση των ευκαιριών για σπουδές φοιτητών, των οποίων οι γονείς είναι εργάτες, γνωρίζει μια πτώση του 4% σε σχέση με την αύξηση των ευκαιριών για τους έτοιμους και αλλιώς προνομιούχους φοιτητές, γόνους μεσοαστικών στρωμάτων. Αυτό σημαίνει πως οι ευκαιρίες για σπουδές που προσφέρονται στους γόνους μεσοαστικών και αστικών στρωμάτων το 1993, είναι κατά πολύ περισσότερες από αυτές που προσφέρονταν ο αυτούς το 1969.<sup>13</sup>

Μηδαμινή είναι και η πολιτική δραστηριοποίηση ατόμων από τα εργατικά στρώματα, όπως μηδαμινή είναι και η συμμετοχή τους σε μορφές πολιτικής κινητοποίησης (διαδηλώσεις, πρωτοβουλίες πολιτών, οργάνωση σε πολιτικά κόμματα κλπ.) ενώ όταν πρόκειται για ήγεινα πολιτικά πόστα, ενεργοποιείται ένας άτυπος μηχανισμός κοινωνικής επιλογής που αποκλείει άτομα από τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα. Χαρακτηριστικό αυτής της κατάστασης είναι πως από τους 672 βουλευτές του Γερμανικού Κοινοβουλίου μόνο οι 10 είναι εργάτες παρόλο που η εργατική τάξη αποτελεί σχεδόν το μισό του πληθυσμού. Ενώ θεωρείται παράδοξο άντρες να εκπροσωπούν τα συμφέροντα των γυναικών και πως οι 176 γυναίκες βουλευτίνες λόγω του μικρού αριθμού τους πολύ δύσκολα μπορούν να προωθήσουν τα συμφέροντα των γυναικών, θεωρείται σχεδόν αυτονόητο πως μία καθηγήτρια, ένας δικηγόρος, ένας υπάλληλος μπορεί να εκπροσωπεί καλύτερα τα εργατικά συμφέροντα.<sup>14</sup> Ασφαλώς και ο αποκλεισμός των εργατών από την πολιτική εκπροσώπηση έχει να κάνει με την ανεπάρκεια σε κοινωνικές δεξιότητες να χειρίζονται πράγματα και καταστάσεις, την ανεπάρκειά τους σε γνώσεις που είναι απαραίτητες για την κατανόηση σύνθετων προβλημάτων και φυσικά με την αδυναμία τους να χρησιμοποιούν «περιτεχνους» γλωσσικούς κώδικες (βλ. Μπ. Μπερνοστάιν), αναγκαίους για την άρθρωση προβλημάτων και τη διατύπωση αιτημάτων. Βλέπουμε λοιπόν, πως οι περιορισμένες ευκαιρίες σπουδών για την εργατική τάξη ελαχιστοποιεί και τις δυνατότητες για τους εργάτες να εκπροσωπούν τα εργατικά συμφέροντα.

Εκεί όμως που η κατάσταση επηρεάζεται άμεσα από κάθετες δομές κοινωνικής ανισότητας και την ταξική καταγωγή, είναι στην ποινική δίωξη για εγκληματικές πράξεις και ενέργειες. Καθώς η «πίεση» που ασκεί η κοινωνία πάνω στα άτομα εξαρτάται άμεσα από την ταξική καταγωγή, η εγκληματική συμπεριφορά, όπως καταγράφεται από τις δικαστικές αρχές, εκδηλώνεται κυρίως στα κατώτερα κοινωνικά στρώματα, γεγονός που μπορεί να θεωρηθεί και ως ποινικοποίη-

ση τρόπων ζωής, οι οποίοι διαμορφώνονται από δομικούς καταναγκασμούς και προσωπικά αδιέξοδα. Σχεδόν όλοι οι κρατούμενοι στις φυλακές της Γερμανίας προέρχονται από τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα. Τα 2/3 των κρατουμένων προέρχονται απ' τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα, ενώ το 10% δέν έχει απολυτήριο σχολείου υποχρεωτικής εκπαίδευσης (Hauptschule), στο οποίο φοιτούν αποκλειστικά σχεδόν μαθητές από αυτά τα στρώματα.<sup>14</sup> Το χαμηλό μορφωτικό κεφάλαιο σε συνάρτηση με το ισχυρό πολιτισμικό κεφάλαιο και τις ανύπαρκτες σχεδόν κοινωνικές σχέσεις αυτών των ατόμων, - πέρα από μιά μάνα δέν υπάρχει ο «γενικευμένος άλλος» (generalized other) του Γκ. Μίντ για να διαδράσουν και να αναπτύξουν κοινωνικές δεξιότητες και μηχανισμούς αυτοπροσδιορισμού και αυτοελέγχου.

Τά δεδομένα της κοινωνικής δομής (κοινωνικοποίηση, κοινωνικό κεφάλαιο, κοινωνικές δεξιότητες, κοινωνικές σχέσεις κλπ.), όπως αυτά απορρέουν από τη διαφορετική θέση των ατόμων στην παραγωγή, προκαλούν επίσης ανισότητες τόσο απέναντι στους κινδύνους για την υγεία όσο και απέναντι στις δυνατότητες αποκατάστασης της υγείας.<sup>16</sup> Έτσι λοιπόν, στη Γερμανία, εργατικά ατυχήματα με θύματα εργάτες είναι οκτώ φορές πιο συχνά απ' ό,τι με υπαλλήλους, ενώ δύο τρίτα των επαγγελματιών ασθενειών στην ίδια χώρα αφορούν το ένα τρίτο των ασφαλισμένων, οι οποίοι είναι πρωτίστως βιομηχανικοί εργάτες.<sup>17</sup>

Αντί λοιπόν ο εκσυγχρονισμός, όπως τον κατανοεί ο Μπέκ, δηλαδή ως διαφοροποίηση, εξατομίκευση, πλουραλισμός και δυναμική ανάπτυξη βιοτικών συνθηκών και τρόπων ζωής να διαρρηξει τις κάθετες κοινωνικές δομές, ακριβώς αυτές οι δομές αναστέλλουν τη διαδικασία εκσυγχρονισμού διαμορφώνοντας περισσότερο άπιστες συνθήκες ζωής και κοινωνικής ανέλιξης, καθώς και διαφορετικές συνθήκες κοινωνικής και πολιτισμικής συνύπαρξης.

6) Η θέση του Μπέκ πως τα άτομα θά πρέπει να σχεδιάσουν από μόνα τους το βιογραφικό τους, αν θέλουν να συμμετάσχουν στην εκπαίδευση και στην άπα-

13. R. Geibler, «Kein Abschied von Klasse und Schicht», *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, τεύχ. 48/1996, σ. 326 κ.έ.

14. Στο ίδιο, σ. 330. Αντίστοιχα διαμορφώνεται και η ποινική πραγματικότητα στις ΗΠΑ. Βλ. C. Waquant, «Vom wohlthätigen Staat zum strafenden Staat: Cber den politischen Umgang mit dem Elend in Amerika», *Leviathan*, τεύχ. 1, 1997.

15. Geibler, ό.π., σ. 331.

16. Βλ. και Θ. Αλεξίου, «Κοινωνικοποίηση και κοινωνικές αντιλήψεις για την υγεία. Μιά κοινωνιολογική προσέγγιση», *Σύγχρονα Θέματα*, τεύχ. 78-79/2001.

17. K. M. Bolte-S.Hradil, *Soziale Ungleichheit in der Bundesrepublik Deutschland*, Opladen 1984, σ. 228.

σχόληση, ενώ θα πρέπει να είναι σε έτοιμότητα για κινητικότητα στην αγορά, επαναφέρει την κοινωνία στο σημείο του *laissez faire*, του «κοινωνικού δαρβινισμού» όπου επιβιώνει ο ισχυρότερος. «Όλα αυτά», γράφει ο Μπέκ, δηλαδή η συνεχής διαθεσιμότητα του ατόμου «άποτελούν έπιταγές που δέν διατάζουν αλλά ώθούν τό άτομο να συγκροτηθεί ως άτομο, δηλαδή να σχεδιάσει, να κατανοήσει, να προτείνει, να δράσει ή, στην περίπτωση της "άποτυχίας" του, να κοιμηθεί όπως έστρωσε».<sup>18</sup> Μ' αυτή του τή θέση ο Μπέκ παραγνωρίζει τό γεγονός ότι η σύγχρονη όργάνωση τής κοινωνίας ξεκίνησε ακριβώς από τήν επίγνωση πώς τά κοινωνικά προβλήματα δέν μπορούν να έπιλυθούν από τά άτομα. Όρθά αναρωτιέται ο Σ. Λάς πώς όσο πειστική και να είναι η περιγραφή του Ου. Μπέκ (όπως και του 'Α. Γκίντενς) για τή διαμόρφωση από τό ίδιο τό άτομο τής βιογραφίας του, άπομονώνει σε τέτοιο βαθμό τήν άτομική δράση από τόν «δομικό καταναγκασμό» και τήν έγγενή σ' ένα σύστημα ταξικών αντιθέσεων φτώχεια και άποκλεισμό, ώστε η περιγραφή αυτή να άντιστοιχεί στον τρόπο ζωής και έργασίας μιας «άνακλαστικής» μεσαίας τάξης. Αντίθετα η νέα υπο-τάξη (underclass) που άντικατέστησε σύμφωνα με τόν Σ. Λάς τά κατώτερα κοινωνικά στρώματα και η όποία άποτελεί τό ένα τρίτο του πληθυσμού τών άνεπτυγμένων κοινωνιών φαίνεται σαν να μήν υφίσταται σίς αναλύσεις του Ου. Μπέκ. Δέν είναι τότε ο ίντιβιντουαλισμός με τίς δυνατότητες σχεδιασμού τής άτομικής βιογραφίας που χαρακτηρίζει αυτά τά στρώματα, αλλά μία κατάσταση έκπτωσης και άνημποριάς.<sup>19</sup> Από τήν άλλη, η παραπομπή τών προβλημάτων για έπίλυση στην υπο-πολιτική σφαίρα τής «κοινωνίας τών πολιτών» (που προτείνει ο Ου. Μπέκ) και η όποία χαρακτηρίζεται από τό άδιαμεσολάβητο τών κοινωνικών αντιθέσεων και συγκρούσεων σημαίνει άποθεσμοποίηση του κοινωνικού και άπεμπόληση του κοινωνικού και πολιτισμικού κεκτημένου. Μ' αυτόν τόν τρόπο, δηλαδή μέσα από τό πρίσμα τής «κοινωνίας τών πολιτών», έξαλείφεται έννοιολογικά τό πρόβλημα του καπιταλισμού, με τή διάσπαση τής κοινωνίας σε κομμάτια, χωρίς κάποια υπέρτατη δομή έξουσίας, κάποια ολοκληρούσα ένότητα, με άλλα λόγια, χωρίς καπιταλιστικό σύστημα με τήν έλεγκτική του τάση και τήν ικανότητά του να διεισδύει σε κάθε πλευρά τής κοινωνικής ζωής.<sup>20</sup> Έξάλλου τό γεγονός ότι η θεσμική πραγματικότητα τής άστικής δημοκρατίας διώνεται στην «κοινωνία τών πολιτών» μέσω τών άτομικών δικαιωμάτων, τά όποια έμπεδώνουν τήν άστική ήγεμονία, καθώς παρουσιάζουν τίς καπιταλιστικές σχέσεις έκμετάλλευσης και κυριαρχίας ως σχέσεις έλευθερων έπιλογών, μεταξύ ίσων υποκειμένων-πολιτών,<sup>21</sup> έγκλωβίζει τήν πολιτική δράση σε μία θεσμολαγνεία, προνομακό πεδίο πολιτικής ένεργοποίησης μεσοαστικών στρωμάτων. Η σαφής προτίμηση του Μπέκ από τήν άλλη, όσον άφορᾷ τή σύνθεση τής υπο-πολιτικής

σφαίρας προς μεσαία κοινωνικά στρώματα διακρίνεται επίσης από έναν έλιτισμό, καθώς η δυνατότητα συμμετοχής και δραστηριοποίησης στην πολιτική άναγνωρίζεται στα μέλη μιας συγκεκριμένης τάξης, δηλαδή στα μεσαία άστικά στρώματα (όπως τεχνική και οικονομική διανόηση τών επιχειρήσεων, τών έρευνητικών ίνστιτούτων, του μάνατζμεντ, στους ειδικευμένους εργαζόμενους, στους δημοσιογράφους κ.ά.).<sup>22</sup> Υίοθετώντας έμμεσα ο Μπέκ τόν μεταμοντέρνο πολίτη με τίς πολυπολιτισμικές καταβολές και τόν κοσμοπολιτισμό<sup>23</sup> προσφέρει ουσιαστικά τή δυνατότητα πολιτικής και πολιτιστικής συμμετοχής μόνο στα μεσαία άστικά στρώματα, τά μέλη τών όποιων και δύνανται να κινούνται με ευχέρεια και κυρίαρχα σε πολλαπλά πεδία με διαφορετικούς άξιακούς προσανατολισμούς.

γ) Η κατανόηση του Μπέκ για τήν κοινωνική εξέλιξη ως άντικειμενοποιημένης διαδικασίας χωρίς υποκείμενα είναι αρκετά άπόλυτη, καθώς δέν μπορεί να άποκλείσει τό ένδεχόμενο οι άνισότητες στην εισοδηματική κατάσταση, τό πολιτισμικό κεφάλαιο και τήν έργασία να όδηγήσουν σε κοινότητα βιοτικών καταστάσεων και σε συνάντηση για τή διαχείριση κινδύνων και άβεβαιοτήτων που ο συγκεκριμένος τρόπος κοινωνικής όργάνωσης προκαλεί, απ' όπου τελικά θα άναδυθούν συλλογικά υποκείμενα και θα έπιλεγούν άλλες λύσεις άντιμετώπισής τους. Από τήν άλλη η φετιχοποίηση του έκσυγχρονισμού ως διαδικασίας και η άναγνώριση σ' αυτόν τής δυνατότητας άυτομεταλλαγής (δηλαδή μέσω τής «άνακλαστικής νεωτερικότητας») πέρα και πάνω από τά κοινωνικά υποκείμενα υποβαθμίζει τή δυναμική μιας έγγενοῦς στον καπιταλισμό αντίφασης μεταξύ τής κοινωνικής όργάνωσης τής παραγωγής και τής ιδιοποίησης του προϊόντος τής έργασίας. Έτσι, αντίθετα απ' ό,τι υποστηρίζει ο Μπέκ, στο καπιταλιστικό σύστημα ένυπάρχουν οι όροι δημιουργίας και άναπαραγωγής τών άντικειμενικών προϋποθέσεων συγκρότησης κοινωνικού υποκειμένου με σκοπό τήν προώθηση ριζοσπαστικών έναλλακτικών λύσεων.<sup>24</sup>

18. Beck, ό.π., σ. 194.

19. S. Lash (1999), «Reflexivitat und ihre Doppelungen: Struktur, Aestetik und Gemeinschaft», στο: U. Beck-A. Giddens-S. Lash (έπιμ.), *Reflexive Modernisierung. Eine Kontroverse*, Φραγκφούρτη 1999, σ. 232.

20. Μείκινς-Γούντ, ό.π., σ. 239.

21. Γ. Μηλιός, «Η "συμβολική" σημασία τής Πράγας», έφημερίδα *Έποχή*, 8-10-2000.

22. Beck 1996, ό.π., σ. 202.

23. Βλ. E. Isin-P. Wood, *Citizenship and Identity*. London. 1999.

24. Βλ. 'Α. Μοσχονάς, «Κοινωνικές τάξεις και ταξική πάλη», *Τό Βήμα τών Κοινωνικών Έπιστημών*, τεύχ. 8/1992, σ. 71.



ΟΙ ΝΕΕΣ ΜΟΡΦΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΣΥΝΕΥΡΕΣΗΣ, αντιπαράθεσης και σύγκρουσης μεταφέρονται πλέον, σύμφωνα με τον Μπέκ, στις αντικειμενοποιημένες διαδικασίες, εξέλιξη που καταργεί τα συλλογικά υποκείμενα. Συνεπώς δεν υφίσταται συλλογικό υποκείμενο. Τά άτομα καθοδηγούνται στην εξατομικευμένη δράση τους, σύμφωνα με τον Ού. Μπέκ από τις διαδικασίες (άγορά), οι οποίες έμπερικλείουν πάλι τις αντινομίες της «δεύτερης νεωτερικότητας», ή της «ανακλαστικής νεωτερικότητας» κατά τον ίδιο: ασφάλεια-άνασφάλεια, ενσωμάτωση-άποκλεισμός, πολιτική-ύποπολιτική,<sup>25</sup> οι οποίες φαίνεται να αντικατέστησαν τις αντινομίες της νεωτερικότητας που άρθρώνονταν γύρω από τα αντιθετικά ζεύγη κεφάλαιο-εργασία, άριστερά-δεξιά κ.ο.κ., τά όποια φαίνεται ότι, κατ' αυτόν, απώλεσαν τη δυναμική τους.

Δέν θά πρέπει νά διαφεύγει επίσης της προσοχής μας πώς αυτό τό κοινωνικο-πολιτισμικό περιβάλλον της εργατικής τάξης, ο Ού. Μπέκ βλέπει νά αποσυντίθεται καί γιά πολλούς άλλους αποτελεί τή σημαντικότερη απόδειξη του τέλους της εργατικής τάξης, έμπεδώθηκε βήμα τό βήμα από τό Κράτος Πρόνοιας (ώς νοικοκυριό, ως πυρηνική οικογένεια, ως τρόπος ζωής κ.ο.κ.).<sup>26</sup> Από τήν άλλη, ή συρρίκνωση του Κράτους Πρόνοιας απορροθμίζει τή σχέση εργασίας αφήνοντας νά αναδύονται στό έσωτερικό της εργατικής τάξης «πολυσθενικές» δομές. Άν τώρα πάλι διαλύονται καί αυτές οι προσωπικές σχέσεις που στό πλαίσιο της πυρηνικής οικογένειας συνιστούσαν αυτοσκοπό, δέν μπορεί νά σημαίνει καί τή διάλυση της κοινωνικής τάξης, πόσο μάλλον όταν ή έμπέδωση της πυρηνικής οικογένειας ήταν σέ μεγάλο βαθμό συνέπεια της ανάπτυξης του Κράτους Πρόνοιας.

Ό υπερβολικός τονισμός της ανθρωπολογικής-πολιτισμικής διάστασης στή συγκρότηση της τάξης, σημαίνει έμμεσα καί τήν απόρριψη της δυνατότητας της ανθρώπινης εργασίας νά εμφανίζεται ως ταξική έκφραση, έτσι ώστε αυτή νά μπορεί νά απορροφηθεί σέ ελαττωμένα καί αποσυνδεδεμένα ποσά ως τεχνική συνιστώσα της παραγωγικής διαδικασίας.<sup>27</sup> Εφόσον αυτή (ή εργασία) δέν εκφράζεται ως τό ταξικό ισοδύναμο, τό όποιο προσοδίδει σέ μιά πληθυσμιακή ομάδα τή δική της έσωτερική δομή μπορεί νά τυποποιείται προσλαμβάνοντας κάθε φορά τις μορφές της παραγωγής. Η υπενθύμιση της ανθρώπινης διάστασης της τάξης όπως γίνεται σέ πολλές κοινωνιολογικές εργασίες (βλ. βαθμός άλλοτρίωσης, βαθμός ικανοποίησης ή βαθμός δυσφορίας μέ τήν εργασία) εφόσον δέν έπιχειρούν νά καταγράψουν τά όρια της ανθρώπινης άντοχής καί τις δυνατότητες εκμετάλλευσής της, λίγο βοηθάει καθώς ή ύπαρξη μιάς εύκαμπτης καί διαθέσιμης εργατικής δύναμης γιά τό κεφάλαιο καθίσταται απολύτως αναγκαία προκειμένου νά αντιμετωπιστούν, μετά τήν ενσωμάτωση εργασιακών λειτουργιών στις μηχανές καί στα συστήματα, προβλήματα που προκάλεσε ή άραιώ-

ση της ανθρώπινης παρουσίας στό χώρο παραγωγής. Η ευελιξία της εργατικής δύναμης καί ή ρευστότητα των εργασιακών υποχρεώσεων μέ στόχο τήν άποδοτικότερη καί οικονομικότερη σύνθεση των συνιστωσών της εργασιακής διαδικασίας είναι που οδηγούν στην άποσύνθεση των κοινωνικο-πολιτισμικών περιβαλλόντων καί στην έμπέδωση «πολυσθενικών» δομών. Καί όχι φυσικά ή άλλαγή πολιτισμικών συμπεριφορών, οι οικογενειακές μικρο-στρατηγικές ή ή συμπεριφορά του «δυνάμει εργάτη» ως «μονοπρόσωπης έπιχείρησης», όπως θεωρεί γιά παράδειγμα ο Κ. Τσουνκαλάς.<sup>28</sup>

Ό κοινός παρονομαστής μικρο(μεσαίων)-κοινωνιολογικών προσεγγίσεων γιά τις κοινωνικές τάξεις, καί πιο συγκεκριμένα της εργατικής τάξης, είναι ή εξέταση καί ή ανάδειξη έξωτεριών, ως προς τήν ειδολογική σχέση κεφαλαίου/εργασίας, στοιχείων μέ τά όποια «κατασκευάζεται» ή εργατική τάξη. Αυτά τά στοιχεία πιθανόν νά μπορούν νά καταγράψουν υποκειμενικά/ύπαρξιακά τό πρόβλημα της εργατικής τάξης καί γενικότερα των κοινωνικών τάξεων, αλλά ακριβώς επειδή αυτή ή ταξική κατάσταση (Klassenlage) μέ τις πολώσεις καί τις τμηματοποιήσεις έχει διαμορφωθεί σέ μεγάλο βαθμό από «έξωγενείς» ως προς τήν εργατική τάξη μηχανισμούς (κοινωνική πολιτική κ.ά.) δέν επιτρέπεται νά άνάγεται σέ αποκλειστικό στοιχείο προσδιορισμού της εργατικής τάξης. Πέραν τούτου τό κεφάλαιο αποτελεί τό περιεχόμενο της δράσης των ανθρώπων καί τό περιεχόμενο της κοινωνικής τους ύπαρξης.<sup>29</sup> Αυτά τά στοιχεία δέν είναι απλά μορφές ύπαρξης καί έμφάνισης της εργατικής τάξης αλλά οι άντιφατικοί τρόποι του ταξικού άνταγωνισμού, οι όποιοι άρνοούνται τήν ταξική σχέση ως τέτοια. Η άποπραγματοποίηση των κοινωνικών σχέσεων που εγγράφεται στην παράδοση μιάς φαινομενολογικής κοινωνιολογίας των κοινωνικών τάξεων, όπως είδαμε παραπάνω, άδυνατεί νά διακρίνει, - πέρα από τά υποκειμενικά νοήματα καί τήν ανθρώπινη δράση που περιγράφουν τόν κοινωνικό κόσμο -, τις δομές, όπως επίσης καί πώς αυτό που σ' αυτή τή θεώρηση όρίζεται ως κοινωνικός κόσμος δέν αποτελεί τίποτ' άλλο από τή γεωγραφία αυτών των δομών.

25. Beck, ό.π., σ. 125 κ.έ.

26. Βλ. Θ. Άλεξίου, *Περιθωριοποίηση καί Ένσωμάτωση. Η κοινωνική πολιτική ως μηχανισμός έλέγχου καί κοινωνικής πειθάρχησης*, Άθήνα 1999, σ. 279.

27. Φ. Βιόλα, *Η κοινωνία της άφάιρσης. Τό σύστημα της άδιαφορίας καί της άποξένωσης στην καθημερινή ζωή*, Άθήνα 1993, σ. 155.

28. Κ. Τσουνκαλάς, *Κράτος, Κοινωνία, Έργασία στή μεταπολεμική Ελλάδα*, Άθήνα 1999, σ. 189.

29. Μ. Άντωνοπούλου, *Κοινωνική πράξη καί ύλισμός. Σπουδή στην κοινωνιολογία της γνώσης*, Άθήνα 2000, σ. 251.

# Η ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ ΕΝΑΝΤΙΑ ΣΤΗΝ ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ

του 'Αρμάν Ματελάρ\*

Η ανάπτυξη τῶν νέων τεχνολογιῶν  
βασίζεται στήν ἀποκοπή  
τῆς ἐπικοινωνίας καί τῆς κουλτούρας.  
Τό περιεχόμενο τῶν μηνυμάτων  
βαραίνει λιγότερο  
ἀπό τή σύνδεση καθεαυτή.

«**Η** ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΤΗΤΑΣ γράφεται συνήθως μέ ὄρους ἐποχῶν... Σήμερα εἶναι γενικά ἀποδεκτό ὅτι εἰσήλθαμε σέ μιά νέα ἐποχή, σέ ἓνα νέο μεταβιομηχανικό στάδιο ὅπου ἡ ἰκανότητα χρήσης τῆς πληροφορίας καθίσταται ἀποφασιστική... Αὐτή ἡ νέα ἐποχή θά ὀνομάζεται στό ἐξῆς ἐποχή τῆς πληροφορίας». Αὐτή ἡ διαφήμιση τῆς ἀμερικανικῆς ἐπιχείρησης IBM δέν χρονολογεῖται στίς μέρες τῆς ἐκρηξης τοῦ Ίντερνετ ἀλλά στό 1977...

Τό ἐργοστάσιο παραγωγῆς τοῦ φαντασιακοῦ γύρω ἀπό τήν πληροφορία, «νέον ἄνλο πόρο», δούλευε ἤδη τότε μέ πολλές στροφές. Ἡ ἐπιταγή τῆς «ἐξόδου ἀπό τήν κρίση» καλοῦσε τίς νέες τεχνολογίες στό προσκέφαλο τῶν οἰκονομιῶν τῶν μεγάλων βιομηχανικῶν χωρῶν. Ἡ ἔννοια «κοινωνία τῆς πληροφορίας» ἐμφανίζοταν στά ἐρευνητικά προγράμματα τῶν κυβερνήσεων καί τῶν διεθνῶν ὀργανισμῶν: στόν Ὄργανισμό γιά τήν

\* Ὁ Ἄρμάν Ματελάρ εἶναι καθηγητής στό Πανεπιστήμιο τοῦ Παρισιοῦ-VIII. Στά ἔργα του συμπεριλαμβάνονται: *L' Invention de la communication, La Communication - monde, Histoire de l' utopie planétaire. De la Cité prophétique a la Société globale*, ἐκδόσεις La Decouverte, Paris, 1997, 1999 καί 2000 ἀντίστοιχα. Τό ὡς ἄνω ἄρθρο του δημοσιεύτηκε στό *Manière de voir* 63 τῆς *Monde Diplomatique* πού ἦταν ἀφιερωμένο στό MME.



Οικονομική Συνεργασία καί Ἀνάπτυξη (ΟΟΣΑ) ἀπό τό 1975, καί στούς κόλπους τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνωσης τέσσερα χρόνια ἀργότερα.

Μέ τήν ἐπίθεση τῶν ἀπορρυθμίσεων καί τῶν ιδιωτικοποιήσεων, οἱ μῦθοι τῆς ἐποχῆς τῆς πληροφορίας θά διασταυρωθοῦν μέ τόν δρόμο τῆς «ἐποχῆς τῆς παγκοσμιοποίησης». Τόν Μάρτιο τοῦ 1994, ὁ ἀντιπροέδρος τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν Ἄλ Γκὼρ ἀνακοινώνει τό σχέδιο του γιά τίς λεωφόρους τῆς πληροφορικῆς, ἡ Παγκόσμια Πληροφορική Ὑποδομή, πού ἀντανακλά καί λάμπει στά μάτια τῆς «μεγάλης ἀνθρώπινης οἰκογένειας» τήν ὑπόσχεση μιᾶς νέας ἀθηναϊκῆς ἀγορᾶς. Εἶναι ἡ ἴδια χρονιά κατά τήν ὁποία ἐμφανίζεται γιά πρώτη φορά στούς ἐπίσημους λόγους ἡ ἔννοια τῆς «νέας οἰκονομίας».

Τόν Φεβρουάριο τοῦ 1995, οἱ πλουσιότερες χῶρες, στούς κόλπους τοῦ G7, ἐπικυρώνουν στίς Βρυξέλλες τήν ἔννοια τῆς «παγκόσμιας κοινωνίας τῆς πληροφο-

ρίας», την ίδια στιγμή που αποφασίζουν να επιταχύνουν την απελευθέρωση των αγορών τηλεπικοινωνιών. Τέλος στην ευρωπαϊκή σύνοδο της Λισαβώνας, τον Μάιο του 2000, οι Δεκαπέντε αποφασίζουν να ποντάρουν τά πάντα, σε επίπεδο ανάπτυξης, στο Διαδίκτυο. Πώς φτάσαμε σε αυτόν τον φρενιζισμό των τεχνολογιών της πληροφορίας;

Κατά την έξοδο από τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, οι έξυπνες μηχανές που τελειοποιήθηκαν για να σπάσουν τους έχθρικούς κώδικες, να βοηθήσουν τη βαλυστική άμυνα και να κατασκευάσουν την ατομική βόμβα επέτρεψαν όλες τις ελπίδες, μεταξύ των επιστημόνων, για την ειρηνική μετατροπή και αξιοποίηση των εφευρέσεών τους.

Από το 1948, ο Νόρμπερτ Βίνερ βλέπει στην τεχνολογία της πληροφορίας το μέσο για να αποφύγει ή ανθρωπότητα να ξαναθυσιαστεί στον «κόσμο του Μπέλ-σεν και της Χιροσίμα».<sup>1</sup> Αλλά, προειδοποιεί ο πατέρας της κυβερνητικής, για να λειτουργήσει το σύνολο των «μέσων συγκέντρωσης, χρήσης, αποθήκευσης και μεταβίβασης της πληροφορίας», θα πρέπει η τελευταία αυτή να μπορεί να κυκλοφορεί χωρίς προσκόματα. Παραταύτα, η έξουσία και τό χρήμα παρεμβάλλονται.

Ο σκεπτικισμός αυτός τον εμποδίζει να μοιραστεί τον μυστικισμό της ατελείωτης προόδου της επιστήμης, που οδήγησε, το 1945, τον Βάνεβαρ Μπούς, εφευρέτη του πρώτου πλήρους αναλογικού υπολογιστή (1931) και παλιότερα υπεύθυνο της Έρευνιακής Επιτροπής για την Έθνικ Άμυνα των ΗΠΑ, να προτείνει ένα πρόγραμμα μαζικής στήριξης του κράτους στη σχετική έρευνα με σκοπό την επιτάχυνση της έλευσης μιας «μετα-ιστορικής εποχής». Ο ψυχρός πόλεμος θα μειώσει έως εκμηδενισμού όλες αυτές τις ελπίδες.

Η ΟΥΜΑΝΙΣΤΙΚΗ ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ ΤΟΥ ΒΙΝΕΡ είναι ξένη προς τη μαθηματική θεωρία της επικοινωνίας που διατυπώνει, το 1949, ένας από τους παλιούς μαθητές του στο Ίνστιτούτο Τεχνολογίας της Μασσαχουσέτης (MIT), ο Κλόντ Σάνον, μηχανικός των εργαστηρίων της Bell Telephone.<sup>2</sup> Ο όρισμός του για την πληροφορία είναι αυστηρά φυσικός, ποσοτικός, στατιστικός. Το πρόβλημα που τίθεται ανακύπτει από τον υπολογισμό των πιθανοτήτων: ανεύρεση της κωδικοποίησης με τις καλύτερες επιδόσεις (σε ταχύτητα και κόστος) ενός τηλεγραφικού μηνύματος για να αγγίξει έναν παραλήπτη.

Αυτό το μηχανικό μοντέλο, που δεν ενδιαφέρεται παρά για τον τρόπο μεταφοράς του μηνύματος, παραπέμπει σε μία μιχαβιονιστική (ερέθισμα-απάντηση) αντίληψη της κοινωνίας. Στόν παραλήπτη επιφυλάσσεται, κατά κάποιο τρόπο, ένα καθεστώς κλώνου του πομπού. Η οικοδόμηση του νοήματος δεν εμφανίζεται στο πρόγραμμα του Σάνον. Η έννοια της επικοινωνίας είναι αποκομμένη από αυτήν της κουλτούρας. Όπως σημειώνει ο ειδικός Τζέιμς Κάρεϊ, αυτός ο επικοινωνιακός τροπισμός αντιπροσωπεύει μία ιδιαίτερη απεικόνιση της αμερικανικής κοινωνίας: «Η αντίληψη της

κουλτούρας είναι μία έννοια αδύναμη και φθίνουσα στην κοινωνική σκέψη».<sup>3</sup> Αυτή η αποδοχή της «επικοινωνίας» θα κάνει ωστόσο τον γύρο του κόσμου.

Όσο για την έννοια της «πληροφορίας», δεν θα αργήσει να μετατραπεί σε μαύρο κουτί, λέξη κυρίαρχη που περνάει παντού και απαντά σε όλα. Και πολύ ευκολότερα από τη στιγμή που πολλοί κλάδοι των επιστημών του ανθρώπου, με την επιθυμία να μετασχουν στη νομιμότητα των επιστημών της φύσης, θα αναγειρουν τη θεωρία του Σάνον σε παράδειγμα.

Η άοριстіα που περιβάλλει την έννοια της πληροφορίας δεν παύει να αντανακλά αυτήν της «κοινωνίας της πληροφορίας». Την τάση που εξομοιώνει την πληροφορία με έναν όρο προερχόμενο από τη στατιστική (data/δεδομένα) και που δεν βλέπει πληροφορία παρά μόνον εκεί όπου ενισχύεται ο τεχνικός μηχανισμός. Έγκαθιδρύεται έτσι μία έννοια καθαρά εργαλειακή της κοινωνίας της πληροφορίας. Με την κοινωνική ατοπία της σύλληψης, χάνεται το πολιτικοκοινωνικό διακύβευμα μιας έκφρασης που υποτίθεται ότι περιγράφει το νέο πελωμένο του κόσμου.

Ο ΨΥΧΡΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΣΤΗΝΕΙ ΤΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ που δεσπόζει στην κατασκευή, αν όχι την εξήγηση, των ιδεών που θεωρούν πως η ανθρωπότητα βρίσκεται στο κατώφλι μιας νέας εποχής της πληροφορίας και ξεκινώντας από αυτήν, ενός νέου οικουμενισμού. Τρεις έστιες εκπομπής τους εμφανίζονται διαδοχικά: οι κοινωνικές επιστήμες, η εμπειρογνωμοσύνη της πρόβλεψης και η γεωπολιτική.

Έγχειρημα πρώτο: διαταγή για τον θάνατο της προηγούμενης εποχής, αυτής της ιδεολογίας, χαρακτηριστικό, σύμφωνα με τους νεκροθάφτες της, του 19ου και του πρώτου μισού του 20ού αιώνα. Είναι ό,τι επιχείρησαν οι συμμετέχοντες στη σύνοδο με θέμα «Τό μέλλον της ελευθερίας», που οργανώσε τον Σεπτέμβριο του 1955 στο Μιλάνο το Συνέδριο για την ελευθερία της κουλτούρας, οργανισμός ο οποίος ιδρύθηκε στο Βερολίνο τό 1950 και χρηματοδοτούνταν, εν αγνοία των ιδρυτών του φαίνεται,<sup>4</sup> από τη CIA υπό τό κάλυμμα ενός ιδιωτικού ιδρύματος. Μεταξύ των συμμετεχόντων: ο οικονομολόγος Φρίντριχ φόν Χάγιεκ, ο Γάλλος καθηγητής Ρεϊμόν Άρον που μόλις δημοσίευσε τό *L'opium des intellectuels* (Τό όπιο των διανοομένων), και οι Άμερικανοί κοινωνιολόγοι Ντάνιελ Μπέλ, Σέιμουρ Μάρτιν Λίπσετ και Έντουαρτ Σίλς.

1. Norbert Wiener, *Cybernetics or Control and Communication in the Animal and the Machine*, Cambridge, Mass., MIT Press, 1948.

2. Claude E. Shannon et Warren Weaver, *The Mathematical Theory of Communication*, Urbana, Ill, University of Illinois Press, 1949.

3. James W. Carey, «A Cultural Approach to Communication», *Communication*, 1975, vol. 1, n° 2.

Τέλος της εποχής της ιδεολογίας, τέλος της πολιτικής, τέλος των τάξεων και των αγώνων τους, αλλά επίσης τέλος των αμφισβητιών διανοουμένων και τέλος της στρατεύσης. Όλες αυτές οι εκλείψεις βρίσκονται στην ημερήσια διάταξη. Έχουν ως αρχή ότι η κοινωνιολογική ανάλυση έχει αρχίσει να σαρώνει τις προκαταλήψεις της ιδεολογίας, πιστοποιώντας τη νέα νομιμότητα της μορφής του «φιλελεύθερου δυτικού διανοούμενου».

Μιά άλλη επανερχόμενη θέση, σχηματοποιημένη ήδη από τη δεκαετία του '40 από τον Αμερικανό φιλόσοφο Τζέιμς Μπάρναμ, μετά τη διάρρηξη των σχέσεων του με την Τετάρτη Διεθνή (τροτσκιστική), έκανε τον ίδιο καιρό επίσης παιχίδι με τον λόγο του «τέλους»: η διαχειριστική επανάσταση και η ακαταμάχητη άνοδος των ανθρώπων της επιχείρησης (*organization men*), φορέων της νέας κοινωνίας: η κοινωνία της διαχείρισης (*managerial society*), που προμηνύει τη σύγκλιση του καπιταλιστικού και του κομμουνιστικού καθεστώτος.

Μιά κοινότητα σκέψης αναδύεται. Σχόλιο του Ντάνιελ Μπέλ κάπου είκοσι χρόνια αργότερα: «Ένας ορισμένος αριθμός κοινωνιολόγων – Άρόν, Σίλς, Λίπσκι κι εγώ ο ίδιος – είχαν οδηγηθεί να θεωρήσουν τη δεκαετία του 1950 ως χαρακτηρισμένη από το τέλος της ιδεολογίας<sup>4</sup>». Τό 1960, ο Ντάνιελ Μπέλ επίσης πρώην συμπαθών του τροτσκιισμού, δημοσιεύει τό *The end of Ideology* (Τό τέλος της ιδεολογίας). Μεταξύ του 1965 και του 1968, προεδρεύει της Έπιτροπής για τό έτος 2000, που θέσπισε η Αμερικανική Ακαδημία Τεχνών και Έπιστημών και στους κόλπους της επεξεργάζεται την έννοια της «μεταβιομηχανικής κοινωνίας<sup>5</sup>».

Στη δεκαετία του 1960, καθίσταται νόμιμη η σκέψη ότι υπάρχουν αντικειμενικές μέθοδοι για τη διερεύνηση του μέλλοντος. Τό 1973, ο Μπέλ δημοσιεύει τό *The Coming of Post-Industrial Society* (Η Έλευση της Μετα-Βιομηχανικής κοινωνίας), όπου εκθέτει την προγενέστερη θέση του για τό τέλος της ιδεολογίας με τη σύλληψη της «μεταβιομηχανικής κοινωνίας». Η τελευταία αυτή, ακόμη υπό τό όνομα «κοινωνία της πληροφορίας» ή «της γνώσης», θά στερείται ιδεολογίας.

Ο ΜΠΕΛ ΕΡΓΑΖΕΤΑΙ ΣΤΗΝ ΠΡΟΒΛΕΨΗ. Έξ ου και ο υπότιτλος του έργου του: *A Venture of social forecasting* (μιά απόπειρα κοινωνικής πρόβλεψης). Έπικαλούμενος δομικές τάσεις (*trends*), ορατές στις Ήνωμένες Πολιτείες, οικοδομεί έναν ιδεώδη τύπο κοινωνίας. Μιά κοινωνία χαρακτηριζόμενη από την άνοδο στην έξουσία ομάδων έλίτ, ή ισχύς των οποίων βρίσκεται στη νέα «έξυπνη τεχνολογία» τη στραμμένη στη λήψη αποφάσεων, χαρακτηριζόμενη από την υπεροχή της «κοινότητας της έπιστήμης», μιάς «κοινότητας χαρισματικής», οικουμενικής και αδιάφορης, «δίχως ιδεολογία». Μιά κοινωνία ιεραρχημένη, διαχειριζόμενη από ένα Κράτος πρόνοιας, κεντρικό μοχλό και σχεδιαστή της αλλαγής (από όπου και ή έπιμονή στό ρόλο των με-

θόδων του monitoring and assessment [παρακολούθησης και αξιολόγησης] των τεχνολογικών μεταβολών). Μία κοινωνία αλλεργική στη σκέψη του δικτύου και του θέματος της «συμμετοχικής δημοκρατίας», προβληματική που ή καλωδιακή τηλεόραση έθεσε ώστόσο στό προσκήνιο στις Ήνωμένες Πολιτείες.

Μέσα σ' αυτή την κοινωνία όπου ή οικονομία ολισθαίνει προς τις «τεχνικές και επαγγελματικές υπηρεσίες», ή ανάπτυξη είναι γραμμική, αδιάλλειπτη και ταχύτατη. Η θεώρηση της ιστορίας-νεωτερικότητας-προόδου που προβάλλει είναι σύμφωνη με τη μαθηματική θεωρία της πληροφορίας και τό μοντέλο εξέλιξης που περιγράφηκε, από τη δεκαετία του 1960 ήδη, από τον Ούόλτ Ρόστοου στό έργο του *Ένα Μή Κομμουνιστικό Μανιφέστο* για τά «στάδια της οικονομικής ανάπτυξης<sup>6</sup>». Η πρόοδος θά φτάσει στις λεγόμενες καθυστερημένες χώρες μέσα από τη διάχυση των αξιών των λεγόμενων ώριμων χωρών. Αυτή ή διαδρομή έχει ένα όνομα, κατασκευασμένο από την κοινωνιολογία του έκσυγχρονισμού: *westernization*, εκδυτικισμός.

Οι άδεδαιότητες πάνω στην ανάπτυξη και ή «κρίση διακυβέρνησης των δυτικών δημοκρατιών» θά κλονίσουν σύντομα τις υποθέσεις του πρώτου αυτού σχήματος της κοινωνίας της πληροφορίας.<sup>8</sup> Αλλά πέρα από τη σημασία των πασιφανών διαψεύσεων, ή έπιστημονιστική θεώρηση είχε καταφέρει να ριζώσει την ιδέα ότι τά οργανιστικά δόγματα έξορίζουν τό πολιτικό. Λειτουργική, ή κοινωνία αυτή διαχειρίζεται σύμφωνα με τις αρχές του έπιστημονικού μανάτζμεν. Στό πάνθεον των προδρόμων του άλλωστε, ο Μπέλ δέν τοποθετεί τον Κλώντ-Ένρι Σαίν Σιμόν, τον Φρίντριχ Ούίνολοου Τέιλορ και τον Ρόμπερτ Μακναμάρα, παλιό υπεύθυνο της Φόρντ Μότορ, πρωτουργό του έξορθολογισμού του Πενταγώνου στις αρχές της δεκαετίας του '60 και μελλοντικό πρόεδρο της Παγκόσμιας Τράπεζας;

Η ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΤΩΝ ΣΕΝΑΡΙΩΝ έπιστημονικής φαντασίας γίνεται μιά αγορά. Οι επαγγελματίες προγνωστικοί προσφέρουν τις υπηρεσίες τους σέ έπιχειρήσεις και κυβερνήσεις διψασμένες για συμβουλές και έτοιμες να πληρώσουν. Είναι μέσα από αυτό που τό

4. *Le Monde*, 27-28 mai 2000.

5. Daniel Bell, *The Cultural Contradictions of Capitalism*, New York, Basic Books, 1976.

6. Daniel Bell, *The End of Ideology*, Glencoe, Ill., Free Press, 1960; *The Coming of Postindustrial Society: A Venture in Social Forecasting*, New York, Basic Books, 1973.

7. Walt W. Rostow, *The Stages of Economic Growth. A Non-Communist Manifesto*, Cambridge, Cambridge University Press, 1960.

8. Michel Crozier, Samuel P. Huntington et Joji Watanuki, *The Crisis of Democracy. Report on the Governability of Democracies to the Trilateral Commission*, New York, New York University Press, 1975.

μεγάλο κοινό εξοικειώνεται με την νέα τεχνο-πληροφοριακή εποχή.

Θά υπάρξει έτσι ο Χέρμαν Κάν και το Hudson Institute του που προβλέπει, τό 1967, στό πλαίσιο της Έπιτροπής γιά τό έτος 2000 υπό την προεδρία του Μπέλ ότι στή μεταβιομηχανική (και μετά τή φτώχεια) κοινωνία, δέν θά δουλεύουμε παρά πέντε ως έφτά ώρες τήν ήμέρα, τέσσερις μέρες τήν εβδομάδα, τριάντα εννιά βδομάδες τόν χρόνο.

Θά υπάρξει προπαντός ο άνεξάρτητος σύμβουλος Άλβιν Τόφλερ, συγγραφέας τών μπέστ σέλλερ *Future Shock*, 1970 (*Τό σόκ του μέλλοντος*) και *The Third Wave*, 1979 (*Τό Τρίτο Κύμα*), στόν όποιο θά έναποθεθεί νά «στρέψει τόν μελλοντισμό στίς μάξες», κατά τήν έκφραση του *Time*.<sup>9</sup> Αύτός ο άλλοτε μαρξιστής κατέδειξε με σαφήνεια τήν έπιχειρησιακή λειτουργία τών σεναρίων έπιστημονικής φαντασίας. Γιά νά άποφευχθεί ο «τραυματισμός από τό σόκ του μέλλοντος», πρέπει νά δημιουργηθεί στους πολίτες ή έπιθυμία του μέλλοντος. Ο όρίζοντας προσδοκιών που προβλέπει χαρακτηρίζεται από τή διαδραστική δημοκρατία, τήν άπομαζοποίηση τών μέσων μαζικής ένημέρωσης, τήν παραγωγή-κατανάλωση, τόν πλουραλισμό, τήν πλήρη άπασχόληση, τήν ευελιξία. Και κυρίως από τό τέλος του «έπικίνδунου άναχρονισμού» του Έθνους-κράτους και από έναν νέο διαχωρισμό, αυτόν που θά άντιπαρθέσει τους παλιούς και τους σύγχρονους και που θά υποκαταστήσει τήν αντίθεση άνάμεσα σε πλούσιους και φτωχούς, άνάμεσα σε καπιταλισμό και κομμουνισμό.

Η «διαδραστική δημοκρατία» έντοπίζεται, στά χρόνια εκείνα, στά σχέδια τών καλωδιωμένων πόλεων που οι δεξαμενές σκέψης (think tanks) προτείνουν και καθίστανται τό πεδίο πειραματισμού τής τεχνο-κοινωνιστικής ιδεολογίας.

Ο Νίκολας Νεγκροπόντε, προφήτης τής κυβερνο-εποχής, συγγραφέας του *L' Homme Numerique* (Ο Αριθμητικός Άνθρωπος)<sup>10</sup> και μέτοχος του *Wired*, περιοδικό τών καλωδιωμένων στο Διαδίκτυο δέν είχε δουλέψει, πριν ιδρύσει τό 1979 τό Media Lab στο MIT, γιά τό Ίδρυμα Rand πάνω σε αυτόν τόν τύπο άστικής διερεύνησης;

Άπό τά τέλη τής δεκαετίας του '60, ο γεωπολιτικός κώδικας που νομιμοποιεί τήν έννοια τής κοινωνίας τής πληροφορίας ως παγκόσμιας κοινωνίας έπεξηγείται μέσα από τίς αναλύσεις του Ζμπίγκνιου Μπρζεζίνσκι, ειδικού στα προβλήματα του κομμουνισμού και μελλοντικού συμβούλου του Άμερικανού προέδρου Τζέιμς Κάρτερ σε θέματα έθνικής ασφάλειας, γιά τίς διεθνείς έπιπτώσεις τής σύγκλισης άνάμεσα στην πληροφορική και τίς τηλεπικοινωνίες.<sup>12</sup>

Κεντρική του θέση: χάρη στην κυριαρχία τους στα διεθνή δίκτυα, οι Ηνωμένες Πολιτείες έχουν καταστεί ή «πρώτη παγκόσμια κοινωνία τής ιστορίας», αυτή που «έπικοινωνεί περισσότερο» τό μοντέλο «παγκόσμιας κοινωνίας» που άντιπροσωπεύουν προμηνύει τό

μέλλον τών ύπολοίπων έθνών είναι άναπόφευκτο ότι οι νέες καθολικές άξίες που άκτινοβολεί ή Άμερική θά αιχμαλωτίσουν τή φαντασία όλόκληρης τής άνθρωπότητας και θά προκαλέσουν τόν μιμητισμό. Συμπέρασμα: τελείωσε ο καιρός τής «διπλωματίας τής κανονιοφόρου» ξεπερασμένες οι έννοιες του ιμπεριαλισμού, τής άμερικανοποίησης, τής Pax Americana· ζήτω ή νέα «διπλωματία τών δικτύων».

Τρείς δεκαετίες άργότερα, ο πολιτολόγος Τζόζεφ Νάι και ο ναύαρχος Ουίλλιαμ Όουενς, σύμβουλοι τής κυβέρνησης Κλίντον, δέν θά πούν κάτι διαφορετικό όταν θά εισάγουν τήν έννοια τής *soft power*, βάση του νέου δόγματος τής «παγκόσμιας ασφάλειας»: «Η γνώση, περισσότερο από ποτέ, είναι έξουσία. Η μόνη χώρα που είναι σε θέση νά φέρει σε πέρας τήν επανάσταση τής πληροφορίας είναι οι Ηνωμένες Πολιτείες. Δύναμη πολλαπλασιαστική τής άμερικανικής διπλωματίας, ο άξονας τών τεχνολογιών και τής πληροφορίας θεμελιώνει τήν *soft power* - τή γοητεία που άσκειται από τήν άμερικανική δημοκρατία και τίς έλεύθερες άγορές».<sup>13</sup>

ΟΣΟ ΓΙΑ ΤΟ ΙΔΕΩΔΕΣ ΤΟΥ ΕΚΔΥΤΙΚΙΣΜΟΥ, που είχε θεωρηθεί άπαρχαιωμένο μετά τή χρεοκοπία τών στρατηγικών που έμπνεύστηκαν από τήν ιδεολογία τής ανάπτυξης-έκσυγχρονισμού, ή παγκόσμια κοινωνία τής πληροφορίας του έμφυσά μία καινούργια νεότητα: «Ο άνθρωπος που εκπαιδεύεται γιά τό αύριο» διατυπώνει ο Πήτερ Ντράκερ στο έργο του *Post-Capitalist Society*, «θά πρέπει νά περιμένει νά ζήσει μέσα σε ένα κόσμο παγκοσμιοποιημένο που θά είναι ένας κόσμος εκδυτικισμένος».<sup>14</sup> Μέσ' τή φούρια του, αυτός ο θεωρητικός του μάνατζμεν συνηγορεί υπέρ μιας εύρειας συμμαχίας μεταξύ τών μάνατζερ και τών διανοουμένων, προϋπόθεση άπαραίτητη γιά τήν έπιτυχία του πλανητικού σχεδίου που καθοδηγείται από τή βιομηχανία τής γνώσης: «Οι άπόψεις τους άντιπαράτιθενται, αλλά άντιπαράτιθενται σάν δυό πόλοι άλληλοεξαρτώμενοι, όχι άντιφατικοί. Καθένας έχει άνάγκη τόν άλλον.»

μετάφραση: Μαριάννα Τόλια

9. Michael Krantz, «Cashing on Tomorrow», *Time*, 15 juillet 1996.

10. Robert Laffont, Paris, 1995.

11. Βλέπε Ingrid Carlander, «Le Média-lab aux avant-postes du cybermonde», *Le Monde diplomatique*, août 1996.

12. Zbigniew Brzezinski, *Between Two Ages, America's Role in the Technetronic Era*, New York, Viking Press, 1969.

13. Joseph S. Nye et William A. Owens, «America's Information Edge», *Foreign Affairs*, 1996, vol. LXXV, n° 2.

14. Peter Drucker, *Postcapitalist Society*, Butterworth-Heinemann, Oxford, 1993.

# «ΣΤΙΣ ΦΥΛΑΚΕΣ»

του Νάσου Βαγενά

**Α**ΚΟΜΑ ΚΑΙ ΤΩΡΑ όταν με ρωτούν «πού μένατε στή Δράμα;» απαντώ «στis φυλακές», εννοώντας βέβαια «απέναντι», αν και ή φράση στή κυριολεξία της δέν εἶναι έντελώς ανακριδής: ὁ πατέρας μου ἔμεινε ἐκεῖ ἕξι μῆνες πρὶν μεταφερθεῖ στό Ἑπταπύργιο, καί μετὰ στή Μακρόνησο, τή Λήμνο καί τόν Ἄη Στράτη, ὁ θεῖος μου ὁ Βασίλης πολύ περισσότερους πρὶν καί μετὰ τό δεύτερο ἀντάρτικο, τό ἴδιο καί ὁ θεῖος Μῆτσος – ἀδερφοί τῆς μητέρας μου – τό 1947, ἀλλά καί ἄλλοι δικοί μας, πολιτικά οὐδέτεροι, λόγω συγγενείας. («Στή σκοτεινή καί φοβερή ἐκείνη περίοδο τό χαφιεδολόγι σερόταν σάν σκουριασμένη ἀλυσίδα, πᾶναν ἓνα ἄτομο, κουβαλοῦσαν μέσα ὄλο τό σόι του»). Ἄλλά καί ἐγώ, τώρα πού τό σκέφτομαι, πέρασα ἓνα μέρος ἀπό τά παιδικά μου χρόνια μέσα σ' ἐκεῖνες τίς φυλακές.

Ἀπό τίς φυλακές τῆς Δράμας, πού μένουν ἀκατεδάφιστες μόνο στή μνήμη πολλῶν ἀπό ἐκείνους πού ἔτυχε νά τίς γνωρίσουν, γιατί γκρεμίστηκαν μαζί μέ τά κτίρια τῆς Χωροφυλακῆς καί τῆς Νομαρχίας τό 1978 γιά νά χτιστεῖ τό νέο τότε δικαστικό μέγαρο, ἔχω καί τήν πρώτη μου ἀνάμνηση: ἓνα πρόσωπο πίσω ἀπό κάτι κάγκελα καί μιὰ λέξη, τή λέξη «θάλαμος» γιά τήν ἀκριβεία τή λέξη «θάλαμο» – ἔτσι μοῦ ἀποτυπώθηκε καί ἔτσι τήν πρόφερα ὡς τήν τετάρτη ἢ τήν πέμπτη δημοτικῶν, πού μέ διόρθωσε ὁ κύριος Σαμέλης, δάσκαλος στό σχολεῖο τοῦ ὄρφανοτροφείου, στό ὁποῖο πήγαιναν καί μαθητές ἐξωτερικοί, ὅπως ἐγώ. Τό πρόσωπο ἦταν τοῦ θείου Βασίλη, πού θέλοντας νά παίξει μαζί μου μέ χαιρετοῦσε μέ τό χέρι στό μέτωπο, στρατιωτικά. Ἦμουν τριάμισον χρονῶν καί πηγαίναμε μέ τήν μητέρα μου νά τόν δοῦμε. Στό αὐτοβιογραφικό βιβλίο του πού ἐκδόθηκε τό 1984 ἀπό τόν «Ἐξάντα» (Βασίλης Ἰωακεμίδης, *Εἴκοσι χιλιάδες μέρες*), ἀπ' ὅπου παρέθεσα τό παραπάνω ἐντός παρενθέσεως χωρίο, γράφει ὅτι βρισκόταν στόν 4ο θάλαμο. Ὁ Ἀντώνης Λαβδιώτης, γιός τοῦ διευθυντῆ τῶν φυλακῶν μέ τόν ὁποῖο καί μέ τόν μικρότερο ἀδερφό του Πίπη παίξαμε στό σπῖτι τους, πού ἦταν μέσα στό συγκρότημα τῶν φυλακῶν, μοῦ εἶπε τό 1961 στήν Ἀθήνα, ὅπου εἶχε κατεβεῖ γιά νά δώσει ἐξετάσεις στή Σχολή Εὐελπίδων, ὅτι οἱ θάλαμοι ἦταν συνολικά ὀκτώ.

Τώρα εἶναι ὑποστράτηγος ἐν ἀποστρατεία (διακριθεῖς ἐπί Χούντας), ὅμως τότε πίστευα ὅτι θά γίνει μεγάλος ποδοσφαιριστής. Παίξαμε μαζί ποδόσφαιρο σέ τρία «γήπεδα» τῶν φυλακῶν καί τόν θαύμαζα γιατί συνδύαζε τή δύναμη (ἦταν δύο χρόνια μεγαλύτερός



μου) μέ τή λεπτή τρίπλα. Τό πρῶτο γήπεδο ἦταν ἡ αὐλή τοῦ σπιτιοῦ του, τό λεῖο μέρος της πού δέν τό κάλυπτε ἡ πρασινάδα, ὅπου μπορούσαμε νά κλωτσᾶμε τήν μπάλα στόν τοῖχο. Τό δεύτερο ἦταν ἀπέξω, στόν δυτικό τοῖχο τῶν φυλακῶν, ὁ ὁποῖος ἀνέβαινε στή Μεγάλου Ἀλεξάνδρου στροβίλοντας καί ἀνηφορίζοντας δεξιά στήν Περικλέους (τώρα Ἀλκιβιάδου), πού τέλειωνε σ' ἓνα πρόχωμα ὅπου βρισκόταν ἓνα ἐγκαταλειμμένο πολυβολεῖο. Κλωτσούσαμε τήν μπάλα στόν τοῖχο τά παιδιά τῆς γειτονιάς – παίζοντας συχνά καί μονότερμα – σέ μιάν ἐστία σχηματισμένη τυχαῖα ἀπό ἓναν ξύλινο στύλο τοῦ ἠλεκτρικοῦ καί ἓναν σωλήνα πού ἀνέβαινε κάθετα στόν τοῖχο, ἰδρωμένοι ἀνάμεσα ἀπό διαβάτες πού ἀνεβοκατέβαιναν καί σταματώντας μόνο γιά νά περάσουν τά τροχοφόρα. Μιά μέρα ἡ γιαγιά μου πού κατηφόριζε γιά τό παζάρι μέ πήρε παράμερα ἀπό τά ἄλλα παιδιά καί δείχνοντάς μου ἓναν διοπτροφόρο μέ χειροπέδες πού τόν κατέβαζαν ἀπό ἓνα τζῆπ τῆς Χωροφυλακῆς μοῦ εἶπε: «Κοίτα μή γίνεις σάν τόν πατέρα σου. Τόν στείλαμε στήν Εὐρώπη νά σπουδάσει καί μᾶς γύρισε μπολοσεβίκος». Δέν ἤξερα τί σημαίνει ἡ λέξη (κάτι τρομερό, φοβόμουν), ἀλλά οὔτε καί ὁ Τίμος (ἀργότερα μπολοσεβίκος), πού θά πρέπει νά τήν ἄκουσε, γιατί τήν ἄλλη μέρα στό γήπεδο

της Δόξας, όπου έπαιζε για πρώτη φορά ο Παναθηναϊκός, με ρώτησε ξαφνικά: «Τί θα πεί μπολσεβίκος;».

Πηγαίναμε μαζί στο κατηχητικό, όπου με είχε γράψει ή γιαγιά μου, και πουλούσαμε τή Ζωή του παιδιού, για τήν ακρίβεια εγώ έκανα πώς τήν πουλούσα, γιατί ο πατέρας μου πού – έχοντας κάνει “δήλωση” και γυρίζει από τήν εξορία – δέν μπορούσε νά με βλέπει νά πουλάω τέτοια έντυπα – άπλως άνεχόταν τίς επιδόσεις μου στο κατηχητικό για νά μήν κακοκαρδίσει τή μητέρα του – άγόραζε αυτός όλα σχεδόν τά τεύχη, είκοσι κάθε έβδομάδα, ενώ ο Τίμος γύριζε άπούλητα τά μισά, πράγμα πού όδήγησε στήν παρασημοφόρησή μου, έν έπισήμω τελετή για παραδειγματικό ζήλο, από τόν κ. Πέστοφα, άρχικατηχητή Άνατολικής Μακεδονίας. Έχω μία φωτογραφία τραβηγμένη από τόν Φωτολάικα, με τή σφραγίδα του από πίσω και τήν ακριβή ήμερομηνία (28 Νοεμβρίου 1955), όπου με τόν Τίμο ποζάρουμε χαμογελαστοί με τό περιοδικό στο χέρι, δείχνοντας τό έξώφυλλο στόν φακό και άτενίζοντας με έμπιστοσύνη τό μέλλον.

Τό τρίτο γήπεδο ήταν ο λεγόμενος Κάμπος, ένα πλάτωμα έξω από τήν άνατολική πλευρά των φυλακών, ή όποία φυλασσόταν έπιπροσθέτως και από ένα γυμνό τετράγωνο τμήμα γής κατά μήκος του τοίχου, περιφραγμένο στίς τρεις υπόλοιπες πλευρές από διπλά συρματοπλέγματα, με ένα φυλάκιο βαμμένο γαλανόλευκο στο κέντρο, ο φρουρός του όποιου μάς κλωτσούσε πίσω τήν μπάλα, πού έπεφτε εκεί συχνά, γιατί καθώς στο γήπεδο αυτό, πού ήταν πολύ μεγαλύτερο, παίζαμε δίτερμα, οι συγκρούσεις ήταν σφοδρότερες και πολύ πιο δυνατά τά σουταρίσματα.

Άπό τό προαύλιο, στή νότια πλευρά, οι φυλακές επικοινωνούσαν με τά Δικαστήρια, πού ήταν διόροφα και έξαιρετικά ψηλοτάβανα και γειτόνευαν με τή Χωροφυλακή, άριστερά και δεξιά με τή Νομαρχία, τής όποιας, επί αυτοδιοικήσεως Ε.Α.Μ. (τέλη 1944 - άρχές 1945) προΐστατο ως νομάρχης ο πατέρας μου, πριν συλληφθεί και έγκλεισθεί στο παρακείμενο κτίριο, στόν 5ο θάλαμο, όπως μου είπε τό 1991 στήν κηδεία του ο συγκρατούμενος Πρόδρομος Άϊδατζίδης, στή βορειοδυτική γωνία του επάνω όρόφου, πού έβλεπε στο σπίτι μας και πού, καθώς απέιχε ελάχιστα (30-40 μέτρα), επέτρεπε τήν άμεση επικοινωνία των γονιών μου. Η μητέρα μου από τήν ταράτσα μας τόν ρωτούσε τί φαγητό ήθελε, και ο πατέρας μου από τό καγκελόφραχτο παραθυράκι του τής ζητούσε ό,τι χρειαζόταν, συνήθως βιβλία, από τήν πλούσια για τά έπαρχιακά δεδομένα τής εποχής βιβλιοθήκη του. Φυσικά συζητούσαν και τά νέα τής ήμέρας, φαντάζομαι όχι φωναχτά, τουλάχιστον από τήν πλευρά τής μητέρας μου – ή φωνή τής ήταν τόσο δυνατή πού όταν με φώναζε για φαγητό άκουγόταν ως τόν φούρνο του Άμερικάνου. Άπό κάτω περνούσαν οι γείτονες και οι περαστικοί, πού θα πρέπει νά είχαν γίνει πιά μέλη τής οικογενείας, ή όποια, όταν ο πατέρας μου μεταφέρθηκε στα νησιά, ασφαλώς διευρύνθηκε, γιατί ή δημόσια συν-

ομιλία τους συνεχίστηκε με τά ειδικά – χωρίς φάκελο – δελτάρια πού ήταν υποχρεωμένοι νά χρησιμοποιούν στήν άλληλογραφία τους οι έξοριστοι και όσοι τους έγγραφαν. Μόλις είχα γεννηθεί, και ή μητέρα μου με έπαιρνε μαζί τής κάθε φορά πού πήγαινε στόν πατέρα μου φαγητό, δηλαδή δύο φορές τήν έβδομάδα.

Αυτές ήταν οι πρώτες μου επισκέψεις στίς φυλακές, πού συνεχίστηκαν άργότερα με τίς επισκέψεις στους θείους μου και λίγο μετά με τή φιλία μου με τά παιδιά του διευθυντή. Παίζαμε ώρες όλόκληρες κάθε μέρα, όχι μόνο στήν αύλή, του σπιτιού τους αλλά και στο λιθόστρωτο προαύλιο των φυλακών, όπου υπήρχε μία γυμνή λωρίδα χώματος, κατάλληλη για τζιτζιλίδες και κουρσούμα (στήν Άθήνα άνακάλυψα ότι τά έλεγαν βάλους). Μπαινόβγαινα καθημερινά στίς φυλακές έχοντας πιάσει φιλία με τους χωροφύλακες, με άφηναν νά μπω – ξεκλειδώνοντας και κλειδώνοντας – ακόμα και στήν έσωτερική αύλή, όπου σέ χτύπαγε μία μυρωδιά από τους γύρω θαλάμους των φυλακισμένων, πού μου ζητούσαν νά τους φέρω πράγματα απέξω, ιδίως ο κύριος Καργόπουλος, οικογενειακός μας φίλος, πού ήταν μέσα για υπόθαλψη καταζητούμενου. Του πήγαινα από τή βιβλιοθήκη μας μυθιστορήματα του Ντοστογιέφσκι, κυρίως *Τό χωριό Στεπαντσικόβο*, τό είχε διαβάσει τρεις φορές και δύο ο κυρ-Λαδίσλαος, ο ύπονωματάρχης, πού τά διάβαζε κι αυτός στήν επιστροφή και με ρωτούσε αν είχαμε τό *Ταπεινωμένοι και καταφρονεμένοι*.

Ο κυρ-Λαδίσλαος ήταν και σκαμιστής, και καθώς οι άλλοι χωροφύλακες έπαιζαν μόνο τάβλι, με είχε μάθει νά παίζω σκάκι, και παίζαμε μαζί κάτω από τή μεγάλη μουριά του προαυλίου, πράγμα πού είχε ως αποτέλεσμα νά άναδειχτώ τό 1957 νικητής στο «πρωτάθλημα ζατρικιου» των προσκόπων, στους όποιους επίσης με είχε γράψει ή γιαγιά μου για νά δείξει στήν κοινωνία τής Δράμας πόσο νομοταγής ήταν πλέον ή οικογένειά μας. Παίζαμε κάτω από τή μεγάλη μουριά, δίπλα στα λεκιασμένα από τά μούρα σκαλοπάτια πού όδηγοΰσαν στίς γεμάτες πάντοτε αίθουσες των δικαστηρίων, όπου συχνά παρακολουθούσα τίς δίκες, πού ήταν συνήθως πολιτικές, μόνος μου ή με τόν Τίμο και τόν Κόκκινο, αίθουσες πού μύριζαν άσχημα σαν τό άμπάρι του πλοίου «Άνατολή», με τό όποιο ταξιδέψαμε – ήμουν σχεδόν πέντε χρονών – από τήν Καβάλα μέσω Άλεξανδρουπόλεως στή Λήμνο για νά δω για πρώτη φορά τόν πατέρα μου. Φορούσε μέσα στόν θάλαμο, πού μύριζε κι αυτός, ένα περίεργο ψάθινο καπέλο, σαν εκείνο του Στάλιν στόν πίνακα του Πικάσο, τόν κρεμασμένο άργότερα στο καμαράκι του κήπου, όπου ζωγράφιζε με σκοτεινές νερομπογιές θλιβερά πρόσωπα φυλακισμένων.

Βρωμούσε τό άμπάρι σαν τά δικαστήρια, αλλά όταν έρχονταν νά καταθέσουν, πάντα σαν μάρτυρες κατηγορίας, οι άνθρωποι τής Άσφάλειας, ο Κρεωνάς και ο Φούτσης, ένιωθες στόν διάδρομο μία μυρωδιά κολώνιας.